

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 3 (11), 2018

Маҷалла 17 декабри соли 2015 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст ва дар як сол чор маротиба нашр мешавад.

Муассис: Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдучаббор Раҳмонзода, Талбак Назаров, Мӯсо Диноршоев, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пулод Бобочонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ВА РАВАНДҲОИ МУОСИРИ СИЁСӢ

- С. Ятимов.** *Политический субъект и национальная безопасность..*
Косимшо Искандаров. *Роль Лидера нации -Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поиске путей стабилизации ситуации и обеспечения безопасности в Афганистане.....*
Комил Бекзода. *Шахсияти фалсафии Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ аз нигоҳе дигар.....*
Нозим Нурзода. *Симои равшанфикрони миллӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни.....*
Изатулло Саримсаков. *Мафҳуми Осиеи Миёна ва Осиеи Марказӣ аз нигоҳи бозиҳо ва манфиатҳои геополитикиву чуғрофӣ.....*

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ҶАҲОНБИНИИ АЛТЕРНАТИВӢ

- Фарход Рахимӣ.** *Шоире бо шавкати Афлотунӣ.....*
Ҳасани Султон. *Назаре ба таърихи равобити тоҷикон бо мардуми Чин.....*
Олимҷон Ҳочамуродов. *«Бӯи ҷӯи мӯлиён»-и устод Рӯдакӣ ва жанри тасниф дар Эрон.....*
Шодимуҳаммад Сӯфизода. *Нигоҳе ба суннати соқиномасароӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ.....*
Нурмуҳаммад Одинаев. *Заминаҳои асосии таҳаввули забони тоҷикӣ.....*
Нозим Нурзода. *Забони давлатӣ ва андешаи миллӣ.....*
Меҳроб Ҷумъаев. *Заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва арабӣ.....*
Ёраҳматзода Ш.Р., Раҷабалиев Х.Х. *Вожаи «об» ва баъзе хусусиятҳои забони он.....*
Абдуҳолик Зухуров. *Аз ифроту хурофот ба сӯйи донишу наҷот (ёддоште бар мабнои таҷрибаи фардӣ).....*

БОЗЁФТҲО ВА АНДЕШАҲО

Ахмедов Ҳ.М., Партоев Қ. *Топинамбур - манбаи озуқаворӣ ва сӯзишворӣ.....*

Анвар Бобоев. *Роҳҳои истифодаи самараноки муҳочирати меҳнатӣ дар рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон.....*

Манучеҳр Идиев, Д. Холназаров. *Место информационных технологий в расширение пространства социокультурного взаимодействия молодежи стран СНГ.....*

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

Комил Бекзода. *Анис Мансур (1924-2011).....*

**ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ВА РАВАНДҲОИ МУОСИРИ
СИЁСӢ**

С. ЯТИМОВ
*член-корреспондент Академии наук
Республики Таджикистан*

**ПОЛИТИЧЕСКИЙ СУБЪЕКТ И НАЦИОНАЛЬНАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ**

Невзирая на закономерности процесса общественных явлений, неизбежность которых подчёркивается для развития и совершенствования общественных отношений, исторический опыт свидетельствует о том, что политические субъекты играют чрезвычайно важную роль в формировании политического действия и его результата. Кажется, что изучение института политического субъекта в системе политических процессов требует **вечного и бесконечного усилия по приближению мышления к познанию указанной крайне сложной и представляющей особый интерес проблемы.**

Таким образом, предметом дискуссии в настоящей статье являются некоторые теоретические и практические аспекты политического субъекта в рамках интересов национальной безопасности.

Личность, как политический субъект

Все заявления о том, что человек, личность, гражданин могут быть вне политики, не имеют под собой реальной

почвы не только сегодня, но и не имели основания во все времена. **«Государство относится к природному явлению (человеческому – С.Я.). Человек по природе своей есть существо политическое, а тот, кто в силу своей природы, а не вследствие случайных обстоятельств живёт «вне государства» - недоразвитое в нравственном смысле... его и Гомер поносит, говоря без роду, без племени, вне законов, без очага. Такой человек только и жаждет войны»** (Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т.4. – М.: 1983. – С. 378).

Первые стремления по строительству государства, как такового, начиная с древнейших времён, есть начало естественного процесса политизации человека.

Раб, осознающий, что он раб - мышление политическое.

Без политизации биологически сознательного существа не может быть и речи о возникновении самого государства, его сохранении, тем более развитии.

В принципе **«Политика подразумевает участие в делах государства, определении целей, функций и задач государственной деятельности».**

Конституционное право на участие в государственном управлении, все формы выборов и референдумов неоспоримо доказывают, что человек и гражданин являются субъектами права, обладателями политических прав и обязанностей.

Несомненно, что между субъектом права (юридическим лицом, физическим лицом) и политическим субъектом существует различие.

По закону, правовой субъект – это лицо, которое само или посредством своего представителя имеет возможность осуществлять свои права и обязанности. Когда государство признаёт личность в качестве

субъекта права, оно одновременно определяет её политический статус перед самим государством и его соответствующими институтами.

Именно поэтому установление твёрдых разграничений между субъектом права (прежде всего, подразумевается физический субъект) и политическим субъектом не совсем реально. Как минимум, потому что правовые нормы относятся к результату деятельности важнейшего учреждения общества и его существенной политической организации, называемой государством. Таким образом, термины "правовой субъект" и "политический субъект" близки, взаимозависимы. Дополняют друг друга.

Важнейшим признаком превращения человека в политический субъект, происходящее естественным образом, является факт его рождения на определённой территории, имеющей конкретное географическое название. Основной статус последнего с правовой точки зрения определён в соответствии с конституционными законами, обычными законами, другими нормативно-правовыми актами государства. **Иначе говоря, это положение подразумевает получение поневоле статуса правового субъекта и основы для дальнейшего приобретения политического статуса.**

По отношению к месту рождения и родителям в сознании человека возникает чувство принадлежности к Родине и соответственно к определённой нации.

Эти детали можно назвать естественными, реальными и основными - фундаментальными факторами в проблемах политической, правовой и морально-психологической ориентации.

Указанные правовые устои являлись основой для социально-политического позиционирования личности в

обществе, серьёзной предпосылкой для вступления общества в конституционную жизнь. Как видно, она не возникла неожиданно. Является результатом тысячелетнего развития личности, общества, движения человека от одного исторического этапа к другому.

Политический руководитель в качестве политического субъекта

Создателем истории является не природа. Им является сам Человек. **«Политические события возникают в ограниченных географических рамках, и даже если географический фактор окажется действенным в политическом процессе... человек, а не географический фактор определяет политическую реальность».** (Plano J., Olton R. The international Relations Dictionary. – New York.: 1982. – P. 99).

Государство, как учреждение, двигающее общество, и как самый ответственный субъект достойного существования его членов, является самым сложным, важным и величайшим открытием Человека. До сих пор не существует полной дефиниции этого общественного явления (не считая пяти его основных классических и общепринятых признаков).

Именно Личность выводит государство (читай нацию) к берегам надежд из постоянно бушующего моря политической жизни, социально-экономических трудностей, военных угроз, активного стремления навязывания чуждой культуры.

Сильные личности различны, безусловно, среди них политические личности играют центральную роль, так как среди форм общественного сознания политика считается

наиболее весомой с точки зрения статуса и сущности субъекта – инициатора, организатора, активного и деятельного. **«История мира – это биография великих людей»** (Томас Карлейль. Энциклопедия ума. – М.: 2012. – С. 276). Судьбы государств и наций находятся в тесной связи с именем Личности.

Несомненно, вопрос личности в качестве политического субъекта, как и другие явления форм общественной действительности, подвергаются публицистическому, художественному, эстетическому, обыденному и иным формам исследования. Однако следует подчеркнуть, что в государствоведении политический субъект считается важнейшей научной проблемой, объектом исследования и оценки. В этой связи политические отношения являются комплексом крайне сложных отношений политических субъектов в рамках политической системы, структуры и функций.

Проблема политического лидерства возникла более пяти тысяч лет тому назад, то есть в эпоху, когда в сознании Homo Sapiens (Человек Разумный) пробудилась мысль о необходимости обязательного строительства жизненно важного учреждения под названием государство (state). **В этом контексте вопрос политического лидерства не был и не есть личной, индивидуальной потребностью, лишь тенденцией, связанной с желанием одного человека. Названный институт является жизненно важной необходимостью развития общества, нации и государства, закономерностью и главным фактором обеспечения их безопасности.**

Однако явление, связанное с формированием и функционированием влиятельного политического субъекта процесс крайне ответственный, сложный, многогранный.

Известно, что на «сцену театра» политических субъектов, в отношениях с обществом, выходят на показ десятки актёров в разных ролях. Выставляют себя в различных красках, костюмах. У каждого из них есть свои возможности и определённые интересы. Однако, общество всегда нуждается в том, чтобы на политической арене находился мудрый, благоразумный, опытный, мужественный и смелый руководитель, способный к объединению в конечном итоге, мобилизации нации на крайне важную для самого народа цель. Эта работа не для обычного человека, ибо в этом процессе, как было упомянуто, на арену выходят интересы, мысли и идеи десятков политических и социальных сил, внутренних и внешних. Лишь исключительная личность способна рационально объединять и направлять все силы общества на обеспечение интересов нации.

Принимая во внимание жизненно важную значимость вопроса, величайшие учёные мира изучали, проводили исследования и делали умозаключения относительно политического Руководителя.

Платон (428/27 – 347/48) описывал руководителя как личность, которая **извечно почитает науку и разум, приносит народу жизненное благополучие. Является истинным созидателем своей национальной истории, её воплощением.**

Известный английский историк Т.Карлейль (1795-1881), опираясь на анализ прошлой жизни народов мира и свой реальный опыт, пришёл к выводу, что **«народные массы не смогут достойно существовать без такой мобилизационной силы».**

Примечательную теорию о политическом руководителе, которая заслуживает внимания, высказал немецкий философ

Ф.Ницше (1844-1890). В своём произведении «Так говорил Заратустра» (1883) он подчёркивает: **«только великие личности, сверхчеловеки, как высшие представители человечества, творят историю».** По его мнению, **«Сверхчеловеки – это сильная, красивая личность и стремление к лидерству».**

За сотни лет до Ницше о личностях, которые своим извечным Умом, Талантом и Знанием кардинально отличаются от других, Абуали ибн Сина писал: **«Такой человек должен быть источником учения для человечества, и это не странно. Мы сами видели такого рода человека. Он изучил вещи мышлением и трудом»** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: 1980. – С. 228).

Другие учёные описывают политического Лидера как личность, объективно проводящую анализ, дальновидную и преданную своим обещаниям и деяниям во имя своей нации.

В.Ф.Гегель (1770-1831) является одним из великих учёных, исследовавших и оценивших факторы формирования, развития человека и его качеств. Он в своём знаменитом труде **«Философия духа»** (1821), описывая качества исторических личностей, подчёркивает: **«К качеству характера личности относится та сторона энергии, с которой человек, не давая сбить себя с раз принятого пути, преследует свои цели до конца»** (В.Ф.Гегель. Философия духа. – М.: 1977. С.77). Продолжая речь о людях, к которым не может скрыть своего уважения, великий учёный с удовлетворением продолжает: **«Человек с характером импонирует другим. Люди знают, с кем они имеют дело в его лице».** (Там же, стр.77). Непоколебимый и последовательный философ, подчёркивая ценность и степень действия человека, по которым можно определить и оценить его характер, отмечает: **«Только через**

осуществление великих целей человек обнаруживает в себе великий характер. И именно это делает его маяком для других» (Там же, стр. 77).

По мнению великого учёного, «истина может быть познана посредством опыта» (испытания, проверки, пересмотра – С.Я.). (В.Ф. Гегель. Наука логики. – М.: 1974. – С. 127). Однако, по мнению Гегеля, не каждый способен познать и извлечь пользу из практики. Немецкий учёный для осознания реальности путём опыта считает необходимым: «важно знать то, как разум имеет дело с изучением действительности (истины). Великий ум и рассудок извлекают из опыта великий результат. В разнообразных явлениях видит только то, что значимо. Убеждение и теория приобретают реальность в явлениях. А не в другом месте».

Мысли Гегеля конкретным образом подтверждают убеждение Ницше о «сверхчеловеке»: «правильно, что некоторые люди, в отличие от других, по природе (изначально – С.Я.) склонны к тому, чтобы иметь качества сильных личностей» (Там же, стр. 78).

Великие национальные лидеры не только исправляют многие ошибки, которые по различным причинам имели место на протяжении истории, из своей эпохи оставляют в наследство наилучшие общенациональные достижения и ценности (уважение, честь, авторитет, достоинство), но и создают благоприятные условия для национального развития на последующие столетия.

Великая национальная личность - есть великое национальное достижение.

Человеческая практика, её анализ свидетельствует о том, что судьба человечества (общества) столь трудна для восприятия и порой непрогнозируема, как процесс явлений

природы. Великие личности, творящие историю своей нации, выходят на сцену раз в сто, двести, пятьсот и более лет. Они совершают дела, которые другие люди не могли завершить на протяжении десятков или сотен лет. Несомненно, можно назвать их имена. Однако в этом нет необходимости. Они известны и знамениты.

В исторической судьбе таджикской нации такая Личность появилась спустя тысячу лет. **Необходимо словом, пером, важнее всего, действием, осознанно, сообща и всемерно воспользоваться этой уникальной возможностью.**

Классификация политических субъектов

«Государство есть истинный образ действительности; в нём истинная нравственная воля воплощается в действительность. Дух в государстве живёт в своей истинности». (В.Ф.Гегель. Философия религии. Т.1. –М.: 1975. – С. 400). Независимо от статуса и авторитета, условия и степень отношения гражданина к государству (политике), безусловно, различны.

Как **«в строго научном, так и практически политическом значении этого слова»**, государство является единственным конституционным учреждением, являющимся ответственным не только за политику, экономику, безопасность и оборону, но и за системное, гармоничное развитие всех сторон жизни общества. Считается организатором и ответственным за деятельность в области образования, культуры, литературы, искусства, духовности и других важнейших сфер жизни общества. Определение и реализация политической идеологии считается важнейшей задачей основного правового субъекта – государства.

Деятельность политических субъектов, широких народных масс преимущественно происходит в рамках их отношения к политической идеологии. На протяжении многих лет на эту тему появляются различные, иногда противоречивые мнения.

Мы убеждены, кто искренне занят поиском государственной (политической) идеологии, для того несложно найти основание для определения принципиальных направлений деятельности на этом пути. На наш взгляд, в первой статье главы первой Конституции оно выражено ясно, отчётливо и конкретно.

«Республика Таджикистан – суверенное, демократическое, правовое, светское и унитарное государство.

Форма правления Республикой Таджикистан является президентской.

Таджикистан, являясь социальным государством, создаёт условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие каждого человека».

Известно, что конституционные нормы провозглашают правовое положение функционирования государства в императивном определении для жизненно важного периода истории нации. Таким образом, первая статья Конституции убедительно и, самое главное, решительно, безальтернативно и неизменно утверждает основные, фундаментальные, главные цели и направления движения общества.

Это гарантируется статьёй 100 Конституции. Согласно ей, республиканская форма правления, территориальная целостность, демократическая, правовая, светская и социальная сущность государства неизменны. Поэтому, данные статьи, как постоянный источник изучения, толкования, научно-практического пользования находятся в

рамках системных принципов определения имманентных качеств таджикского национального государства.

Несомненно, толкование статей Конституции возможно только в рамках норм этого официального высшего нормативно-правового акта. Данное требование является утверждённой, признанной юридической нормой для всех государств. В его рамках осуществляется адекватное толкование сущности и содержания конституционных положений, проявляются усилия по их неуклонной реализации. Этот порядок крайне важен при определении рамок компетенции политических субъектов, прежде всего, на уровне государственного управления в интересах конституционной безопасности, естественно, подразумевающих безопасность личности, общества и государства, развитие и процветание нации. В Конституции права и обязанности политических субъектов с помощью юридических категорий, дефиниций и терминов определены институционально.

Один из великих немецких философов XVIII-XIX веков отмечает, что **«вопрос о том, обладает ли человеческое мышление предметной истинностью – не вопрос теории. А практический вопрос. В практике должен доказать человек истинность, действительность и мощь»**.

Наше убеждение заключается в том, что наряду с практической непосредственностью и обязательностью, конституционные нормы совершенны, стремятся к высшей цели общества и других политических субъектов. Для полной реализации конституционных идей необходимо, чтобы несколько поколений трудились самоотверженно. Будущие поколения, получающие в наследство нечто доброе, не должны быть беззаботными по отношению к нему. В противном случае, этот факел в одночасье могут забрать из

рук нации, отодвинув её в пучину истории, как диалектическую форму развития не в виде прогресса, а «зряшного» отрицания. Примером тому может служить ситуация в некоторых странах Ближнего и Среднего Востока. Точно так же, как в вышеприведённой цитате представителя нации, которая славится своей пунктуальностью, считающей действие превыше слов (Action loads more than words). Поэтому конституционные нормы определяют проблему обеспечения безопасности национального государства в гармоничном взаимодействии единой системы всех субъектов, групп и классов. Наряду с неотъемлемым правом, вменяет в их обязанность юридическую, моральную и духовную ответственность каждого за историческую судьбу Родины.

В этом процессе необходимо рассматривать объективные факторы и практическую действительность в соответствии с региональными и мировыми политическими процессами. И определить своё отношение в контексте искомых интересов нации.

В настоящее время, по словам известного русского учёного второй половины XIX и первой половины XX века, действительность означает **«отражение объективной реальности в субъективном сознании»**. Однако важная необходимость заключается в том, чтобы чувственное созерцание истины, как таковое, перманентно сверялось с конституционной действительностью и адекватностью проблемы укрепления устоев национального государства.

Подобное отношение целиком связано с классификацией практики реальных политических субъектов.

Следует признать, что несмотря на усилия основного политического субъекта (государства), во все времена реальные политические субъекты не могут быть однообразными и монотонными по своему мировоззрению, содержанию и

сущности функционирования. Эта есть форма объективной действительности в её диалектическом состоянии и развитии, отражающая градиенты в отношениях к субстанальному вопросу - национальным интересам.

На этой основе, главным образом, можно отметить три группы политических субъектов:

1. Политические субъекты, которые разумно, сознательно и точно могут представлять долгосрочные национальные потребности и интересы. Постоянно сравнивают эти свойства действительности с историческим и современным опытом развития ситуации. Делают из этого выводы. Практически заботятся о настоящем и будущем нации посредством разработки и реализации крайне сложных, трудных, перспективных, порою, идеальных планов, согласно интересам собственного народа. Независимо от занимаемой должности, служебного положения, социального статуса, места проживания, безопасность, благополучие и процветание Родины считают главной жизненной целью. Действиями, на практике доказывают преданность нации и земле, на которой родились, выросли. Иного пути не представляют.

2. Политические субъекты, понимающие свои функции и задачи. Наделённые квалификационным и интеллектуальным потенциалом. Однако в обеспечении интересов и присущих функций, которые от них ожидают, они нейтральны, пассивны, безынициативны. Их интересует лишь внешний эффект действия для сохранения выгодного социального статуса.

3. Политические субъекты, которые не принимают во внимание фундаментальные политические интересы и их долгосрочные перспективы. Они, исходя из меркантильных соображений, прикрываемых антинациональными идеологически несовместимыми понятиями, совершают

действия, ставящие под угрозу коренные интересы общества на сегодняшнюю, ближайшую и стратегическую перспективу. Сознательно, осмысленно вступают в геополитическую систему борьбы против благополучия и процветания родной земли. В этой системе посредством денег, товаров и услуг работают не как субъект - частный либо юридический, а в качестве инструмента, средства, орудия прикрытия недружественных планов, намерений, акций другого государства. Разменивают национальные интересы, национальные ценности на корыстные, эгоистические запросы (преимущественно материальные). Избегают либо ментально не способны на глубокие, ответственные размышления о последствиях своих поступков для себя, собственной нации, сегодня, завтра, в исторической перспективе. Сознательно не принимают во внимание прошлый и современный опыт развития своего народа, проявляют дееспособность в умении сравнивать опыт и результат политических экспериментов внутренних деструктивных сил, полностью совпадающих с ними взглядов, планов, теорий и пагубной практики геополитических игроков, региональных и глобальных. Для них национальные интересы – политика, бизнес.

Как видно, среди трёх групп политических субъектов наблюдается серьёзное различие в плане мировоззрения, духовности, политической и идеологической ориентации.

Наличие этих трёх элементов присуще всем нациям. Речь может идти лишь о количестве и, важнее всего, качестве этой политической градации внутри и за пределами каждого государства. Ослабление, обессиливание, обесценивание первой группы превращает её во вторую группу политических субъектов. Как результат, устойчивость государства против крайне опасных, явных и скрытых угроз становится невозможной. Происходит нарушение баланса

интеллектуально-физических и наоборот физически-интеллектуальных сил. Основное учреждение нации – государство приходит в упадок. В конце концов, терпит крах.

Все усилия врага также направлены именно против первой группы политических субъектов.

Отношение политических конкурентов национального государства ко второй группе политических субъектов осуществляется путём изучения демагогической смыслённости, заботы. Вероломно, целенаправленно для них ставят «изящные и лукавые сети» (Хафиз).

Как было упомянуто, третья группа имеет инструментальный характер. По мнению британцев, является «Hand made facility» противниками национального государства.

Несмотря на степень кардинального отличия между тремя группами политических субъектов, у них имеется единая общность и связь. Её называют природным элементом: а) общность места рождения и б) нация. Указанный случай происходит по воле судьбы. Не зависит от человека. Изменение результата этой основы невозможно: место и территорию рождения называют Родиной. Родители, как причина и следствие бытия, определяют нацию. Отношение к Родине и Нации утверждают эти два неоспоримых аргумента.

Это - самая важная и главная общность среди трёх вышеуказанных групп политических субъектов, подтверждается позитивным историческим опытом славных и стойких наций, достойно переживших серьёзные испытания. Факторы патриотизма и отношение к Нации являются неразрывной нитью национальной общности, единства,

родственности, традиций и обычаев, духовности (идеологии).

Везде представителя нации и страны именно эти ценности наводят на мысль. Подталкивают к действию. Степень, качество и сила этого чувства делает беспомощным внутренних и внешних врагов нации. Обеспечивает национальную устойчивость в процессе чередования поколений во имя прочности, неприкосновенности земли предков, единой для всех.

Следует учитывать, что самые ожесточённые противоборства, конфликты в двусторонних, многосторонних отношениях государств, в том числе и на геополитическом уровне, возникают и происходят исключительно в рамках национальных интересов, реально, иногда идеологически, нередко субъективно интерпретируемы. Основу конкуренции на политическом, экономическом, военном, культурном, религиозном, сектантском и других направлениях определяют потребности (экономические, бытовые, материальные), непременно исходящие и диктуемые ими ценностные ориентиры. Именно они и только они являются основными, фундаментальными, неизменяемыми, логическими интересами, не переходящими, имеющими закономерные, естественные особенности.

Осознанные попытки и постоянные устремления корыстных зарубежных политических субъектов, структур на дистанцирование от этих реальностей под любым предлогом, лозунгом, фразеологией, в том числе религиозными, культурными, языковыми, историческими, традиционными и другими общностями, являющимися ни чем иным, как наивная демагогия и популизм, не обремененные реальной

семантикой, тем более подтверждённой практикой. Это перманентный, испытанный историзм для усыпления бдительности нации, выбранной в качестве цели. История гражданской войны 90-х годов прошлого века и некоторые стороны современной истории Республики Таджикистан тому пример.

Политическая культура и политический субъект

Анализ деятельности политических субъектов цивилизованных государств, называемых «Древним миром» показывает, что они даже к использованию слова «оппозиция» относятся крайне осмотрительно, осторожно и достаточно целенаправленно. В Великобритании, столетиями владевшей частью мира, геополитическая рациональность, мощь и авторитет которой и в настоящее время бесспорны, политическая система традиционно является двухпартийной. Парламент страны, в основном, представляют две партии. Они создают правительство и руководят им.

Безусловно, на этот счёт есть различные комментарии. Однако традиционно имеющуюся оппозицию, ради сохранения единства страны, целей, намерений и государственной устойчивости для народов «влиятельных островов» называют «No opposition to the Majesty», а «Her Majesty's opposition» (не «**оппозиция против Короля**», а «**оппозиция Короля**») (Javapalan N. Modern Government and opposition. 2 volume. 2002. – P. 109). Это выражение является одним из логически определённых терминов политологии современного Запада. Его суть заключается в совмещении всех возможностей – политического, идеологического, духовного потенциала общества, даже партий и движений, называемых

оппозицией, ради долговечности государства британцев – их национальной святыни.

Анализ теории и практики деятельности политических субъектов цивилизованных государств мира (имеется в виду, прежде всего, Запад) свидетельствует о том, что научное мышление, политический опыт и практика этих стран обращены на значимость стабильности и единства, могущество национального государства. В.Ф.Гегель особо подчёркивает важность указанного вопроса: **«Духовное и разумное существование человека возможно только в рамках государства»** (В.Ф.Гегель. Лекции по философии всемирной истории. – М.: 1977. – С. 64). Великий учёный в продолжении размышлений, дистанцируясь от научного метода объяснения проблем философии, выражает свою мысль повелительно: **«Человек всеми силами должен считать себя ответственным перед государством. Вся ценность человека, его духа и духовности – это результат его существования и деятельности в рамках Государства»** (Там же, стр. 64). Известный немецкий политолог отмечает, что одной из важных функций государства является повышения культа научного познания вещей. Ибо **«цель любого изучения наук и приобретения знаний заключается в том, чтобы помогать человеку для того, чтобы он оставил свою сугубо субъективную природу и изучал объективную действительность и жизнь в рамках государства»**. (Там же, стр. 64). Таким образом, государствоведение Запада считает, что личность как политический и правовой субъект должна рассматривать государственные (читай национальные) интересы несоразмерно выше частных интересов, относиться к ним как к главным, основополагающим, определяющим. **К сожалению, получение такого ощущения, выработка этих**

отношений, следовательно, эффективное обеспечение национальных интересов, окажется перед лицом трудностей без изучения науки, приобретения знаний, даже простого созерцания.

**Геополитика:
«логика реальности» и политический субъект**

В рамках наук, изучающих закономерности и формы мышления, существует понятие «логика реальности». Она отражает закономерности объективной истины в границах логического объяснения.

Политические субъекты, действующие в пространстве и времени, диалектически не могут быть вне «логики реальности». Не принимать её во внимание. «**Her Majesty's opposition**» является плодом именно этой действительности. Этот лозунг прекрасно служит народу Великобритании. По мере возможности, сохраняет политические субъекты в политической системе государственности Англии в рамках обычного дипломатического требования «**oiling relationship**» (смягчение отношений). Не думается, что это вредит другим международным субъектам.

Следовательно, в зависимости от экономического, социального, культурного, идеологического прогресса, политической культуры, исторических условий, опыта государственности, национальных обычаев и традиций каждого государства «логика реальности» имеет необходимость использования своего пути, метода и определённых форм системы, структуры, в том числе политических субъектов. Действует на этой основе.

Опыт и реальность геополитики состоят в том, что сверхдержавы и страны, считающие себя особой

геополитической силой, или же мечтающие о такой силе, жёстко и решительно пользуются этим видом логики. Например, они ни в коем случае не позволят создавать на своей территории политические партии, которые впоследствии могут привести к антисциентизму, дестабилизации, экстремизму, расколу и распаду конституционного строя. Однако эти же государства тратят сотни миллионов долларов для организации, усиления и превращения в эффективный субъект распространения фанатизма и суеверия в странах, где даже несущественная часть населения наивная, заблудшая, имеет проблемы с национальным самосознанием, либо является для них алчными, зависимыми с материальной точки зрения, умышленно, осознанно сотрудничают с этими государствами. Для этого разрабатываются и планируются тысячи предлогов, лозунгов, призывов, программ, демагогических концепций. Их называют «ценностями». Различными способами объясняют собственные действия как процесс обеспечения своих национальных интересов. Ими воодушевляются. Удовлетворяются. Но в рамках «реальной логики» действия человека, лиц, минигрупп, используемых кем-то или чем-то как инструмент, предмет, орудие для выполнения задач, не соответствуют «реальной логике» и, в целом, логике, как науке, основу которой составляет познание связи мышления с объективным миром. Если воздержимся от использования «тяжёлой артиллерии научных слов», то их поступки не имеют смысла, нелогичны. Всякое предпринимаемое ими действие, любыми способами, под любыми лозунгами совершается против собственных национальных интересов и собственной Родины.

«Соглашения», достигаемые между гражданами страны и иностранцами внутри и за пределами государства в форме

попытки создания политического субъекта против национальных интересов, являются техническими (фальшивыми, временными, тактическими), как временный брак между субъектом и объектом. Последний является предметом воздействия и использования первого. Основу отношений составляет корысть. Исторический опыт показывает, что подобная выдуманная логика будет разоблачена при первом же испытании, столкновении с действительностью и истиной, которые называются интересами Нации и Родины.

К сожалению, как было подчёркнуто, в действиях иностранцев, борющихся против наших национальных интересов, есть логика. Чего нет в поступках лиц или микрогрупп, ставящих под вопрос интересы своей страны в пользу иностранных.

Логика жизни, логика реальности сильнее и мощнее логики будущих обещаний иноземцев. Таким образом, «реальная, истинная логика» в условиях государственности всегда стоит на первом месте.

Исторический аспект политического субъекта

Известно, что многие народы, в том числе таджикская нация, пережили доконституционный исторический период. Термин «политический субъект» относится к новой истории. Несмотря на то, что явление «политический субъект» стало поводом и предлогом для возникновения важнейшей части политической системы – государства.

Субъект как философская категория используется для объяснения деятельности человека, осознания его практики и теории. Вернее, речь идёт о субъективно-объективном

отношении (человек и его цели). Политология также берёт начало из этого понятия и философской логики.

В комплексе биологических элементов Человек занимает особую позицию. Он является не только причиной изменения среды, природы, приведения их в соответствие со своим пониманием и интеллектом, со своими интересами, но и творцом мышления, воображения и мировоззрения. То есть, Человек является единственной созидательной и самодостаточной частицей природы, имеет логическое представление о своём прошлом, настоящем и будущем развитии. Таким образом, если речь идёт о субъекте, обязательно учитывается и объект.

Имеется в виду, что отношение субъекта к объекту происходит в целях воздействия, переработки и создания из него чего-либо в интересах самого Человека в полном соответствии со степенью Знания, Науки, Просвещения и Мировоззрения самого Человека. Иначе говоря, политический субъект равносителен степени, качеству и результату его знаний о закономерностях возникновения, развития природы, общества и мышления. В то же время, единица измерения ценности и действительности этих знаний выражается в практической деятельности человека, обыденной жизни общества, их результате в прогрессе реальной (не обещанной) жизни.

Историческая действительность появления на политической карте мира независимого национального государства под названием Таджикистан является результатом деятельности реальных политических субъектов на протяжении истории.

Государственные мужи, полководцы, учёные, литераторы являются основной причиной (субъектом) унаследования и приведения таджикской нации к национальной

Независимости. Наличие трёх цветов в Национальном Флаге является символическим отражением героических действий политических субъектов таджикской нации. Они реальным чувством и отношением (практическим, истинным, материальным) вывели на нынешний уровень статус таджикской нации.

Подвиг Рудаки, его современников в укреплении и придании мировой славы таджикскому языку, героизм Фирдоуси в возрождении Аджамы, не ради награды, за преподнесение «Шахнаме» самодержцу, фанатичному и безрассудному Султан Махмуду, как встречается в гипотезах и предположениях литературоведов, а для того, чтобы показать ему и другим историю, самобытность и менталитет таджикской нации, предупредить и напомнить о древней связи с землёй Аджамы, самоотверженность Ибн Сины в представлении ума, разума, национальной духовной силы таджиков и примеры тысячи других славных сынов нашего народа, в качестве могущественных политических субъектов, внесли бесценный вклад в формирование и защиту исторической памяти.

Самосознание, как важнейшая структурная часть политического субъекта, происходит только в результате всестороннего освоения научных знаний. Именно на этой основе человек определяет свою позицию в социуме. Уточняет своё отношение к природе и обществу.

Историческая память свидетельствует о том, что великие представители нации на протяжении более чем тысячелетнего отсутствия государственности смогли минимальными политическими, военными, научными и культурными возможностями привести таджиков к государственной независимости. Несмотря на давление, гонения, угрозы они сохранили и защитили свои национальные интересы. Не

сдались. **«Если ум Человека силён, внешние чувства не могут занимать его»** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: 1980. – С. 226). Везде, при любых обстоятельствах он сможет отличить национальные интересы от чуждых интересов.

Как было отмечено, действительность - это объективное, диалектическое явление. Однако её осознание имеет исключительно субъективный характер. Она зависит от уровня знаний, мировоззрения, способности восприятия опыта, анализа, оценки и формы отношения к бытию.

На извилистом пути познания действительности и социальной жизни, по сути, речь идёт о Разуме и Знании. Роль первого важнее всего. К сожалению, **«Если ум слаб..., то ничто не задерживается мышлением. Оно будет отражать образы в общих чувствах. Поэтому у кого нет ума, тот видит много нелепых образов.** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: 1980. – С. 226).

Знание, восприятие и понимание исторических аспектов политического субъекта считаются важнейшим фактором укрепления самого политического субъекта для национальных интересов.

Известно, что логику прошлой истории нации сначала изучают по её результатам. Процесс такого изучения ориентируется от результата к причинам, их факторам. Без этого невозможно осознание сегодняшней действительности и строительство будущего.

История имеет устойчивую объективную особенность. Является совершённым действием. Состоит из фактов. Эти факты происходят в пространстве и времени. Даже **«учёные Древней Греции были убеждены, что знание чего-либо решается не посредством дискуссий, а посредством**

изучения опыта» (Ф.Бекон. Сочинения в двух томах. Т. 2. – М.: 1978. – С.7). История - это опыт.

Логическая наука полагает, что во всех ситуациях закономерность и формы мышления в надежде на достижение научных знаний использовались в связи с действительностью. Именно такое состояние называют историко-логическим постижением. Надеемся, что секты, которые при помощи внешних сил хотят изобразить из себя политический субъект, примут во внимание эту истину. Если познание сегодняшней действительности имеет сложности, пусть изучат правду истории в рамках логики. **Путь достижения истины сам должен быть логичным, верным.**

Заключение

Политический субъект является важнейшей темой исследования в государствоведении, которое, прежде всего, включает в себя актуальные вопросы практической политики.

Политический субъект является инициатором, движущей силой, организатором и исполнителем политической деятельности. Искренне заинтересован в реализации политических планов. Знает пути, способы и методы реализации намеченных целей. Прилагает усилия на этом поприще.

Жизненно важным вопросом в рамках определения политических субъектов и национальных интересов является мир, стабильность, системная безопасность, в том числе развитие экономики национального государства. Перед подобным определением любые программы, лозунги, иные обещания других лиц, групп, объединений, организаций, невзирая на то, под прикрытием каких идей, теорий, мировоззрений пытаются быть

признанными в качестве политических субъектов, полностью противоречат научной истине.

Важнейшим политическим субъектом, наряду с Государством и Национацией, выступает политический Руководитель национального государства, как явление, определённое с научно-теоретической, политико-практической и юридической точек зрения, доказанное и утверждённое историческим опытом развитых наций мира. Он играет решающую роль в мобилизации и приведении к высшим целям Государства и Национации. Исторический опыт таджикской нации ещё раз доказал эту теорию с помощью всемирно известных, ярких и надёжных аргументов.

Качественная классификация политических субъектов, несмотря на убеждения и политическую ориентацию, место проживания, доказывает то, что среди всех слоёв населения Таджикистана имеются великие исторические, родственные, расовые общности: а) согласно месту рождения, мы, соотечественники, являемся детьми одной земли – Таджикистана; б) по принадлежности и преемственности от своих родителей являемся таджиками. Это есть самый главный, важный, основной, определяющий аргумент того, чтобы под Знаменем Великого Лидера Национации, используя доступные возможности, мы вместе организовали и мобилизовали великий политический субъект - наше национальное государство на благо развития нашей любимой Родины. Исторический аспект опыта политических субъектов и логика реальности современного мира больше, чем когда-либо мобилизует нас к этому действию.



Косимшо ИСКАНДАРОВ
доктор исторических наук

**РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ - ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ПОИСКЕ
ПУТЕЙ СТАБИЛИЗАЦИИ СИТУАЦИИ И
ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В
АФГАНИСТАНЕ**

Заслуга Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в обеспечении мира и национального согласия в Таджикистане сегодня известна всем и в Таджикистане и за его пределами. Вместе с тем, Президент нашей страны приложил и продолжает прилагать огромное усилие в поиске путей обеспечения мира, стабильности и безопасности в Афганистане, так как он неоднократно подчеркивал, что мир и стабильность в Таджикистане имеет тесную связь со ситуацией в Афганистане. Эту мысль Президент Таджикистана еще раз высказал в ходе своего недавнего выступления на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему “Противостояние терроризму и насильственному экстремизму”, которая прошла 4 мая 2018 года в городе Душанбе. «Обеспечение мира и стабильности в Центральной Азии, - отметил он, имеет неразрывную связь с ситуацией с безопасностью в Афганистане»¹.

В Афганистане тяжелая ситуация сложилась в 90 -годах XX века, которая угрожала существованию Таджикистана, еще очень молодому независимому государству и к сожалению сегодня продолжает складываться взрывоопасной в северных провинциях этой страны.

Чтобы лучше оценить роль Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в процессе поиска путей восстановления мира и

¹Выступление на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему “Противостояние терроризму и насильственному экстремизму” 04.05.2018 09:37, город Душанбе// <http://www.president.tj/ru/node/17565#ishkoshim>

стабильности в регионе, особенно в Афганистане, мы должны четко представить ситуацию, которая складывалась в Афганистане и ее последствия для Таджикистана.

В начале 90-х годов в Афганистане к власти пришли моджахеды, после 14 летней борьбы с так называемом ОКСВ в Афганистане и просоветского режима в Кабуле. И в это время десятки тысяч беженцев из Таджикистана перешли в Афганистан, среди которых была и вооруженная исламская оппозиция. По логике, афганские исламисты должны были оказать всяческую помощь таджикским исламистам, так как в зарубежной прессе новое руководство Таджикистана представлялось как коммунистическое, политика которого была направлена против ислама. К тому же таджикско-афганскую границу охраняли российские пограничники. В то время таджикские исламисты смогли на северо-востоке страны создать более 20 лагерей подготовки боевиков. Была опасность другого характера, что как в годы афганского джихада шефство над таджикскими исламистами старались взять радикальные группировки, однако Б.Раббани и А.Масуд не позволили им это сделать.

Как известно с июня 1992 года пост президента афганского государства перешел к таджику Б.Раббани, а армия Исламского государства Афганистана состояла в основном из отрядов ИОА, т.е таджиков. В этих условиях переход десятки тысяч таджикских беженцев в Афганистан привел в замешательство руководство некоторых стран региона. В столицах этих стран опасались, что Ахмад-шах Масуд предпримет шаги к созданию “Великого Таджикистана”, к которому присоединит в том числе Самарканд и Бухару, что приведет к разрушению всей геополитической системы региона.

Например Е. Примаков пишет, что Иран был обеспокоен сближению сил таджикской оппозиции с силами “Северного альянса” во главе с Б.Раббани и А.Масудом. По мнению руководителей Ирана это могло привести к расколу Афганистана, противоречащим интересам Ирана². А.Л.Адамишин, заместитель министра иностранных дел России в интервью корреспонденту

² Примаков Е. Годы в большой политике. -М., 1999. С.184.

«Независимая газета» (20.07.1993 г.) отмечал, что «присоединение северного Афганистана с Таджикистаном давно было решено, оставались только технические вопросы». Он называл это «политической трагедией и источником нестабильности для всего мира»³.

Вот в такой обстановке огромную ответственность за судьбу народа Таджикистана и независимого государства взял на себя Эмомали Рахмон. Он должен был сохранить целостность государства и его независимость, объединить народ и сохранить его единство. Это во многом зависела от ситуации в Афганистане и отношения руководства Исламского государства Афганистана.

Эмомали Рахмон с присущим ему дипломатическим талантом и наличием силы убеждения смог достичь согласия с Б.Раббани и Ахмадшахом Масудом. После первой рабочей поездки Эмомали Рахмона в Афганистан между ними установились доверительные отношения, которые в дальнейшем были укреплены и в конечном счете привели к успеху на межтаджикских переговорах, подписания «Общего соглашения о мире и национального согласия» в Москве и репатриации таджикских беженцев из Афганистана. Как известно именно на встрече в Хостдехе 11 декабря 1996 года были согласованы оставшиеся пункты этого соглашения.

Лидер Таджикистана в дальнейшем продолжал прилагать усилия для поиска путей мирного урегулирования афганского конфликта и обеспечения безопасности на таджикско-афганской границе. Его старания были сосредоточены в двух направлениях:

1. При каждом удобном случае обращался с призывом к международному сообществу обратить внимание на ситуацию в Афганистане, которая несет угрозу миру и поддержать усилие законного правительства в реализации мер, направленных на стабилизации ситуации в стране. При этом выступал с конкретными инициативами по мирному урегулированию кризиса в Афганистане, минимизации угроз, исходящих из этой страны.

2. Оказание бескорыстной помощи законному правительству Афганистана в его борьбе против талибан и международного терроризма в годы сопротивления.

³ Портников В. Адамишин в Центральной Азии// Независимая газета. -1993.-20 июля.

29 сентября 1993 года с трибуны 48 Сессии Генеральной Ассамблеи ООН Эмомали Рахмон заявил: «...поддержка усилий руководства законного правительства Афганистана по восстановлению мира и стабильности в Афганистане служит интересам не только этой страны и региона, но и интересам всего мира». Далее Президент Таджикистана отметил: “... некоторые страны мира тратили огромные деньги на войну в Афганистане, теперь пришло время оказать помощь в восстановление мирной жизни в этой стране”⁴.

Президент Республики Таджикистан с началом создания “Группы 6+2” активно включился в ее деятельность и в дальнейшем поддерживал все инициативы и решения международного сообщества, региональных и международных организаций по мирному решению афганской проблемы⁵. Особо следует отметить, что позиция Президента Республики Таджикистан всегда была направлена на мирное решение афганского конфликта. На VII встрече глав государств Организации исламской конференции (13-14 декабря 1994 года, Касабланка) Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, заявляя о поддержке Таджикистаном Заключительного заявления и Резолюции VII чрезвычайного заседания министров иностранных дел стран этой организации по Афганистану, отмечал: “Мы на себя испытали опыт гражданской войны и никоим образом не хотим решение существующих проблем афганского народа с помощью силы и оружия”⁶.

Президента РТ Эмомали Рахмона еще до террористических актов 11 сентября 2001 года неоднократно с трибун авторитетных международных организаций предлагал созвать международный форум под эгидой ООН для поиска путей политического урегулирования афганского кризиса. 10 мая 1997 года в Душанбе состоялась трехсторонняя встреча лидеров персоязычных стран – Ирана, Афганистана и Таджикистана. В принятом Заявлении, по ее

⁴ Рахмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. I. Душанбе: Ирфон, 2002. С. 145.

⁵ Зоҳидов.Н. Тоҷикистон ва раванди истиқрори сулҳу субот дар Афғонистон баъд аз соли 2014//Сиёсати хориҷӣ. №1, 2013. С. 31.

⁶ Рахмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. I. Душанбе: Ирфон, 2002. С. 279.

итогам, единственный и реальный путь решения афганского конфликта был назван “путь переговоров”. Стороны призвали ООН усилить работу по мирному решению афганской проблемы ⁷.

После того, как талибы установили контроль над большей частью территории Афганистана и превратили эту страну в центр подготовки международных террористов и производства наркотиков Президент РТ на различных уровнях выражал обеспокоенность, в связи с создавшимся положением и его пагубных последствиях для мира и стабильности в мире. Но тогда мало кто слушал эти призывы.

После захвата талибами столицы Афганистана в сентябре 1996 года по инициативе Эмомали Рахмона в городе Алматы встретились лидеры Таджикистана, Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана и премьер - министр РФ. На этой встрече впервые была выработана коллективная позиция этих стран к “Талибан”. Было заявлено, что всякие действия, дестабилизирующее ситуацию на границе стран СНГ с Афганистаном получит ответ” .

Не секрет, что производство и контрабанда наркотиков является одной из важных статей дохода террористических групп, в том числе “Талибан”. Был и есть большой спрос на афганский наркотик, вот и продолжается рост его производства и контрабанда. Поэтому Президент Таджикистана на специальной Сессии Генеральной Ассамблеи ООН (08.07.1998 г.) выступил с инициативой предпринять неотложные меры по созданию вокруг Афганистана антинаркотического пояса безопасности⁸. Однако несмотря на то что Афганистан превратился в мировой центр производства наркотиков и подготовки международных террористов, международное сообщество не предпринимало действенных мер по предотвращению угроз исходящей из этого террористического интернационала. Следует отметить, что среди стран центральноазиатского региона и членов ОДКБ не было единой позиции по отношению к “Талибан”. Более того, некоторые страны члены альянса начали искать контакты с “Талибан”, и готовы были начать переговоры и даже речь шла о признании Исламского эмирата “Талибан”. Задержка вагонов

⁷ Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. Душанбе, 2012. С. 82-83.

⁸ Рахмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. II. Душанбе: Ирфон, 2002. С. [9,409].

в 1998 году в г. Оше с оружием для Объединенного Фронта было оценено некоторыми экспертами, как сигнал талибам⁹.

После убийства иранских дипломатов в Мазари Шарифе Иран сконцентрировал свои войска на границе с Афганистаном и казалось был готов на вооруженные акции против “Талибан”. Однако прошло немного времени, когда вступили в силу санкции против талибов, делегация “Талибан” совершила поездку в Иран и в результате переговоров были открыты иранские порты и все дороги для транзита грузов талибам.

Я не боюсь утверждать, что Таджикистан тогда была единственной страной, которая заняла твердую и искреннюю позицию в отношении ИГА. Лидер Таджикистана Эмомали Рахмон без колебаний представил все логистические возможности и моральную поддержку силам сопротивления и таким образом препятствовал расширению влияния талибов и международных террористов, содействуя защите не только границ Таджикистана, но и южных рубежей СНГ. Не случайно Президент ИГА Б.Раббани в интервью таджикскому корреспонденту Фахриддину Холбеку подчеркивал, что «...именно территория и народ Таджикистана стали единственной нашей опорой в результате которой мы победили экстремистский режим “Талибан”»¹⁰.

Сам Президент на упомянутой выше конференции в Душанбе отметил: “Мы еще в девяностые годы прошлого столетия с трибуны международных и региональных организаций, в том числе ООН, неоднократно указывали на необходимость безотлагательного решения проблем соседней нам страны - Афганистана. К сожалению, тогда в беседах тет-а-тет некоторые высокопоставленные политические деятели говорили, что эта проблема не наша, а ваша и региона. Более того, они считали, что причины появления этой проблемы связаны только с нездоровым клановым и этническим соперничеством в регионе. Между тем, время показало, что все наши предупреждения были объективными.

⁹Мужда Ваҳид. Афғонистон ва панҷ соли салтаи толибон. Техрон, 2003. С. 132-135.

¹⁰ Фахриддини Холбек. Б. Раббани: «Рахмонов - достойный парень...»// Asia-Plus.- 2006.-29 июн.

Из-за политического равнодушия проблемы того времени превратились в глобальную опасность и угрозы»¹¹.

Ю.Кануни бывший первый вице-президент ИРА и один из ближайших соратников А. Масуда пишет, что моральная поддержка Таджикистана силам сопротивления всегда воодушевлял А.Масуда и его сторонников... если не было Таджикистана и поддержка лидера Таджикистана, сегодня мы были не в Кабуле, а на фронтах войны»¹². Сам Ахмадшах Масуд вообще редко хвалил лидеров государств, но об Эмомали Рахмоне говорил следующее: “ Повертье мои особые симпатии к Эмомали Рахмону не из-за того, что мы обе таджики (соплеменники), а имеют реальные основы. Только мудрый и действительно патриот своей родины может за короткий срок вывести страну из гражданской войны, которая началась из-за происка врагов таджикского народа... международное сообщество должно признать, что вклад господина Эмомали Рахмона в восстановлении мира в Таджикистане чрезвычайно высок и еще раз свидетельствует о величии и мудрости персоязычных народов...»¹³. Таким образом, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, приложил огромное усилие для прекращения войны и обеспечения безопасности в Таджикистане. В такой же мере прилагал и прилагает усилие по поиску путей прекращения войны и обеспечения безопасности в нашем соседнем Афганистане, народ которого имеет культурную, языковую, кровную, религиозную общность с таджикским народом. Заслуга Эмомали Рахмона, верность его прогнозов по Афганистану были признаны всеми международными организациями, авторитетными политическими деятелями и лидерами многих стран, но уже после террористических акций 11 сентября 2001 года.

Безусловно, прежде всего, ему признательны в Афганистане. Бывший президент ИРА Хамид Карзай в ходе первого своего визита

¹¹Выступление на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему “Противостояние терроризму и насильственному экстремизму” 04.05.2018 09:37, город Душанбе// <http://www.president.tj/ru/node/17565#ishkoshim>

¹² Зоҳидов.Н. Тоҷикистон ва раванди истиқрори сулҳу субот дар Афғонистон баъд аз соли 2014//Сиёсати хориҷӣ. №1, 2013. С.59.

¹³ Далерӣ, Ҷамолиддин Сино. Эмомалӣ Раҳмонов - марде аз табори хирад ва андеша. Душанбе: Шарқи озод, 2003. С.60.

в Таджикистан искренно поблагодарил Эмомали Рахмона за его поддержку и твердую позицию.

Бывший президент Франции Жак Ширак говорил: «Народ Франции никогда не забудет твердую позицию Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, опирающегося на богатую и великую духовную культуру таджикского народа». Министр обороны Франции Ален Фишер писал: «Президент Таджикистана Эмомали Рахмон занял смелую позицию. Он был первым, кто выразил озабоченность существующей угрозой, исходящей из конкретной точки мира». Председатель комитета Сената США Жозеф Либерман, также признался, что «Президент Таджикистана быстрее лидеров многих стран мира, в том числе США понял угрозу, исходящую из «Талибан» для региона и мира и несколько раз из высоких международных трибун выражал свою озабоченность»¹⁴.

После формирования Международной антитеррористической коалиции Таджикистан стал активным ее участником и оказывает содействие в восстановление мира и стабильности и в этой стране. Хотя относительно вступления Таджикистана в Международную коалицию есть интересное высказывание норвежского дипломата в ОБСЕ. Он говорил: «Еще неизвестно Таджикистан присоединился к Коалиции или коалиция к Таджикистану, который 7 лет боролся со всеми угрозами из Афганистана. Существует большая доля вероятности, что мы присоединились к Таджикистану»¹⁵.

Сегодня, к сожалению, вновь Афганистану и региону серьезно угрожают терроризм и экстремизм. Президент Таджикистана, как и прежде, призывает объединить усилия стран и народов, чтобы предотвратить глобальную угрозу. Одновременно с учетом уникального миротворческого опыта Таджикистана подчеркивает необходимость налаживания мирных переговоров, ибо по его глубокому убеждению «победить терроризм и экстремизм только военными путями не представляется возможным».

¹⁴ Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муносири тоҷик. - Душанбе: Шарки озода, 2006. С. 81-83.

¹⁵ Там же.

«Возрастание активности террористических и радикальных группировок, к числу которых относятся так называемые организации “Исламское Государство”, “Аль-Каида”, “Талибан” и им подобные в этой стране, в том числе в ее приграничных с Таджикистаном районах, вдобавок к незаконному обороту наркотиков вызывает нашу глубокую тревогу - заявил Эмомали Рахмон». Одновременно он считает, что «содействие социально-экономическому развитию Афганистана является одним из эффективных путей установления в нем мира и стабильности. Нищета и бедность, безработица, низкий уровень грамотности и социальной защищённости населения относятся к числу тех факторов, которые подталкивают людей повернуться лицом к идеям насилия в поисках социальной справедливости»¹⁶.

Следует отметить, что неустанная деятельность Эмомали Рахмона по поиску путей мирного решения афганского конфликта, борьбы с терроризмом и экстремизмом ради обеспечения безопасности, высоко оценена руководством Афганистана и народом этой страны. Он за огромный вклад в укрепление мира и стабильности в Афганистане и дружбы между народами двух стран награжден высшей наградой государства Афганистан -Орденом «Национальный герой Афганистана – Ахмадшах Масуд».

¹⁶Выступление на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему “Противостояние терроризму и насильственному экстремизму” 04.05.2018 09:37, город Душанбе// <http://www.president.tj/ru/node/17565#ishkoshim>



Комил БЕКЗОДА
файласуф

**ШАХСИЯТИ ФАЛСАФИИ ҲАКИМ
АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ АЗ
НИГОҲЕ ДИГАР**

*Машав навмеду бо худ ошно бош,
Ки мардон пеш аз ин буданду ҳастанд.
(Иқбол)*

Воқеан, файласуф кист?

Илми таърихи фалсафа то имрӯз исбот намудааст, ки:

Яқум: Китоби бисёр таълиф намудан, нишонаи файласуф будан нест.

Дуюм: Бисёрхарфию бисёрғӯй низ аломати файласуфӣ намебошад.

Сеюм: Унвонҳои профессорӣ ва докторӣ ҳам нишонаҳои асосӣ нестанд. Пас, файласуф кист?

Ҷавоби таҳқиқотҳои муосири фалсафӣ бар ин савол чунин аст:

Файласуф касе аст, ки зиндагии инсониро бо тарозуи ҳастӣ ва нестӣ андозагирӣ менамояд. Яъне бехатарии вучудӣ. Вучудиинсонӣ.

Файласуф шахсе ҳаст, ки ҳаёти одамиро аз нуктаи назари абадият мавриди арзёбӣ қарор медиҳад.

Файласуф фарде мебошад, ки дар ҷустуҷӯи ҳалли муаммои зиндагӣ ва марги инсоният аст.

Ин се нукта моҳиятан як ҳадафро ифода мекунанд.

Яъне мавзӯи асосии фалсафа: Зиндагӣ ва марги инсон аст. Ба ин маънӣ, ки таҳлил ва тафсири ҷамодот, наботот, ҳайвонот ва коинот аз назари имрӯз мавзӯи фалсафа нестанд, ҳарчанд файласуф дар баҳсҳои худ аз баррасии ин мавзӯот бе ниёз нест.

Мо хулосаи баҳси худро дар мавзӯи “Шахсияти фалсафии Абулқосими Фирдавсӣ аз нигоҳе дигар” дар ҳашт байти шеърӣ фароҳам овардаем.

Акнун бояд дид, ки шахсияти фалсафии Фирдавсӣ то чӣ андоза бо ин ченаку меъёрҳои фалсафӣ мутобиқат дорад.

Байти якум:

*Бар хирад бедод рафту додро нашнохтанд,
Ҳамзабонон ҳикмати Устодро нашнохтанд.*

Маънии ин байт чунин аст, ки Устод Абулқосими Фирдавсӣ ҳаким ва файласуф буд, вале касоне ки «Шоҳнома»-ро хонданд, фирефтаи зоҳири он шуда, ба моҳияти фалсафии он пай набурданд. Ба кадом далел?

- Ҳангоми таълифи «Шоҳнома» бо гувоҳии сарчашмаҳо баъзе аз муосирон бар Фирдавсӣ хурда мегирифтанд, ки гӯё «Устод умри азизро сарфи афсонабофӣ мекунад».

- «Шоҳнома», бар ақидаи муҳаққиқони муосир, аз ҷумла Ҷавоншер ва Муҳаммад Каримӣ достони хирад аст, на ситоишномаи шоҳон. Ба ин маънӣ «Шоҳнома»-ро қисса ва афсона шуморидан дар шаъни хирад беадолатӣ ва бедодӣ мебошад.

Байти дуюм:

*Баҳри инсон мезад ӯ бонги адолат дар ҷаҳон,
Ҳамдиёрон маънии фарёдро нашнохтанд.*

Дар муқаддимаи ин гузориш таъкид намудем, ки мавзӯи асосии фалсафа баҳс дар боби ҳаёт ва мамоти инсон аст. Фирдавсӣ низ сари ин мавзӯъ баҳс дорад. Маънии адолатхоҳӣ дар ин байт маҳдуд ба як фард нест, балки бо тамоми инсоният нигаронида шудааст.

Ҳамдиёрон мафҳуми адолатро дар маънои маҳдуди он-яъне адолати шоҳаншоҳӣ фаҳмиданду бас. Ҳол он ки адолат дар фаҳмиши Абулқосими Фирдавсӣ як мақулаи (категорияи) асосии фалсафӣ буда, «аз қаъри гили сӣёҳ то авҷи Зуҳал»-ро дар бар мегирад. Ба ақидаи муҳаққиқони муосир, қисмати асосии «Шоҳнома» дар атрофи мафҳуми адолат давр мезанад.

Мутаассифона, то имрӯз ҳамосаи умумибашарии Фирдавсиро чун «ҳамосаи миллӣ» қаламдод мекунанд. Зоҳиран «Шоҳнома» роҷеъ ба таъриху силсилаҳои шоҳони Эронзамин баҳс мекунад. Вале мавзӯҳои Турон (Турку Чин), Рум (Византияву Юнон), Ҳомоварон (Сурияю Яман), аз муҳимтарин

мавзӯҳои ин асар мебошанд. Фирдавсӣ бар хилофи ҳамаи муаррихон ва дostonнависони гузашта ва ҳозира аҳли оламро на ба шарқию ғарбӣ, чанубию шимолӣ, сомию ҳомию ориёӣ, балки аз як хонаводаи ягона медонад. Эронӣён ва туронӣён аз як наҷод ва бо ҳам бародаранд. Эронӣён ворисони Эраҷ ва туронӣён ворисони Тур мебошанд. Туру Эраҷ ҳарду бародар ва падарашон Фаридун аст. Эронӣю румӣю юнонӣ ҳам бародаранд. Искандару Доро ҳарду фарзандони шоҳи Эрон мебошанд. Модари фарзандони Салму Туру Эраҷ араб буд.

Бояд дар ёд дошт, ки Фирдавсӣ дар асри Ибни Сино ва Берунӣ зиндагӣ дошт. Ин чунин маънӣ дорад, ки ӯ низ чун он ҳамасронӣ барӯманди худ дорони дониши доират-ул-маорифӣ (энциклопедӣ) буд! Таъкиди мо бар ин аст, ки Фирдавсӣ медонист, ки Искандар фарзанди Филиппи Македонии юнонӣ аст, на писари Дороби Эрон! ӯ медонист, ки шоҳи Яман духтароне бо номҳои Орзу, Озода ва Саҳӣ надошт! Ҳеч як мушовире пеш аз ислом бо, номи Чандал (хурмо!) дар боргоҳи шоҳони Эрон хидмат накардааст! ва ғайра...

Мо мепурсем ки чаро Фирдавсӣ дидаю дониста ин ҳақиқатҳои таърихро таҳриф мекунад? Ё ба гуфти доктор Забехуллои Сафо, «Шоҳнома»-и мансурро ҳарф ба ҳарф ба назм меоварад! (Нигар ба китоби: «Ҳамосасароӣ дар Эрон». Аз қадимтарин аҳди таърихӣ то қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ. Таълифи доктор Забехуллои Сафо, Техрон 1324, саҳ. 183-196). Фарз кардем, ки чунин буд ва «Шоҳнома»-и мансур ин қабил мавзӯҳоро дар бар дошт. Дар ин ҳолат вой бар ҳоли «Шоҳнома»-и мансур! Ва вой бар ҳоли Фирдавсӣ-муосири Ибни Сино ва Берунӣ, ки умри азизи худро барои ба назм даровардани ин хазабулотҳои (ҳазаёноти) бе сару таҳ зоёе намудааст!

Вале асли масъала ин тавр нест. Фирдавсӣ қаҳрамонони асотирию таърихии Эронзамин ва ҷаҳони он рӯзро чун шахсияти эҷодкор ба таври худ офаридааст. Ин аст, ки мо мегӯем: Фирдавсӣ файласуф аст. Вале файласуфи маъмулӣ ва одӣ нест. ӯ файласуфи таърих аст. Ба таърихи Эрон ва ҷаҳон бо ҷашми фалсафӣ нигаристааст, чуноне ки Ҳомер ба ҷаҳони Юнон нигариста буд. Мояи таассуф аст, ки то имрӯз дар боби арзиши фалсафии «Шоҳнома» асари мукаммале офарида нашудааст, чунон ки роҷеъ ба «Иллиада» ва «Одиссея»-и Ҳомер бахсҳои

доманадоре вучуд дорад. Хеле ба чо буд агар устод Саид Нафисӣ ба чойи тарҷумаи дostonҳои Ҳомер ба таҳлил ва тафсири фалсафии «Шоҳнома» машғул мегардид! Ҳамвора барои ман муаммост, ки чаро бародарони эронии моро аз фалсафа бадашон меояд! Аз рӯйи огоҳии ноқиси ман Қоҳира, Димишқ, Бағдод ва Бейрут дар боби таҳқиқ ва нашри осори фалсафии исломӣ ва ҷаҳонӣ аз Техрон алалақал даҳ-понздаҳ сол пештар рафтаанд. Аз ин гузашта, дар ҷаҳони араби муосир файласуфҳое ҳастанд, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ андеша меронанд. Барои намуна: Абдурахмони Бадавӣ, Анис Мансур, Мустафо Маҳмуд, Закариё Иброҳим ва ғайра. Шояд безътиноии муҳаққиқони муосири Эрон нисбат ба илми фалсафа ва таҳқиқотҳои фалсафӣ бошад, ки то имрӯз «Шоҳнома» мавриди арзёбии фалсафӣ қарор нагирифтааст. Ҳомер ҷанги даҳсолаи юнионӣро бо аҳли Троя (Илион) дар мисоли нух (9) рӯз тасвир намуд. Ин маҳорати фалсафии Ҳомер буд, ки чунин ҳодисоти рангорангу мураккабро дар мисоли ин чанд рӯз ба риштаи назм кашид ва воқеан тавонист ҷавҳари асили ҳодисотро ошкор намояд, вале мо тоҷикон, афғонҳо ва эронӣён то кунун ба умеди «муқаддимаи наву кӯҳнаи» «Шоҳнома» аз худ кӯшише ба ҳарч намедихем, ки оё он муқаддимаҳо ба ҳадафҳои асил ва ниҳонии ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ созгор ҳастанд ё не! Ин шикоят нест, ин вазъи воқеии омӯзиши «Шоҳнома» дар кишварҳои мост. Аз гузоришоти симпозиуми байналмилалӣ ба ифтихори ҳазорумин соли сароиши «Шоҳнома», аз панҷум то ҳаштуми моҳи сентябри соли 1994 дар шаҳри Душанбе, мутаассифона, ин ҳақиқати талх бар ҳамагон ошкор буд. Гузоришот буданд, вале баҳс набуд! Ин манзараи хеле ва хеле ҳузновар ва таассуфангез буд!

Байти саввум:

*Бар руҳи бунёди зулмат офтобе нош дод,
Шабнарастон аз қазо бунёдро нашнохтанд.*

Дар истеъмоли таъбири «бунёди зулмат» ба як мисраи Мирзо Абдулқодирӣ Бедил назар доштам, ки гуфтааст:

«Қош бар бунёди мавҳуме намекардам назар»

Аллома Абдулқодирӣ Бедил асл ва моҳияти дунёро «бунёди мавҳум» номидааст, ки хеле андешаи дақиқ ва амиқ аст. Илми

муосири ҷаҳон бунёд ва асоси олами ҷастиро аз “хаос” (бенизомӣ) ва “порядок” (тартиб ва низом) иборат медонад. Мо «бунёди зулмат» гуфтем, дар пайравӣ аз Бедил. Байти саввуми мо ин маънӣ медиҳад, ки «Ҳаким Фирдавсӣ бо хиради офтобии худ ин дунёи аз ҷаҳлу нодонӣ тираву торро равшанӣ афканд. Вале аҳли ин дунё, ки бо зулмату нодонӣ хӯ ва одат кардаанд, натавонистанд аз нури офтоби хирад баҳра бардоранд». Ба зулмат ва торикӣ одат карданро мо шабпарастӣ номидем.

Байти ҷаҳорум:

*Номаи шоҳон нақӯҳишномаи бедодҳост,
Нуктасанҷон рози ин бедодро нашнохтанд.*

Аксарияти мардумро ақида бар ин буда ва ҳафт, ки гӯё «Шоҳнома» иборат аз мадҳу ситоиши шоҳон аст. Вале аз таҳқиқ ва баррасиҳои ду муҳаққиқи фозили муосири Эрон, оқои Ҷавоншер («Ҳамосаи дод») ва оқои Муҳаммад Карамӣ («Ҳамосаи ҳамосаҳо»), бармеояд, ки қаҳрамонони асосии «Шоҳнома» паҳлавонони ватанпарасту хирадманде ҳастанд, ки зери шиори дод (адолат) ҳамвора машғули набард бар зидди зулму бедод будаанд.

Ба гуфтаи ин муҳаққиқон, аз панҷоҳу як шоҳи дар «Шоҳнома» зикр шуда, танҳо се (3) нафарашон афроди солим ва солеҳ буданду халос, дигар ҳама золиму фосиқ ва худкомаю бедод!

Байти панҷум:

*Аз шукӯҳу шавкату фарри ниёгон қисса дошт,
Ворисони нохалаф аҷдодро нашнохтанд...*

Мисраи якум фаҳмост. Ва дар мисраи дуввум бегонапарастии ворисони Ҷамшеду Фаридуно Дорову Рустаму Сиёвуш таъкид гардидааст, ки баъди шикасти сиёсӣ, динӣ ва фаҳангии Эронзамин аз ниёгони худ фосила гирифтанд ва бо бегонагон пайвастанд!

Байти шашум:

*«Он ки бо сеҳри сухан мулки Аҷамро зинда кард»,
Камназарҳо шеваи эҷодро нашнохтанд.*

Мисраи аввал моли шоири дигар аст, вале аслаш ҳамон мисраи машҳури ҳаким Фирдавсӣ, ки мегӯяд:

«Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ».

Ва Фирдавсӣ худро эҳёкунандаи фарҳанг ва ҷаҳонбинии зардуштӣ меҳисобид. Чаро ки падару модари Фирдавсӣ зардуштимазҳаб буданд. Ва худи Фирдавсӣ забони паҳлавиро бо кӯмаки падараш омӯхтабуд. Падару модари ҳамсараш Фарангис низ зардуштӣ буданд ва забони паҳлавӣ медонистанд.

Дар мисраи дуввум хостам ин маъниро таъкид намоям, ки аксар (вале на ҳама!) моҳияти асолат, навоарӣ ва эҳғарии шоирро дуруст пай набурда, бо нигоҳе зоҳирбинона мухтавои «Шоҳнома»-ро арзёбӣ намуданд. **Сухани ҳақ ин аст, ки «Шоҳнома» асари фалсафист, чунон ки пештар таъкид кардем ва Фирдавсӣ файласуфи асил аст. Ин ҳакими фарзона таърихи башарро аз нав офаридааст. Бо диду нигоҳи нав ки танҳо хоси худи ӯст! Ба таъбири дақиқтар, ӯ файласуфи таърих аст. Ва фалсафаи таърих илми чандон қадим нест. Аз ҷумлаи улуми муосир аст. Ҳамагӣ сад сол таърих дорад. Вале Фирдавсӣ ҳазор сол пеш бо басирати дохиёнаи худ асосҳо ва қоидаҳои муҳимтарини ин илмро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Фирдавсиро барҳақ бояд дар радифи шахсиятҳое чун Освалд Шпенглер, Арнолд Тойнби ва Карл Ясперс гузошт. Он ҷо ки мегӯяд:**

«Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ», танҳо ҳадафаш забон нест.

Ҳадафи муҳимтаринаш фалсафаи «Шоҳнома» аст. Фалсафаи «Шоҳнома» дар ҳақиқат як ҷаҳонбинӣ ва ҳикмати ноби умумиинсонӣ ва умумичаҳонӣ аст. Рӯҳбаландии маънавии Фирдавсӣ маҳз аз эҳсоси ин маънӣ буд. Ӯ ба хотири ин ҳадаф 35 соли умрро дар таълифи ин китоб сарф кард. Вагарна «сездах раҳ сад ҳазор»-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ порсӣ буданд!

Ин аст, ки ба ақидаи мо, дар тӯли таърихи ҳазорсола муҳаққиқони камназар ва зоҳирбин ба таври бояду шояд ба моҳияти «Шоҳнома» нарасида, дар боби арзёбӣ ва баҳодихӣ ба ғазофагӯӣ пардохтаанд.

«Шеваи эҷод» гуфта, мо навоарӣ, ибтикор ва асолати эҷодии хунариро дар назар дорем, ки хоси шахсияти маънавии Фирдавсӣ буд. Вале муҳаққиқони пешини «Шоҳнома» ин асолатро ташхис дода натавонистанд. Аз навтарин таҳқиқотҳои «Шоҳнома» чунин бармеояд, ки аз панҷ то даҳ ҳазор байт дар ин китоб то имрӯз саргардону оворанд! Ба ин маънӣ, ки баъзе

нусхаҳои «Шоҳнома» ҳамагӣ 46-52 ҳазор байт доранд. Худи шоир мегӯяд, ки «Шоҳнома»-и ман дорои шаст ҳазор байт аст. Нусхаҳои ҳам вучуд доранд, ки адади байтҳои онҳо ба 65 ва ҳафтод ҳазор байт мерасад! (Ручӯъ шавад ба китоби «Ҳамосаи ҳамосаҳо», таълифи Муҳаммади Карамӣ, ҷилди аввал, саҳифаи 298, Интишороти Висман, Техрон, соли 1370//1992).

Аз назари илми таҳқиқи муосир ҷоиз нест, ки дар асоси нусхаи ноқис, машқук ва таҳрифшуда баҳси илмӣ анҷом дода шавад. Мисоли ҳамагонӣ ин ки то вақтҳои наздик достони «Юсуф ва Зулайхо»-и шоире бо номи Амониро ба Фирдавсӣ нисбат додаанд ва дар асоси ин ақидаи нодуруст ва фарзияҳои илмӣ (!) аз он нодурусттар ба вучуд омад. Ба ин маънӣ, ки мустаҳриқи маъруфи олмонӣ Теодор Нёлдеке гуфт: «Фирдавсӣ дар айёми пирӣ аз муваффақияти «Шоҳнома»-и худ ноумед гардида, барои хушомад задан ба ислом ва мусулмонон достони софӣ ва исломии «Юсуф ва Зулайхо»-ро ба назм даровард!»

Ин аст, ки ба ақидаи мо то ин байтҳои саргардони «Шоҳнома» соҳибони худро пайдо накунад ва ҳудудҳои чаҳор таҳрири «Шоҳнома» мушаххас нагардад, дар ҳоли ҳозир аз рӯи он берун овардани ақоиди фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, қавмӣ, наҷодӣ, адабӣ ва ҳунарии Фирдавсӣ иҷтиҳоде ноқис ва бепоя хоҳад буд!

Байти ҳафтум:

*Аз ҷафои давр андар кунҷи танҳои муқим,
Ҳамзамонан шоири озодро нашнохтанд.*

Ҳарду мисраъ аз боби мазмун возеҳ ва равшан аст.

Байти ҳаштум ва охири:

*Алғараз дар олами маънӣ расуле тоза буд,
Лек ин пайгамбари навзодро нашнохтанд.*

Байти мақтаи шеърӣ одатан хулосаи шеър аст ва эҳтиёҷе ба шарҳу эзоҳ надорад. Вале сухани гуфтани ин аст, ки сабабҳои ношнохта мондани Фирдавсӣ хеле амиқ аст, умқи ба андозаи муаммо!

Яқум: Ба ин сабаб ки баъд аз Фирдавсӣ фарҳанги форсӣ дар маъноии динӣ, сиёсӣ ва миллӣ коҳиш ёфт ва наслҳои баъдина

аслан ба моҳияти ин шоҳкори Фирдавсӣ намерасиданд. Ба Фирдавсии зардуштӣ бо диде исломӣ менигаристанд.

Дуюм: Аксари муҳаққиқони гузашта ба «Шоҳнома» аз мавқеи нуфузи маънавиёти арабӣ ва назариёти сиёсии ғайриорӣ менигаристанд, ки ин вазъ бо худии худ мояи пайдоиши тасаввуроти таҳрифӣ мегардид;

Сеюм: Чунонки решаи ҳамаи мазоҳиби фалсафӣ, илмӣ, динӣ, ҳунарӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии юнониёни қадим ба дostonҳои ҳамосии (пахлавонии) «Иллиада» ва «Одиссея»-и Ҳомер мерасид, пояи ҳамаи маънавиёти шеърӣ адабиёти бузурги Эронро «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ташкил медиҳад. Бо ин фарқ, ки юнониён ин маъниро ошкоро эътироф мекарданд, вале эътирофи эронӣ дар нисбати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ эътирофи зимнӣ (нохудогоҳ) буд, на ошкору ҳувайдо! Чаро ин тавр шуд?

Чорум: Ба ин савол ҷавоби ман ҷавоби устурист. Ба ин маънӣ, ки эронӣ қадим, ба ривояти устури, ҳамагӣ ҳаводори фалсафа буданд ва кори шеърӣ шоирро барои хеш шугле наолисанд меҳисобиданд!

Шоҳе аз шоҳони Эронӣ (Баҳром) завқи шоирӣ дошта, вале аз тарси бадномӣ шоирӣ худро пинҳон медоштааст! Оқибат ин розро бо вазири худ дар миён гузошт ва вазир ӯро чунон машварат дод, ки девони худро тадвин намояд, вале бо номи мустаор! Ин ривоят, афсона ва устура аст! Вале ман ба ҳақиқати он бовар дорам! Ва ҳатто чунон мепиндорам, ки сабаби аз ривоч афтодани кори шеърӣ шоирӣ дар Эронӣ пеш аз ислом маҳз ҳамин ақида будааст. Вале чаро пас аз ислом дар миллати мо шеърӣ шоирӣ инкишоф ёфт? Намедонам. Вале равонковонро ақида бар ин аст, ки дар чунин ҳолатҳо (шикасти Эрон ва ғалабаи араб) мағлубшудагон бо муҳолиғоти лафзӣ ва ҳаёлий меҳоянд, ки азамату бузургии воқеии аз даст рафтаи худро бо ин худфиребиҳо ҷуброн намоянд!

Панҷум: Фирдавсӣ меҳост моро аз нав ба олами фалсафа раҳнамоӣ кунад. (Аммо на ба олами фалсафаи бегонапарастии машшӯӣ ва каломии замони хеш!) Вале натиҷаи кор баръаксӣ чашмдошт шуд. Ба ин маънӣ, ки муосирон ва ворисони баъдинаи ӯ ба моҳияти кори ӯ нарасиданд. «Шоҳнома»-ро дoston, ривоят, ҳикоят, қисса, ситоиши шоҳон, тавсифи паҳлавонон ва ғайра шумориданд.

Вале чизи аз ҳама ғарибашро илми равоншиносии муосир ба мо тавзеҳ медиҳад. Дар илми забонамӯзӣ собит шудааст, ки такрори бардавоми ҳамон як калима ва ё иборат, ҳатто бидуни ҳадафу қасди муайяне он иборатро дар зехни шунаванда ворид мекунад...

Ҳамин тавр, хонандагони «Шоҳнома» дар тӯли таърих қасд надоштанд, ки аз он китоб илми шеърӯ шоирӣ биомӯзанд. Вале ба ҳукми машғулият ва мутолиаи бардавом бо дostonҳои ширин ва дилангези ин ҳамосаи ҷаҳонӣ (ба мисли забонамӯзони асри бист) он вазну қолабҳо, иборату ташбеҳот ва дигар саноеъи бадеӣ дар зехни онҳо ба таври бебозгашт нақш мебастанд! Натиҷа: Шеър ҳамаи Эрон ва эронӣро сироят намуд!!! Ҳатто имрӯз ҳам аз ин вабо начот наёфтаем!

Шашум: Ба таъбири доктор Али Шариатӣ, «бозгашт ба сӯи хештан» барои мо тоҷикон, афгонҳо ва эронӣ дар асри ҳозир аз он иборат хоҳад буд, ки аз олами хиёлотӣ шоирона берун оем ва ба ҷаҳони андешаҳои ҷиддӣ ва амиқи фалсафӣ бипайвандем. Чаро? Барои он ки суннат ва асолати миллӣ, таърихӣ ва фарҳангии гузаштаи мо сад дар сад фалсафӣ будааст! Ман ба ин ваҳй ва илҳомӣ устураи бostonӣ бовар дорам. Зеро устура равшантарин инъикос ва бозтоби ормонии ин ё он қавм мебошад.



Нозим НУРЗОДА

муҳаққиқ

**СИМОИ РАВШАНФИКРОНИ
МИЛЛӢ ДАР «ЁДДОШТӢ»-И
УСТОД АЙНӢ**

Мусалламан, рушди қавмиятҳо, миллиятҳо, халқиятҳо ва давлатҳо дар ҳама давраи замон ба кайфияти кори фикрии табақаҳои равшангари ҷомеа бастагӣ дошта ва дорад. Аз ин ҷост, ки муҳаққиқон, кори фикриро, асосан дар ду тарз баррасӣ кардаанд: аввалан, бо роҳи истифода аз равишҳои равшаншиносӣ, улуми зистӣ, бавижа асабшиносӣ, ки ҳадафаш шинохти мушаххасоти мағзи инсон аст ва сониян, тавассути тавачҷуҳ ба корҳои фикрии афрод, коркардҳо ва натиҷаҳои иҷтимоии онҳо (ниг.: Аҳмадӣ Бобак. Кори равшангарӣ. Техрон: Марказ, 1384. – С.7). Албатта, кори равшанфикрӣ кори на як ё ду нафар, балки кори муназзами табақоти гуногуни фикрӣ ва маданӣ аст. Танҳо дар натиҷаи муколамаи мутақобилан судманд ва орий аз ғараз ва табодули назари табақоти гуногуни иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фазои бози равшанфикрӣ дар ҷомеа ба вучуд омада, роҳи наҷоти насли инсонӣ аз вартаи хурофоту таассуби саросарӣ дар сатҳҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ тадриҷан ҳамвор мегардад. Ин аст, ки файласуфи машҳури асри бистум Мишел Фуко навиштааст: «Кори равшанфикрӣ корест ҳамагонӣ, маҳсули хиради ҷамъӣ ва мантиқи муколама» (ниг.: Аҳмадӣ Бобак. Кори равшангарӣ. Техрон: Марказ, 1384. – С.11).

Вожаи «равшанфикр» дар шакли истилоҳ ва мафҳуми илмию фарҳангӣ аз фарҳанги урупоӣ ба муҳитҳои фарҳангӣ ва фазои сиёсӣ иҷтимоӣ ватанӣ ворид гардидааст. Нависандагони давраи маршрутаи Ирон ба ҷойи истилоҳи франсавӣ «**Siecle des lumieres**» ибораи «асри мунавварфикрӣ» -ро истифода мебарданд ва дар солҳои баъдӣ ба ҷойи «мунавварфикр» вожаи «равшанфикр» мутадовил гардид ва натиҷатан, ба ҷойи истилоҳи франсавӣ «**Siecle des lumieres**» мафҳуми «асри равшанфикрӣ» мавриди истифода қарор гирифт. Агар сари

вожаи «равшанфикр» аз лиҳози луғавӣ суҳбат кунем, ба ин натиҷа мерасем: «Навгаро, таҷаддудпараст, таҷаддудгаро. Он ки эътиқод ба ривочи ойину афкори нав дорад» (ниг.: Деххудо Алиакбар. Луғатнома. Ҷилди 8. Техрон, 1373. –С.10912). Гузашта аз ин, вожаи «равшанфикрӣ» муодили «**Enlightenment**» мебошад (ниг.: Мусоҳиб Ғуломхусайн. Доиратулмаорифи форсӣ. Ҷилди 1. Техрон, 1345. –С. 1128). Ба таври кулӣ, дар фарҳангномаҳо истилоҳи «равшанфикр» дар ду маъно шарҳ ёфтааст: аввал, касе, ки дорои бинише огоҳона, мантиқӣ, дур аз хурофа ва таассуб бошад ва дуҷум, нафаре, ки муътақид ба нақш ва арзиши донишу фарҳанг дар пешрафти ҷомеа ва беҳрӯзии мардум бошад (ниг.: Афшор Ғуломхусайн Садрӣ, Ҳакамӣ Насрин, Ҳакамӣ Настаран. Фарҳанги муосири форсӣ. Техрон, 1381. –С.683).

Хулласи калом, равшанфикр, қабл аз ҳама, шахси таҳсилкардае аст, ки бо ҳаёти фикрӣ сарукор дорад ва дар тағйироти фикрии ҷомеа, адолати иҷтимоӣ, наҷоти иҷтимоӣ аз мазлумот кӯшиш ба харҷ медиҳад (ниг.: Қайсарӣ Али. Равшанфикрони Ирон дар қарни бистум. Тарҷумаи Муҳаммад Дехқонӣ. –Техрон: Ҳермес, Маркази байналмилалии Гуфтугӯи тамаддунҳо, 1383. –С. 2-3). Аммо кори фикрӣ бо худии худ кори сахлу осон ҳам нест. Бар ин маъно бузургтарин донишманди садаи бист Алберт Эйнштейн ишорати ҷиддӣ карда буд: «**Фикр кардан мушкилтарини корҳо низ ҳаст**» (ниг.: Ризокулӣ Али. Ҷомеашиносии нухбакушӣ: таҳлили ҷомеашинохтии бархе аз решаҳои истибдод ва ақибмондагӣ дар Ирон. Техрон: Нашри Най, 1377. –С.24). Аз ин ҷост, ки равшанфикр бо фарогирии доираи донишҳои амиқ ва диду биниши воқеӣ бо масоил ва мушкилоти башарӣ бархӯрд мекунад ва сари вақт воқуниш нишон медиҳад. Аз ҷониби дигар, равшанфикр воқиятҳои давру замонро бо дарки амиқи масъулият бозгӯ месозад ва ҷиҳати ислоҳи камбуду навоқиси иҷтимоӣ, фикрӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангӣ, ки пеши роҳи рушду тараққиро банд мекунад, ҷиддӣ иқдом менамояд. Ба сухани дигар, равшанфикрон дар ҳар давру замоне дар раддаи пеши мубориза қарор дошта, бо ҷавҳари мушкилот, ки аз хурофоту таассуб реша мегиранд, дасту панҷа нарм кардаанд. Имрӯз низ, бо назардошти шароити нави таърихӣ, ташаннуҷи бозиҳои геополитикӣ ва тавсеа ёфтани ҷуғрофиёи манофеи сиёсӣ иқтисодии қудратҳои минтақавӣ ва

чаҳонӣ мубориза ва муқовимати равшангарону равшанфикрон бо аҳли хурофоту таассуб, ки аз неруи қавии онон зиёд истифода ва сӯйистифода мешавад, ҳамчунон идома дорад ва феълан вусъат мегирад. Ба ҳар сурат, равшанфикрон барои бедории миллат ғам меҳӯранд ва ба қавли коршиносон, дар пайи анҷом додани ин амали сангинанд(ниг.:Ризоқулӣ Алӣ. Чомеашиносии нухбакушӣ: таҳлили чомеашинохтии бархе аз решаҳои истибдод ва ақибмондагӣ дар Ирон. Техрон: Нашри Най, 1377.-С.27).

Тибқи муқтазиёти мавзӯӣ, баҳсро дар доираи масъалаи симои равшанфикрони миллий дар китоби «Ёддоштҳо»-и устод Айни мушаххас мекунем. Маълум аст, ки устод Айни дар раъси равшанфикрону равшангарони муосири миллий қарор дорад. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки зиёиёну равшанфикрони Бухоро аз омӯзаҳои равшангарону маорифпарварони вақт, пеш аз ҳама, аз таълифоту фаъолиятҳои Сайид Ҷалолуддини Афғонӣ (1833-1897), Муҳаммад Абдӯҳи Мисрӣ (1849-1905), Исмоили Ғаспарӣ(1851-1914) ва амсоли онҳо самаранок истифода намуда, дар Мовароуннаҳр чунбиши таракқиҳоҳона ба вучуд оварданд (ниг.:Шакурӣ М. Равшангари бузург. -Душанбе: Адиб, 2006. -С. 25). Ба вучуд омадани фазо, пеш аз ҳама, ба фаъолияти густурдаи равшангарони миллий вобаста буд. Бо таваҷҷуҳ ба ин, фазо ва муҳити равшанфикрӣ дар Бухорои амирӣ, минҷумла корномаи насли калонсоли равшанфикрони миллий дар осори устод Айни, махсусан «Ёддоштҳо» хеле хуб инъикос ёфтааст.

Бояд тазаққур дод, ки «Ёддоштҳо»-и устод Айни (1948-1954) асари ҷамъбастии нависанда буда(ниг.: Асозода Х. Воқеият, сиёсат ва Айни. –Душанбе: Шучоён, 2010. -С.80), таҷрибаи ҳафтодсолаи устодро дар бар гирифтааст. Ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, устод Айни навиштаанд: «Ин маълум аст, ки таҷрибаи ҳар кас, дар ҳар қор дар охири қораш ба камол мерасад ва ин ҳам маълум аст, ки ҳеҷ кас охири умри худро ба тарзи қатъӣ намедонад. Аммо аз он ҷо, ки умрам аз ҳафтод гузашта, рӯз то рӯз сустии аъзоҳо зиёдтар гардида, қувваи кориам камтар шудан гирифт, ман тахмин кардам, ки вақти ба анҷом расонидани ин қор... расидааст» (ниг.:Айни С. Ёддоштҳо. –Қисмҳои 1-2. –Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1954. –С.5). Доираи мутолиот, диду мушоҳидот ва донишу таҷрибот кифоят кард, ки устод Айни дар таърихи адабу фарҳанги муосири тоҷикӣ дар қолаби ёддошт асаре камназир ба мерос гузорад(ҳарчанд он

нотмом аст). «Ин аст, ки, -- менависад айнишиноси маъруфи тоҷик М. Шакурӣ, -- дар «Ёддоштҳо» на танҳо таҷрибаи ёддоштнависи Айнӣ, балки умуман, таҷрибаи роз ва пурҷӯшу хурӯши ин пири хирадманд, таҷрибаҳои адабии ин нависандаи номдор чамбаст шудааст» (ниг.:Шукуров М. Хусусиятҳои гоҷавию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ. –Душанбе: Дониш, 1966. -С.11).

Масъалаи ба риштаи тасвири бадеӣ баркашидани симо ва зиндагии равшанфикрони миллӣ, ки дар ташаккул ва рушди чомаи давр ва ба озодию истиқлолият расидани мардуми амирсолорӣ сахми арзанда гузоштаанд, барои устод Айнӣ масъалаи калидӣ будааст. Зеро худи устод аз зумраи равшанфикрони раҷдаи аввали Бухоро буда, дар масири шинохти арзишҳои инсонӣ, дарки моҳияти оламу одам, баррасии масоили муҳим ва мубрами иҷтимоӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ, адабӣ ва маданӣ гомҳои устувор бардоштааст. Бар илова, устод Айнӣ аз овони кӯдакӣ дар масоили маърифатӣ, маданӣ, адабӣ ва динӣ ҳассос будааст ва бо маҳорати дақиқбинӣ ва малакаи пурсишгарӣ, ки аз падар ба ирс гирифтааст, ба мушкилоти гуногуни замон бархӯрд мекардааст. Воқеиятпарастӣ ва ростгӯӣ, ки чавҳари андешаи равшанфикриро ташкил медиҳанд, ба устод Айнӣ имкон доданд, ки воқеоту ҳаводисро дар қолаби насри ёддошти ҷаззобу муассир баён намояд. Бо тақия ба тавсия ва насихати ҷиддие, ки падараш ба устод Айнӣ ҳанӯз дар айёми тифлӣ кардааст, «ҳар чизро, ки бинӣ, бо диққат зеҳн монда нигоҳ кун, ҳар гапро, ки шунавӣ, бо диққат гӯш андоз ва агар касе ба ту гӯяд, ё коре фармояд, фаҳмида бошӣ ҳам, дубора пурсида ва ёд гир. Ва эҳтиёт кун, ки гап аз ёдат набарояд. Аммо ҳеч гоҳ дурӯғ нагӯӣ, ки ҳам шарманда мешавӣ, ҳам бадном»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.98). Ин аст, ки нависанда рисолати ихтисосӣ, равшанфикрӣ ва инсонширо, ки дар тасвири воқеияти давру замон зохир мегардид, ба таври аҳсан анҷом додааст.

Албатта, устод Айнӣ дар тамоми осори худ ба қишри равшангар ва мунавварфикр таваҷҷуҳ намудааст ва тасвири пора ва лаҳзоти зиндагии ибратомӯзи равшанфикрони миллӣ ҳамеша дар маркази диққати нависанда қарор доштааст. Дар қисми сеюми «Ёддоштҳо» ба таври ихтисосӣ ва мушаххас атрофи

чехраҳои муҳими равшанфикрии миллӣ изҳори назар намудааст. Устод ошноии худро бо чехраҳои равшанфикрии рӯзгор ба маҳфили адабии хонаи Шарифҷон-маҳдум марбут донистааст. Устод аз соли таҳсили 1891-1892 (дар охири моҳи сентябр) ба хонаи Шарифҷон-маҳдум Садри Зиё (1866-1932), ки таҳти таъсири Аҳмади Дониш чанд асари насрӣ таълиф карда, дар якҷоягӣ «Наводири Зиёия» номида шудаанд, меояд ва аз ин ҷо бо аъзои маҳфили адабӣ ошно мегардад.

Боби «Шарифҷон-маҳдум ва ҳамсухбатони ӯ»-и китоби «Ёддоштҳо»-ро устод аз баёни хонаи Шарифҷон-маҳдум оғоз мекунад. Назар ба қавли устод, хонаи Шарифҷон-маҳдум ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе, одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт. Зимнан, устод Айнӣ, ки бо Абдулвоҳид вазифаи пешхидматиро адо мекард, аз он суҳбатҳо озодона истифода мебард (ниг.: Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.271). Маҳфили адабии хонаи Шарифҷон-маҳдум барои устод Айнӣ манбаи ҷамъоварии иттилооти нофеи адабӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва дар маҷмӯъ, маънавӣ мегардад ва радду бадалҳои чехраҳои саршиноси маҳфили мазкур, ки аз элитаи фикрию адабию маданияи Бухоро маҳсуб меёфтанд, дар ташаккул ва рушди шахсияти адабӣ, илмӣ, сиёсӣ ва фарҳангии вай саҳми арзанда гузоштанд. Ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, устод Айнӣ навиштааст: «Ман метавонам гӯям, ки материалҳои ибтидоӣ, лекин муҳимми адабии худро аз он ҳавлӣ гирд овардам. Ман дар он ҳавлӣ бо **Мирзо Назруллои Лутфӣ, Абдулмачиди Зуфунун, Яҳёҷоҷа, Сайидҷоҷаи Гулшанӣ, Хомидбеки Хомид, Абдуллоҳҷоҷаи Таҳсин, Мулло Бурҳони Муштоқӣ, Қорӣ Абдукарими Офарини Дӯзахӣ, Мирзо Азими Сомии Бӯстӣ, Мулло Раҳмати Сартарош, Азизҷоҷаи Азиз** ва дигарон, ки аксари онҳо шоир ва шеършинос буданд, шинос ва ҳолдон шудам» (ниг.: Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.271). Пас аз чанд радду бадали муқаддамотӣ устод Айнӣ мураттабан, ба муаррифии чехраҳои равшангарии миллӣ оғоз мекунад. Ногуфта намонад, ки қишри равшанфикрии миллии замон, ки ғолибан дар маҳфили илмӣ-адабии Шарифҷон-маҳдум инсичом ёфта буд, бо ин ё он восита

ба исми падари маорифпарварии Бухоро -- Аҳмади Дониш пайвандӣ дошт. Ба ин маънӣ устод Муҳаммадҷон Шақурӣ хеле хуб ишора кардааст: «Таҳқурсии маънавии ҷустуҷӯҳои фикрии аҳли маҳфили адабии Садри Зиёро омӯзаҳои Аҳмади Дониш устувор карда буд. Аҳмади Дониш, ки сардафтар ва пешвои равшангарони тоҷик буд, дар маҳфили Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё ҳамеша ғоибона хузур дошт» (ниг.: Шақурӣ Муҳаммадҷони Бухороӣ. Равшангари бузург. –Душанбе: Адиб, 2006. -С.12).

Силсилаи равшанфикриро устод Айнӣ аз муаррифии шахсияти **Абдулмачиди Зуфунун** шурӯъ карда, портрети илмию эҷодии ӯро хеле зебо ба риштаи тасвир баркашидааст: «Абдулмачиди Зуфунун дар нучум (асрономия ва астрология) аз шогирдони Аҳмади Дониш буда, дар шеър, адабиёт ва дигар фанҳои мадрасагӣ моҳир буд. Аз ин рӯ, ӯро «зуфунун» мегуфтанд. Таҳти таъсири Аҳмади Дониш бисёр муллоҳо ва ҳокимонро бад мекӯшид ва агар шунавандаи маъқулно меёфт, кирдорҳои хашини онҳоро фаш мекард. Дар назариёт ва амалиёти тибби қадим пурра ворид буд. Ҳеҷ кас аз ғазали ӯ ёроӣ бо ӯ даргир шуданро нашошт... Шарифҷон-маҳдум мегуфт: «Девонагии Зуфунун сохта аст, вағарна худӣ ӯ донишманди бузурги ҳамафаҳм аст. Аммо ӯ барои аз тарафи амир бозхонд нашудан худро ба девонагӣ зада мегардад» (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.272).

Ба дунболи Зуфунун устод Айнӣ ба тасвири ҳайсиат ва хувияти симои дигари равшангари миллӣ **Яҳёҷоҷа**, ки дар ҷуръату ҷасорат дар замони тираву тори амири ҳамто нашошт, мепардозад. Воқеан, дар мавриди ин шахсияти ғавқулодаи равшангарии миллӣ устод Айнӣ муфассалтар суҳбат мекунад. Мувофиқи тасвири Айнӣ, Яҳёҷоҷа ба шакл ва хусусиятҳои дигар рӯидаи Абдулмачиди Зуфунун буд. Ӯ ҳам худро ба девонагӣ зада мегардад, аммо «демонагии» ӯ **ғавқулода ва боғайратона буд**. Ӯ одамҳои ба худаш номақбулно бо алғози қабҳи дашном мекӯшид. **Муллоҳои қалони расмӣ ва дарбориёни қалон, ҳар гоҳ, ки ӯро дар роҳ ва кӯҷае бинанд, ба паскӯҷа даромада рафта, худро аз вай пинҳон мекарданд, то ки ҳақоратҳои ӯро нашнасанд** (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе:

Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - С.272).

Бо овардани лаҳзоти муҳим аз фаъолияти ин равшанфикри миллӣ устод Айнӣ раванди тасвири шахсияти Яҳёочаро таҳкиму тақвият мебахшад. Нависанда нақли лаҳзоти зиндагии қахрамонашро афзуда, менигорад, ки боре Яҳёоча назди Қозикалон – қозӣ Бадриддин (яке аз қозиёни чоҳил ва мутаассиби Бухоро) даромадааст. Қозӣ ўро хушомадгӯён гуфтааст, ки дуое бидихад. Яҳёоча гуфтааст: Илоҳӣ, Худоё, Худовандо, қозӣ Бадриддинро ба ҷойи худ Худо кунӣ! Худо шудан барои ту фоиданок аст, чаро ки хўрдани ҳаққи یتимон, беваю занҳо, бесоҳибон осонтар аст. Гоҳе аз Худо ва аз рӯзи қиёмат метарсӣ, акнун ки Худо шавӣ, бепарво коратро идома медиҳӣ (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.273).

Яҳёоча рӯз дар миён ба хонаи Шарифҷон-махдум сар мезад. Ў бо либоси муллоёни оддӣ, бо саллаи сафеди худ мегашт. Ба кишри рӯҳониёни муҳофизакор, маккор, найрангбоз ва динбозу динсоз саҳт нафрат меварзид ва рисолати равшангариашро маҳз дар муборизаи беамон бо ин тоифаи муфтхўр ва авомфиреб талаққӣ мекард. Устод Айнӣ муҳтавои яке аз суҳбатҳои Яҳёочаро ин тавр ба қалам додааст: **«Маро, ки тақдир дар дунё ба қатори ҳамин уламо дароварда бадном кард, бас аст; намехоҳам, ки дар рӯзи қиёмат ҳам дар қатори инҳо бошам... аз уламо дур будан барои ман ҷаннати маънавӣ аст»** (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - С.274). Дар ин қисмат тундгӯии Яҳёоча дар нисбати яке аз савдогарони сарватманди Бухоро Ҷўрабек Арабов қобили мулоҳиза аст. Ў шахсият ва насабпарастии савдогар Арабовро, ки аз арабзодагони Бухоро буд, бо лаҳни тунд ба боди масҳара мекашад, ки аз ғурури миллӣ ва эҳсоси баланди ватандориаш дарак медиҳад. Ў Арабовро дар хонаи Шарифҷон-махдум дида, шадидуллаҳн ба ҳучум мегузарад: **«Хучаин, шумо бо арабзода буданатон фаҳр карда наметавонед. Зеро Ҳаҷҷочи золим, ки ба воситаи гумоштаи худ Қутайба ибни Муслим Мовароуннахри моро хун гирёнд, арабзода ва яке аз калонони арабҳо буд... Зеро аз кучо пайдо шудани он хама сарват ва дороиро ба назар гиред,**

ба ҷои фахр кардан шарм медоред»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.275). Ба ин ҳама тундгӯйиҳо Яҳёҷоҷа басанда накарда, ба Арабов мурочиат намуда, аз забони Бедил чунин мисоли муаассир мезанад:

Кисаи ҳеч кас надид нури,

То накард иртиқоби кисабурӣ.

Устод Айнӣ дар фароварди тасвири ин шахсияти часури таърихӣ таъкид кардааст, ки Яҳёҷоҷа аз дӯстони наздики Аҳмади Дониш ва аз ҳамсухбатони доимии ӯ будааст. Дониш дар «Наводир-ул-вақоъ» «Ҳочибобо» ном калонтарин ҳикояташро аз забони Яҳёҷоҷа нақл кардааст. Ӯ маҳорати баланди шоирӣ дошта, бадеҳатан шеърӣ ҳаҷвӣ меғуфтааст (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.277).

Ҳамин тариқ, устод Айнӣ дар ин бахш аз равшанфикрони миллии замон **Содикҷоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллоҳҷоҷаи Таҳсин, Мирзо Азими Сомии Бӯстонӣ, Азизҷоҷаи Азиз** ном мебарад ва сифату хислатҳои равшангарии эшонро арз меорад (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.277-281). Баъдан устод Айнӣ дар мавриди шахсиятҳои равшангари миллии сухан ба миён меоварад, ки дар хонаи Шарифҷон-маҳдум роҷеъ ба қору пайкори гуманистонаи онон суҳбат мешудааст. Дар ин қатор устод Айнӣ нахуст исми **Мирзо Ҳаити Саҳборо** меоварад, ки аз мансабдорони даврон буда, дар вазифаҳои миробӣ (мудири хоҷагии об) ва миршабӣ (сардори пулиси шаҳр) фаъолият карда, миёни мардуми Бухоро бо инсонияти баланд, шафқату меҳрубонӣ, инсофу масъулиятшиносӣ ва саховату адолат обрӯ ва нуфузи баланд касб карда будааст. Аммо ба амир ва доираҳои муфтхӯр ин хислатҳо макбул набуд ва ӯро азл намуда, хонанишинаш карданд. Барои газетҳои ва интиқод аз золимони замон мавриди ҳашми доираҳои мансабдорони амирӣ қарор гирифта, саранҷом ба Қубодиён бадарға мегардад ва бар асари воқеаи Колесов соли 1918 он ҷо кушта мешавад(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.282).

Аз газетхонии Саҳбо аморат ва мансабдорони амири дар харос буданд. Воқеан, газетхонӣ, қабл аз ҳама, ба масъулини консулхонаи русӣ маъқул набуд ва дастандаркорони вақти салтанатӣ ва идораи консулӣ аз он навъи иртиботи чамъӣ саҳт меҳаросиданд, чаро ки ин навъи маводи мутолиавӣ тафаккури хонандаро тағйир меод ва алорағми чаҳолату таассуб инсонро ба ҳолати муътадили равонӣ, маданӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ оварда, рӯҳияи мубориза ва муқовиматро дар онон ташаккул ва тавсеа меод. Аз ҷониби дигар, мутолиаи матолиби ҷолиб саводи хонандаро боло бурда, ўро пешқадам ва маорифпарвар мекард, ки ин мартаба ба омирону амалдорони замон, аслан мақбул набуд. Ин буд, ки тамоми сохтори идорӣ ва амири ба муқобили газетахонӣ ва маърифатпазирӣ бархоста буд ва ҷихати коҳиш додан ва натиҷатан, аз байн бурдани раванди интишори ҷароид ва газетаҳо дар қаламрави аморат аз тамоми қувва ва имконот истифода бурд. Он замон газета минбари равшанфикрӣ ва газетахон равшангар маҳсуб меёфт ва матбуот омил ва фактори калидии маърифатнокии чамъӣ буд (мутаассифона, имрӯз газета, матбуот, расона ва дигар васоити иртибототи чамъӣ дар баробари қонеъ сохтани талаботи зеҳнӣ-маърифатӣ, ба минбари мағзшуй ва хурофисозии ҷомеа табдил ёфтааст ва доираҳои махсус тариқи интишори матолиби игвогарона дар расонаҳои дохилию хориҷӣ ба мардум гӯиё иттилоот ва маърифати наву тоза манзур месозанд. Аммо, дар асл, ин навъи иттилоот ва маълумоти муғризона зеҳни насли наврасу ҷавонро, ки дар ҳоли шаклгирӣ аст, мағшуш месозад ва роҳи ифроту тафритгариро ҳамвор менамояд. Нигаронии мақомоти марбутатаи давлатӣ маҳз дар ҳамин ҷараёни ҳадафмандонаи мағзшуии ҷавонон зоҳир мегардад, ки аз тариқи расонаҳои хабарӣ, пойгоҳҳои гуногуни иттилоотӣ, сомонаҳои хориҷӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ пайваста густариш меёбад).

Устод Айни баъди тасвири шахсияти Саҳбо дар бораи **Шамсиддин Шохин** (ниг.:Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.282-283) маълумоти мухтасар ироа менамояд ва ўро дар феҳристи равшанфикрони замон ҷой медиҳад(азбаски дар бораи Шохин маълумоти андак доштааст, роҷеъ ба паҳлуҳои шахсияти ў муфассал таваққуф

накардааст). Аммо дар мавриди пири равшанфикрони давр **Аҳмади Дониш** хеле муфассал менависад.

Устод, воқеан, ба пири маорифпарварии Бухоро Аҳмади Дониш ихлоси фаровон дошт ва банд ба банд зиндагӣ ва фаъолиятҳои иҷтимоӣ, илмӣ, фикрӣ, сиёсӣ ва маданияи ўро манзури хонанда сохтааст. Гап сари ин аст, ки Айнӣ ва ҳамкорони ӯ дастпарвари мактаби равшангарии Аҳмади Дониш мебошанд ва нуфузи омӯзаҳои ӯ нахуст ба воситаи маҳфили адабии Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё ва баъд бевосита аз осори Аҳмади Дониш гузашта, онҳоро бо роҳи маорифпарварӣ ва ислохталабӣ раван кардааст (ниг.:Шакурӣ Муҳаммадҷони Бухороӣ. Равшангари бузург. –Душанбе: Адиб, 2006. -С.13-14). Ба сухани дигар, таъсири мероси Дониш ба насли нави маорифпарварон Айнӣ, Мунзим, Ҳамдӣ, Ҳомидхоҷаи Меҳрӣ ва дигарон бузург аст (ниг.:Табаров Соҳиб. Мунзим. –Душанбе: «Ирфон», 1991.-С.24). Бар мабнои ин, устод Айнӣ бештар ба тасвири образи Аҳмади Дониш аҳамият додааст (ниг.:Муллоев А. Шахсият ва чехраи ҳунарии рӯшанфикрон дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ. /Маҷмӯаи мақолот(Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии мамолики халқҳои Осиёи Марказӣ» -- Душанбе, 16-17 апрели соли 2018). –Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2018. - С.69).

Рочеш ба Аҳмади Дониш устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» чанд бахш ихтисос дода, вобаста ба тақозои мавзӯи хомафарсой намудааст. Дар бахши «**Аҳмад-маҳдуми Дониш** (Аҳмади Калла)» доир ба зиндагиномаи мухтасар ва эҳтироми хоссааш назди аъёну ашроф ва мардуми Бухоро (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.283-288), дар қисмати «**Тарзи зиндагонии шабонарӯзӣ ва ҳафтагии Аҳмад-маҳдум**» дар боби речаи фаъолиятҳои илмӣ ва фикрии ӯ (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - С.286), дар «**Оби ганда ба хандак**» дар хусуси фазилятҳои хосси аллома(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.287-289), дар «**Саёҳати солонаи Аҳмад-маҳдум**» оид ба сафар ва диду боздидҳои ӯ (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор

қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.290-291) ва ниҳоят, дар бахши **«Шеърҳои ҳаҷвии Аҳмад-маҳдум»** дар мавриди маҳорати ҳаҷвнигорӣ, танзғӯӣ ва зарофатпешагии Дониш маълумоти ҷолиб манзур намудааст (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.291-292). Дар бахши **«Тарзи зиндагонии шабонарӯзӣ ва ҳафтагии Аҳмад-маҳдум»** устод Айнӣ, бо така ба нақли Ҳомидбек, менависад, ки дар хонаи Аҳмад-маҳдум рӯзҳои таътил – чоршанбе, панҷшанбе ва ҷумъа дӯстон ҷамъ омада, ба базму ракс, тахтабозӣ (шоҳмотбозӣ), мушоира ва латифагӯӣ машғул мешуданд. Худи Дониш танҳоиро наменвисандид ва бар ин ақида устувор буд, ки бо омадани дӯстон ва машғули кардан бо мутоибаву мушоира ва базму ракс тафаккур кушода мешавад (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.286).

Дар қисмати хотимаӣ (чорум)-и «Ёддоштҳо» устод Айнӣ ин чеҳраи истисноии фарҳангу маорифи миллиро дунболагирӣ мекунад ва дар ду боб – **«Ҳабари вафоти Аҳмади Дониш»** (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.543-547) ва **«Аввалин шиносии ман ба қалонтарин асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ»** (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.548-560) суханро дар мавриди шахсияти фикрӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, маданӣ ва билохира равшангарии ӯ ҷамъбаст менамояд. Таассуроте, ки устод Айнӣ аз мутолиаи пораҳо аз хотироти Аҳмади Дониш бардоштааст, ба рӯзҳои ахири зиндагии аллома бахшида шудаанд, ки маҳсули беморӣ ва нотавонмандии ҷисмонӣ будаанд. Дониш шахсияти ҷуръатманди милли будааст ва ҷасорати ӯ, пеш аз ҳама, ба сатҳи донишу биниши илмӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва маданияш бастагӣ доштааст. Айнӣ бардоштҳои ахири Аҳмади Донишро, ки дар дафтари хотироташ сабт гардида, баёнгарии ҷасорати баланди фикрӣ ва асолати равшангарияш мебошанд, ин тавр ба қалам додааст: «Ман аз бозе, ки худро медонам, худро озод ниғаҳ доштам, ҳеҷ гоҳ ва дар ҳеҷ маврид асоратро ба гардан нагирифтам. Дар вақтҳои ки ман дар дарбор

мансуб будам, низ озодамро аз даст надодам ва асоратро ба гардан нагирифтаам. Мактуб ва аризаҳоям ба подшоҳ ҳам аз ҳар гуна алқоб, тамаллуқ ва хушомад холӣ буд»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - С.546).

Дар баҳши «**Аввалин шиносоии ман ба калонтарин асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ»** устод Айнӣ тағйири авзои фикриашро, ки бар асари мутолиаи асари машҳури Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» муяссар шуда, боиси ба марҳилаи аввали инқилоби фикрӣ расидани нависандаи «Ёддоштҳо» гардида буд, бо таассуроти амиқ рӯи сафҳа рехтааст: «Доираи назар ва мутолиаи ман он вақтҳо бисёр танг буд. Бисёр ҷоҳои «Наводир-ул-вақоеъ»-ро, ки ба нучум, ба фалсафа ва тасаввуф оид буданд, намефаҳмидам, аммо он ҷоҳое, ки мефаҳмидам, ба ман таъсири амиқе мекарданд... Аммо вақте ки ман он **аҳволи фалокатиштимолро** дар мундариҷоти «Наводир-ул-вақоеъ» бо тасвири реалӣ – бо тасвире, ки худ дар зиндагӣ дида будам, дидам, ба ман ҳолати дигар рӯй дод. Ман дар дили худ гуфтам: «Ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст, модом ки ман ислоҳ карда наметавонам, аз вай нафрат кардан зарур аст»(**инқилоби фикрӣ кам ҳам бошад, дар ман ана дар ҳамон вақт рӯй дод**) -- ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - С.548). Нуктаи муҳиме, ки устод Айнӣ дар фаъолияти равшанфикрии Дониш дарёфтааст ва махсусан, пас аз мутолиаи китоби «Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ хулоса намудааст, «**назари хурдабини муаллиф аст**» (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.558). Назари хурдабини Дониш маънии бозгӯ кардани мушкilot ва навоқиси замонро далолат мекунад, ки тавассути он метавон роҳҳои оптималии бурунрафт аз «**аҳволи фалокатиштимол**»-ро пайдо кард. Зимнан, танҳо аз тариқи бархӯрди дақиқ ва мушикофона бо масоил ва мушкilotи давру замон метавон дардҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фикрӣ ва билохира маданияи ҷомеаро дуруст ташхис дод ва дар ин замина роҳҳалҳо пешниҳод намуд. Аз ин ҷост, ки Дониш бо микроскоп-заррабини тафаккур камбуду навоқиси замонро мушоҳида кард ва бар мабнои ақлу хирад мушкilotи даврро

тафсиру тавзеҳи ихтисосӣ ва фаннӣ дод. Ин аст нигоҳи хурдабини пири маорифпарварони Бухоро. Ҳамчунин маҳз баъди мутолиаи «Наводир-ул-вақоеъ» устод Айни ҳадафи насрнавис шуданро дунбол ва монанди Дониш баён кардани ҳаводисро бо забони сода орзу мекунад (ниг.:Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.560).

Бад-ин минвол устод Айни дар **қисмати сеюми «Ёддоштҳо»**(ниг.:Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.270-292) дар бораи ҳайати равшанфикрони миллии замон маълумоти дақиқ пешниҳод менамояд. Ин маънои онро надорад, ки устод дар қисматҳои дигари китоби худ оид ба масири равшанфикрӣ иттилоъ намендихад, вале дар ин қисмат ӯ ба таври ихтисосӣ чараёни равшанфикрии миллиро дар симои Аҳмади Дониш, Шарифҷон-маҳдум Садри Зиё, Абдулмаҷиди Зуфунун, Яҳёхоҷа, Содикхоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллохоҷаи Таҳсин, Мирзо Азими Сомии Бӯстонӣ, Азизхоҷаи Азиз, Мирзо Ҳайти Саҳбо, Шамсиддини Шоҳин баррасӣ мекунад. Иттифоқан, овардани мисолу ҳикоят аз рӯзгори ин хайли озодандешону равшангарони миллии вазъи равшангарии миллиро дар Бухорои амирӣ бозгӯ мекунад.

Устод Айни бо овардани исми равшангару равшанфикри миллии **Мулло Амон** силсилаи равшанфикриро дар «Ёддоштҳо» як навъ ҷамъбасти мекунад. Мулло Амон дар замони тираву тори амирӣ бо донишу биниш, маърифату фазилат беиба ва часуруна алайҳи нодонию чаҳолат, таассубу хурофот, беадолатию истибдоди рӯҳониён, ҳокимону амалдорон муқовимату мубориза кардааст. Дар боби «**Набераи Файзӣ-авлиё**» (қисми чорум) устод Айни дар мавриди ин марди часур бо иштиёқи тамом суҳбат намудааст(ниг.:Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.491-498). Дар тавсифи Мулло Амон устод навиштааст: «Марди солим буд, аммо аз баъзе ҳаракатҳо, сухан ва гуфтораш ӯро «демона» мегуфтанд. Лекин, ба фаҳми ман, девонагии ӯ ҳам монанди девонагии Яҳёхоҷа ва Абдулмаҷиди Зуфунун буд. Одами матин, солимақл, пурдон ва одамшинос гуфтаниш мумкин буд. Ӯ аз Яҳёхоҷа ва Зуфунун фарқ ҳам дошт... Аз илмҳои мадраса бештарин ба мантиқ ва ҳикмат

машгулӣ мекард, илмҳои диниро – Қуръон, ҳадис ва фикҳро «инҳо илм нестанд, инҳоро ҳар кас метавонад омӯзад, чунки ҳамагӣ дар китоб навишта шудааст. **Илм он аст, ки ақл дар вай қор қунад ва майдони фикррасонӣ қушода бошад.** Дар илмҳои динӣ бошад, дар чор тарафат деворҳои баланд ва саҳт кашида мондаанд. Агар аз он деворҳо берун баромадан хоҳӣ, туро ин бетамизон дарҳол «қофир» мегӯянд»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.491-492).

Устод Айнӣ аз ошноии Мулло Амон бо Аҳмади Дониш суҳан дар миён меоварад ва аз забони Мулло Амон нақл мекунад, ки Донишро мешинохтааст, аз навиштаҳои боҳабар будааст, аммо мепиндоштааст, ки аз ин навиштаҳо ғоида нест, зеро ки ҷопхонае вучуд надорад, ки навиштаҳои ӯ ба таъриф расанд ва мардум аз онҳо боҳабар шаванд. Мулло Амон боре дар маҳфиле, ки ҳамсолони Айнӣ ташкил дода буданд, мегӯяд: «**Чизе, ки маро ба ояндаи хубе умедвор мекунад, дигаргуншавии олам аст, ки ман инро дар китобҳои ҳикмат хонда бовар қардам, дар қатори ин дигаргуншавиҳо аҷаб нест, ки тартиби мамлақати мо ҳам, ки айнӣ бетартибист, дигаргун шуда, ҷопхонаҳо қушода шаванд ва мумкин аст, ки баъзе навиштаҳои Аҳмад-маҳдум саломат монда, ҷоп шуда, дастраси омма гардад ё дар китобхонаҳо гузошта шаванд, ки одамон хонда баҳра баранд»** (ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009.-С.494). Пайвастан бо маҳофили илмию адабии насли ҷавон, ки аз равшанфикрону озодандешон таркиб ёфтааст, ба ин шахсияти равшанбин ва ватанпараст ҷони тоза ато кардааст. Ин аст, ки дар хитоб ба аҳли маҳфил гуфтааст: «Ман ба назди шумо барои он меоям, ки шумоёро беҳтарин ҷавонони ҳозираи Бухоро донистам, бо вучуди суҳбатҳои барои ман дилгиркунанда будан поямро аз ин ҷо намеқанам. **Ман ки фарзандони ватани худро дӯст медорам, беҳтарини онҳоро саҳттар дӯст медорам.**»

Нишонаи фалсафӣ ва равшангарии Мулло Амон -- мунтақид ва интиқодпазир будан -- ӯро дар байни аҳли эҷод ва қишри озодандеши Бухоро ҷойгоҳ ва мақоми махсус бахшида буд. Тибқи навиштаи Айнӣ, Мулло Амон назди Мулло Ҳомиди Араб, ки худро ҳаким ва файласуф меномид, илми мантиқро омӯхтааст ва ҳатто ба устодаш аз назари шакку тардид нигариста, ӯро

интиқод кардааст. Бар хилофи муллоёни замон,-меғӯяд ӯ,- устодаш ақаллан худро ҳакиму файласуф унвон мекунад, харчанд ки аз улуми фалсафӣ ҷиддӣ бархӯрдор нест. Худ гуфтааст, ки дарунтари китобҳои ҳакимон, аз ҷумла Ибни Синоро сайр кардааст. Муҳим ин аст, ки Мулло Амон ба ҳама чиз аз назари интиқоди мунсифона ва илмӣ бархӯрд намуда, ҳатто фаъолияти худро аз назари интиқодӣ баррасӣ кардааст(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.492). Эҳсоси кандуков, пурсишгарӣ, ковишмандӣ ва пажӯҳишгариаш ба дараҷае будааст, ки меғӯяд: «Дар Бухоро на китобҳои Бӯалиро ёфтаам ва на он китобҳоеро, ки дар бораи Бӯалӣ Сино батафсил нақл кардаанд. Маҷбур шудам он китобҳоро хонам, ки дар онҳо дар бораи суханҳо ва нақли қавли ӯ сухан рафтааст»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.492). Сипас идома медиҳад: «Ин китобҳо ҳамон китобҳоеанд, ки дар дарсхонаҳои Бухоро якҷанд сатр аз аввали онҳо, яъне хутба ва дебочаи онҳоро мехонданд. Ман бошам, дарунтари онҳоро сайр кардам. Дар натиҷа на олими динӣ шудам, на ҳакиму файласуф шудам, балки дар дунё як «бекорхӯча» шуда мондам, ки маро «овораи ду дунё» гуфтан мумкин аст»(ниг.:Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -С.493).

Мунтаҳо, Мулло Амон чехраи файласуф ва равшангари миллие буд, ки бо интиқоди сиёсӣ, иҷтимоӣ, динӣ, фарҳангӣ ба мубориза бархост ва тамоми афкори пешқадами сиёсӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, фикрӣ, илмӣ, динӣ ва суннати замони худро бо тарозуи интиқод ва шакку тардид баркашид, ки ин корнома дар он замон андак набуд. Бо боди интиқоди шадид кашидани суннату одоби кӯҳнаю фарсуда ва аз ғалбери интиқод гузаронидани мушкilotи давр шахсияти Мулло Амонро миёни аҳли зиё ва ҳавзаи равшангарии Бухоро соҳибэҳтиром карда буд.

Устод Айнӣ бо аксари шахсиятҳои равшангари миллие, ки дар китоби «Ёддоштҳо» овардааст, ошно будааст ва доир ба аҳволу афкори нафароне, ки намешинохтааст, итилооти кофӣ гирдоварӣ намудааст. Аз ин лиҳоз, маълумотеро, ки устод дар ин маврид ироа доштааст, метавон ба сифати факти таърихӣ ва

хуччату истидлоли илмию ихтисосӣ истифода бурд. Аз тарафи дигар, тавассути ин китоби чамъбасти (манзур «Ёддоштҳо» аст) вазъи равшанфикрии миллӣ дар минтақа ошкор мегардад ва муҳаққикону пажӯҳишгарон ба далоили «Ёддоштҳо» таъя намуда, дар самти бозкушоии асрори равшанфикрӣ ва равшангарии миллию минтақавӣ пешрафтҳои чиддӣ карда метавонанд. Дар ин амр «Ёддоштҳо» ба унвони мадраки зарурӣ ва боътимод ба кулли пажӯҳишгарон ва ихлосмандони ҳавзаи фарҳангӣ ва тамаддунии миллию минтақавӣ асрҳо хидмат хоҳад кард. Ба қавли адабиётшиноси фақиди тоҷик устод Муҳаммадҷон Шакурӣ: «Китоби «Ёддоштҳо» авҷи реализми Айнист, ки ҳар чиро ки миллат дар як давраи муҳимми таърих дошт, мукаммалан фаро гирифт, онро бо диди ибратомӯзи таърихӣ амиқан санҷид ва ҳудогоҳии миллиро як дараҷа боло бурд, то ки раҳнамои фардои таърихӣ бошад» (ниг.:Шакурӣ Муҳаммадҷони Бухорӣ. Равшангари бузург. –Душанбе: Адиб, 2006. -С.86).

*Изатулло САРИМСАКОВ,
ходими калони илмии Институти
омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупо*

МАФҲУМИ ОСИЁИ МИЁНА ВА ОСИЁИ МАРКАЗӢ АЗ НИГОҲИ БОЗИҲО ВА МАНФИАТҲОИ ГЕОПОЛИТИКИВУ ҶУҒРОФӢ

Тибқи маълумотҳои қаблӣ дар ИҶШС ду тақсимоти иқтисодӣ вуҷуд дошт – Осиёи Миёна ва Қазоқистон. Аз нуқтаи назари ҷуғрофиёи физикӣ ва иқлимшиносӣ, ба Осиёи Миёна на танҳо чор кишвари собиқ Шӯравӣ (Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон), балки қаламрави марказӣ ва ҷануби Қазоқистон низ дохил мешавад. Барои нишон додани панҷ ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ – Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон бисёр вақт истилоҳи “Осиёи Марказии собиқ Шӯравӣ” истифода мешавад.

Бори аввал файласуф, ҷуғрофидон ва сайёҳи немис Александр Гумболдт соли 1843 Осиёи Марказиро ҳамчун минтақаи алоҳидаи ҷаҳон ҷудо карда буд. Осиёи Марказӣ (ОМ) – калонтарин минтақаи Осиё мебошад, ки роҳи баромад ба уқёнусро надорад. Тибқи муқаррароти муайян намудаи ЮНЕСКО, ба минтақаи мазкур Муғулистон, қисмати шимолу ғарбии Чин (Синчон, Тибет, Муғулистони дохилӣ, Синхай, Сичуан, Гансу), ноҳияҳои осийи Россия, Қазоқистон ва ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ- Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон дохил мешаванд.

Таърихан, Осиёи Марказӣ бо Роҳи бузурги абрешим ва қабилаҳои бодиянишин, ки дар даштҳои беканори он зиндагӣ мекарданд, машҳур буд. Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақае, ки дар он ҷо одамон, молу ашё ва ғояҳои гуногун аз қитъаи Авруосиё – Аврупо, Шарқи Наздик, Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқи

қарор доштанд, баромад мекард. Аз замонҳои қадим Осиёи Марказӣ, ки таҷассумгари ба ҳам омадани Шарқи Ғарб буд, дар пешрафти сиёсати хориҷии байни давлатҳо ва халқҳо нақши калидиро мебозид. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ аҳамияти минтақа, ки байни Аврупо ва Осиёи Ҷанубӣ ҳамчун як пайвандгар баромад мекард, бо дарназардошти тағйиротҳои бамиёномада авлавият касб мекард. Чун дар асри XIX ва ҳамчунин дар қарни XXI омилҳои асосие, ки аҳамияти минтақаро муайян мекарданд, вазъи геополитикӣ ва геостратегии минтақа буд, ки баъзан вақт сабаби сар задани низоъҳо байни абарқудратҳои ҳақон мегашт.

Соли 1992 президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев дар нишасти сарони давлатҳои Осиёи Миёна пешниҳод кард, ки мафҳуми “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” аз байн бурда шуда, ба ҷойи он мафҳуми “Осиёи Марказӣ” истифода шавад, чунки ин тамоми кишварҳои пасошӯравии минтақаро дар бар мегирад.

Осиёи Марказӣ, дар ҳақиқат, аз нигоҳи геостратегӣ хеле муҳим мебошад. Дар ҳолати назорат кардани ағбаҳои кӯҳӣ, метавон вазро дар тамоми кишварҳои наздик таҳти назорат қарор дод. Қаламрави Афғонистон бошад, ҳамчун чорроҳаи муносибатҳои трансконтиненталӣ баромад мекунад. Тибқи назари В.И.Максименко, инҳо роҳҳои мебошанд, ки аз шимол ба ҷануб тӯл кашида, Ҳиндукушо убуру мекунанд ва ё давр зада Осиёи Марказии навро бо Покистон ва Ҳиндустон мепайванданд. Ин роҳҳо, ки дар самти арзӣ тӯл кашидаанд, Эронро бо Ҳиндустон ва Шарқи Надикро бо Шарқи Дур мепайванд. Ҳамин тариқ, Осиёи Марказӣ на танҳо пойгоҳи муносиби ҳарбӣ, балки ҳалқаи муҳими геоиқтисодӣ дар пешрафти тичорати асри XXI байни Аврупо, Россия ва Осиё ба шумор меравад.

Осиёи Марказӣ аҳамияти геополитикии худро дар замони болоравии муқовиматҳо байни Британияи Кабир ва Империяи Россия, ки дар Шарқи Наздик шурӯъ шуда, то ба қаламрави Осиёи Марказӣ омада расид, ба даст овард.

Дар охири асри XIX мубориза байни Британияи Кабир ва Империяи Россия барои Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон шурӯъ

шуд, ки онро муҳақиқ ва нависандаи бритониёӣ Артур Конолли “Бозии калон” номид. Тибқи ақидаи коршиносон, дар охири қарни XX боз як давраи нави “Бозии калон” оғоз ёфт, ки ба он ИМА, Туркия, Эрон ва дертар Хитой низ ҳамроҳ шуданд. Дар қатори “бозингарон” ҳамчунин собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, ки дар байни қувваҳои муқовиматкунанда мондаанд ва барои аз даст надодани истиқлолияти худ мубориза мебаранд, шомил шуданд.

Осиёи Марказӣ, ки майдони умумии он ба 3 994 400 км квадратӣ мерасад, дар маҷмӯъ, тақрибан 10 фоизи ҳудуди қитъаи Осиёро дар бар мегирад ва дар баробари ин минтақаи муҳими геостратегӣ дар харитаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, Осиёи Марказӣ дар ғарб бо Аврупо, дар шарқ бо кишварҳои Осиё, дар шимол бо Федератсияи Россия ва дар ҷануб бо кишварҳои ҷаҳони ислом сарҳади умумӣ дорад. Ҳамин тариқ, кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки танҳо дар хушкӣ ҷойгир мебошанд, ягона имконияти баромадан ба уқёнуси ҷаҳониро танҳо тариқи роҳҳои транзитӣ доранд.

Аз рӯйи ҳаҷми захираҳои сузишворӣ ва энергетикӣ (нафт ва газ), ин минтақа дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад, ҳамчунин аз захираҳои бузурги канданиҳои фойданок, ба монанди тилло, мис, уран ва металлҳои вазнин бой мебошад. Дар маҷмӯъ, хусусияти хоси Осиёи Марказӣ – ин макони ба ҳам омадани Шарқу Ғарб, рушди фарҳанги туркӣ-исломӣ буда, Роҳи бузурги абрешим гувоҳи муҳим будани он мебошад.

Осиёи Марказӣ ягона нуқтаи беназире дар ҷаҳон аст, ки чор кишвари пурқуввати ядрой – Россия, Чин, Ҳиндустон ва Покистонро ба ҳам мепайвандад. Бозори истеъмолии ин минтақа беш аз 50 млн. нафар ва гурӯҳҳои гуногуни этникиро дар бар мегирад.

Баъд аз истиқлолият, кишварҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ бо ду намуди тағйиротҳои геополитикӣ рӯ ба рӯ шуданд - дохилӣ ва минтақавӣ. Масъалаҳои ҳалношудаи сиёсӣ, этникӣ, ҳудудӣ, ки аз замони Шӯравӣ мерос монда буданд, ба зуҳури масъалаҳои ҷиддии геополитикӣ дар кишварҳои мазкури минтақа мусоидат кард. Намунаи он як қатор бӯҳронҳои

мебошанд, ки дар заминаи ҳолатҳои баҳсталаби ҷуғрофӣ ё этникӣ ва баъзан вақт бо сабаби таъсири омилҳои яқум ва дуҷум хуруҷ мекарданд.

Муҳимтарини хусусияти геополитикии Осиёи Марказӣ дар давраи пасошӯравӣ, аз ҷумла, пас аз рӯйдодҳои 11 сентябри соли 2001 дар он аст, ки он ба майдони муборизаи қудратҳои минтақавӣ ва фароминтақавӣ табдил ёфт. Ҳамин тавр, ба ғайр аз панҷ кишвари пасошӯравии Осиёи Марказӣ –Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон барои қонеъ намудани манфиатҳои худ дар минтақа, инчунин панҷ лидери минтақавӣ (Россия, Эрон, Туркия, Ҳиндустон ва Покистон) ва се лидери фароминтақавӣ (ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Хитой) мубориза мебаранд.

ИМА, дар нақши гегемони ҷаҳонӣ як қатор манфиатҳои муайяни худро дар Осиёи Марказӣ пайгирӣ мекунад. Пеш аз ҳама, дастрасӣ ва назорати захираҳои энергетикӣ, пешгирӣ аз таъмини манфиатҳо ва таъсири Эрон, инчунин пешгирии нуфузи нави Россия дар минтақа ба доираи манофеи ИМА дохил мешаванд.

Ба ғайр аз хислатҳои дохилӣ ва хусусиятҳои ҷуғрофии худ кишварҳои Осиёи Марказӣ дар замони муосир сабаби рақобати ҷиддии абарқудратҳои минтақавӣ ва фароминтақавӣ гаштааст. Ин шаходати он аст, ки дар назарияи нави геополитикӣ ба минтақаи Осиёи Марказӣ диққати махсус дода мешавад.

Хэлфорд Макиндер, ки соли 1904 назарияи Хартлэндро (Heartland) коркард карда буд, ки тибқи он ноҳияи марказии қитъаи Аврусиё, ки барои гаштани киштиҳо истифода намешавад, ҳамчун истеҳсоми муҳим дар хушкӣ шуда метавонад. Бо дарназардошти аҳамияти муҳими минтақа, пайравони Макиндер итминон доштанд, ки дастрасӣ ба он метавонад назорати хушкӣ заминро дар ҷаҳон таъмин намояд. Маҳз бо ҳамин сабаб, онҳо ИҚШС (СССР)-ро номзад ба абарқудрати ҷаҳонӣ ҳисоб мекарданд.

Назарияи дигар, ки ҳамчун назарияи сарҳад ё “Римланд” (Rimland) машҳур аст, дар давраи баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон аз ҷониби Николас Спикман коркард шудааст. Дар ин назария диққати асосӣ ба нақши калидии неруҳои ҷарбӣ-бахрӣ дода

мешавад. Аҳамияти муҳими геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ дар он аст, ки дар ин минтақа имкониятҳои беназири якҷо намудани қувваҳои ҳарбӣ-бахрӣ ва хушкигард мавҷуд аст.

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ мавқеи стратегии эллипси Чейффри Кэмп дар адабиёти сиёсии ҷаҳонӣ истифодаи махсуси худро пайдо кард, ки он бо масъалаҳои мубрами геоиқтисодӣ (нафту газ) асоснок карда шуд. Ба ақидаи Кэмп, тақрибан 70% захираҳои тасдиқшудаи нафт, инчунин зиёда аз 40% захираҳои гази табиӣ ҷаҳонӣ дар минтақае ҷойгиранд, ки шакли эллипсо дорад ва аз қисмати ҷанубии Россия ва Қазоқистон то Арабистонӣ Саудӣ ва Аморати Муттаҳидаи Араб тӯл кашидааст.

Воқеан, стратегияи энергетикӣ “эллипс” захираҳои бойи нафту гази халиҷи Форсро дар бар мегирад. Аз ҷумла, конҳои калонтарини гази табиӣ (Форси ҷанубӣ ва Гунбади шимолӣ), ки 19% аз ҳаҷми умумии захираҳои гази ҷаҳониро дар бар гирифта, то баҳри Каспий тӯл мекашад ва он баъд аз минтақаҳои халиҷи Форс ва Сибир яке аз муҳимтарин конҳои захираҳои энергетикӣ дар ҷаҳон ҳисобида мешавад. Минбаъд “эллипс” сарҳади ғарбии Осиёи Марказӣ, инчунин қаламрави се кишвари минтақа – Туркменистон, Ўзбекистон ва Қазоқистонро дар бар мегирад.

Тибқи назарияи дар боло зикршуда ва бо дарназардошти манфиатҳои геоиқтисодӣ, захираҳои энергетикӣ, ки дар қисми марказии Авруосиё қарор доранд, барои мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб манбаъҳои қимати ашӣ хом мебошанд. Дар баробари ин, мавҷудияти чунин захираҳо бояд ба густариши содироти неру мусоидат кунад, чунки талабот ба он дар солҳои охир на танҳо кам нашудааст, балки рӯ ба афзоиш дорад.

Тибқи маълумотҳои тасдиқшуда, ҳаҷми захираҳои нафт дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба 15-31 млрд. баррелей баробар буда, ҳаҷми умумии захираи гази табиӣ бошад, 230-360 трлн. метри мураббаъ мебошад, ки тақрибан 7,2% захираҳои нафти ҷаҳонӣ ва 7% захираҳои газро дар бар мегирад. Аз тарафи дигар, бо назардошти мунтазам афзоиш ёфтани иқтисоди ҷаҳонӣ, зарурати истифодаи манбаъҳои нафту газ меафзояд. Тибқи омори ҷаҳонӣ, меъёри хароҷоти гази табиӣ, ки 95 млрд. метри

кубӣ дар соли 2003 буд, то соли 2030 то 182 млрд. метри кубӣ зиёд мегардад.

Бинобар таҳкими тамоюли рушди иқтисодӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ва талаботи онҳо ба захираҳои энергетикӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ ва иқтисоди энергетикӣ онро бояд ҳамчун яке аз тақияҳои асосӣ дар ҳалли масъалаҳои энергетикӣ истифода бурд.

Собиқ мушовири президенти Амрико оид ба амнияти миллий дар солҳои ҷанги “сард”, мушовири Маркази тадқиқоти стратегӣ ва байналмилалӣ З.Бжезинский дар китоби худ “Великая шахматная доска” (Бисоти бузурги шатранҷ) минтақаи Осиёи Марказиро “Аврусиёи Балкан” ном мебарад. Истифодаи ин истилоҳ ба он хотир аст, ки минтақа, дар ҳақиқат, ба Балкани пешина шабоҳат дорад. Аз нуқтаи назари амрикоӣҳо, мақсади асосӣ - ин назорат аз болои захираҳои бойи минтақа мебошад. З. Бжезинский дар бораи Осиёи Марказӣ таъкид менамояд, ки нақши муҳимро дар минтақа ду кишвар мебозад – Қазоқистон ва Ўзбекистон: Қазоқистон “сипари минтақа” ва Ўзбекистон – “ҷон”-и он мебошад. Ба ақидаи муаллиф, элитаи сиёсии Ўзбекистон кишвари худро ҳамчун номзад дар нақши лидери минтақавӣ мешуморад, ҳарчанд он аз нуқтаи назари қавмӣ осебпазир аст. Қазоқистон бошад, бо мавҷудияти сарҳад бо Россия ва миқдори зиёди аҳолии русзабон дар вобастагии доимӣ бо ҳамсоияи шимолии худ побанд аст.

Хулосаи асосии З. Бжезинский оид ба сиёсати ИМА дар Осиёи Марказӣ чунин аст: не дар боло, не дар поён. Ин маънои онро дорад, ки Амрико аз минтақа хеле дур аст, то дар ин қисми Аврусиё ҳукмфармоӣ кунад, вале хеле пурқувват аст, то дар равандҳои ин минтақа ҷалб нашавад. Муаллиф сиёсати Амрико дар минтақа дар шакли бисёрқутба мебинад: муносибат бо Россия аз мавқеи ин кишвар нисбат ба истиқлолияти давлатҳои нави минтақа вобаста аст.

Геополитики фаронсавӣ Э. Шопрад (муаллифи “Луғати Геополитика”, ки дар Фаронса ба чоп расида буд), қайд мекунад, ки дар Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ - Вашингтон бо иттифоқчиёни худ бозиеро бар зидди Россия мебарад. Дар ҳама ҷо - дар Аврупои Шарқӣ, ки блоки Атлантикаи Шимолӣ доман

пахн карда истодааст ва дар муборизаи бузург барои нуфуз дар Осиёи Марказӣ, Қафқоз ва Украина ИМА бо шарикони худ - Олмон, Туркия, Покистон кӯшиш карда истодааст, ки таъсир ва нуфузи Россияро халалдор ва камранг созад.

Аз соли 1992 минтақаи Осиёи Марказӣ дар саҳифаҳои маҷаллаи “Стратегическое обозрение” ҳамчун сюжети мустақил пайдо шуд. Муаллифон қайд карданд, ки агар бо барҳам хурдани таҳдиди Шӯравӣ дар Аврупо ва аз байни рафтани пардаи “оҳанин” ба вазъи геостратегӣ дар қитъа бо диди нав назар карда бошанд, пас таъсиси давлатҳои мустақил дар Осиёи Марказӣ ба он оварда расонд, ки тамоми концепсияи геополитикии Ғарб дар Осиё таҷдиди назар шуд. Дар баробари ин, муаллифон вазъи бамиёномадаи Осиёи Марказиро дар аввали солҳои 90-ум ба ҳолати давлатҳои начандон калони Осиёи Ҷанубӣ, ба монади Бангладеш, Шри Ланка, Непал ва Бутан қиёс мекарданд, ки ин кишварҳои хурд дар сояи муқобилиятҳои Ҳинду Покистон баъд аз рафтани Британияи Кабир монданд. Ҷумҳуриҳои нави Осиёи Марказӣ низ ҳамчунин зери таҳдиди дучониба – бесарусомониҳои сиёсӣ ва дезинтегратсияи ҳудудӣ монданд.

Далелҳои илмӣ собит месозанд, ки қитъаи Осиё ҳама вақт, дар ҳама даври замон барои абарқудратҳои ҷаҳон ҳамчун дурдонае буд, ки ҳар як кишвари пурқувват мехост онро соҳиб шавад. Дар давоми муборизаҳои озодихоҳӣ халқҳои кишварҳои Осиё тавонистанд истиқлолияти худро ба даст оранд, вале дар баробари ин, масъалаи дигар ба миён меомад - ин ҳам бошад, нигоҳ доштан ва аз даст надодани он (истиқлолият) буд.

Аз охири қарни гузашта, то ба имрӯз аз сарчашмаҳои илмӣ ба мо маълум гашт, ки чӣ гуна давлатҳо аз байн мераванд, чӣ тавр онҳо истиқлолият ва тамомияти арзии худро аз даст медиҳанд ва ин раванд бо дарназардошти бозиҳои геополитикӣ ва манфиатҳои геоиқтисодии абарқудратҳои ҷаҳон идома хоҳад дошт.

Бо дарназардошти ҷой доштани боигариҳои зиёди зеризаминӣ, нафту газ ва дигар захираҳои табиӣ, Осиёи Марказӣ ҳама вақт меҳвари бозиҳои калони бозингарони минтақавӣ ва ҷаҳонӣ хоҳад монд ва вазифаи аввалиндараҷаи ҷумҳуриҳои

пасошӯравии Осиёи Марказӣ дар марҳилаи кунунӣ ва оянда - ин бо ҳар роҳу восита ҳифз кардани истиқлолияти давлатӣ ва манфиатҳои миллии худ мебошад.

Манобеи истифодашуда:

- 1 [https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Центральная Азия](https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Центральная_Азия)
- 2 [https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Центральная Азия](https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Центральная_Азия)
- 3 <http://география-земли.рф/центральная-азия>
- 4 Гарбузарова Е.Г. Геополитическая значимость Центральной Азии: История и современность. Вестник КРСУ. 2010. Том 10. № 5 43
- 5 [https://readtiger.com/wkr/ru/Центральная Азия](https://readtiger.com/wkr/ru/Центральная_Азия)
- 6 Бжезинский З. «Великая шахматная доска». М.: Международные отношения, 1998. -С.68.
- 7 Бжезинский З. «Великая шахматная доска». М.: Международные отношения, 1998. -С.78.
- 8 Ламулин М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. -С.56.
- 9 Ламулин М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике, -С.178.

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ҶАҶОНБИНИИ АЛТЕРНАТИВӢ



Фарҳод РАҶИМӢ
*академик, Президенти Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

**ШОИРЕ БО ШАВКАТИ
АФЛОТУНӢ**
(Бахшида ба 160-солагии Шамсиддини
Шоҳин)

*Ғаит ҳосили Шоҳин шавкати Фалотунӣ,
Баъд аз ин ба Хатлон ҳам гирудори Юнон шуд!*

Ба гузаштаву гузаштагон эҳтироми хосса гузоштан, така бар хираду маърифати ниёкон доштан, омӯзишу баҳрагирӣ ва истифодаи таҷрибаи рӯзгори пешинӣ аз суннатҳои судманди мардуми фозили мост, ки дар даврони соҳибистиклолии кишвари азизамон беш аз пеш идомаву ривоч меёбад. Бехуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкиду ҳидоятмон мекунанд, ки таърихи бошарафи миллату афкори созандаи ниёкони бохирадамонро биёмӯзем, то мутамаддину фарҳангӣ ва меҳнатдӯсту худшинос бошем.

Баргузори мутантани солгираҳои Имоми Аъзам, Имом Бухорӣ, «Авасто», «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, давлати Сомониён, Устод Рӯдакӣ, Носири Хусрав, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ, Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҷоҷӣ Хусайни Кангуртӣ, Аҳмади Дониш, Мирзо Турсунзода, Садриддин Айнӣ, Истаравшан, Кӯлоб, Ҷисор ва чандин маъракаву тантанаҳои дигари таърихиву фарҳангӣ амалидошти ҳамин аҳдофи волои созандаро дар пай дошанд.

Ҷашнвораҳои қарибулвуқӯи 30-солагии Истиқлолияти давлатии кишвари азизамону 5500 – солагии Саразми бостонӣ,

540 – солагии Кавкабии Бухорой, 400 – солагии Сайидои Насафӣ, 160 – солагии Шамсиддини Шоҳин, ки бо хидояту мусоидати Пешвои муаззами миллат истиқболу баргузорӣ мешаванд, хиштҳои дигар дар эъмори кохи маънавии халқу кишварамон хоҳанд буд.

Дар мақолаи мазкур хостем доир ба зиндагиву эҷодиёти яке аз чехраҳои шинохтаи адабии асри 19-и тоҷик, ки имсол 160-солагии эшон дар кишвар қашн гирифта мешавад, андешаи худро иброз намоем. Шамсиддини Шоҳин (1858-1894) хеле ҷавон, дар 36-солагӣ аз ҷаҳон рафта бошад ҳам, илму дониши фарогиру истеъдоди шоирии беназираш ўро дар миёни ҷомеаи онрўза ба зудӣ маъруфу машҳур гардондааст ва дар тазкираву таърихномаҳо сабти номаш кардаанд. Аз ҷумла, тазкиранигори номӣ Мир Абдуллоҳхоҷа ибни Мухторхоҷаи Абдӣ (соли тав. 1822) дар «Тазкират-уш-шуаро»-и маъруф ба «Тазкираи Абдӣ»-и худ (соли таълифаш 1904) овардааст, ки «Шоҳин таҳаллуси шахбози фалаки шоирӣ, тайғуни баландпарвози сипехри суханварӣ, тўтии ойинаи гуфтору булбули чамани ашъор, қудватулмутааххирин, зубдатулмустаҳдимин Шамсиддин Маҳдум аст. Мушорунилайҳ аз як ҷониб Хутталисту аз як ҷониб Бухорист».

Тазкиранигори маъруф Хоҷа Неъматуллоҳи Мухтарам (соли ваф. 1920) дар «Тазкират-уш-шуаро» (соли хатми таълифаш 1926) овардааст, ки «Мушорунилайҳ (Шамсиддини Шоҳин)-ро обову аҷдод (падару бобоёнаш) аз ҷумлаи ашрофу фузалои сарзамини Хатлон буда, аммо волидаш (падараш) барои тақмили ҷалолу таҳсили камол ба Дорулфоҳира (пойтахти аморат - Бухоро) азми иқомат намуда...».

Устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (соли нашраш 1926) изҳор доштааст, ки «падари Шоҳин Мулло Амон ном Кўлобист; мумоилайҳ (Мулло Амон) аз ватани аслиаш (Кўлоб) ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттун (маскан)-у издивоҷ карда; Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст...».

Адибу донишманди номӣ Садрӣ Зиё (1868-1932) дар «Тазкор-ул-ашъор»-и худ (дар байни солҳои 1905-1907 навишта шудааст) овардааст:

*Дар ақтори олам, ба рӯйи замин,
Шуда муштаҳар Маҳдуми Шамсидин.*

*Чу табъаиш, ки сайди мазомин кунад,
Тахаллус дар ашъор «Шоҳин» кунад.
Зи Хатлонзамин волидаш дар Бухор,
Расиду таваттун намуд ихтиёр.
Халаф монд з-он орифи покдин
Чунин навҷавоне ба рӯйи замин!*

Профессор Холиқ Мирзозода дар рисолаи маъруфи худ «Шамсиддин Шоҳин» (1956) ба таъкид овардааст, ки «ҳамаи тазкиранависони асрҳои XIX-XX-и тоҷик ва Садриддин Айни ҳам дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба як забон падару бобои Шамсиддинро аз фозилону бузургзодагони Хатлон (Кӯлоби ҳозира) мешуморанд. Падари Шоҳин Мулло Амон дар замони ҳукмронии Амир Ҳайдар (1800-1826) аз Хатлон барои таҳсили илм аввало ба Самарқанду баъд ба маркази илмию динии Осиёи Миёнаи онрӯза – шаҳри Бухоро омадааст».

Профессор Расул Ҳодизода дар рисолаи «Шоҳин» (1974) овардааст, ки «Шоҳин дар оилаи мударриси одии Бухоро ба дунё омадааст. Падари вай Мулло Амон дар ҷавонӣ барои таҳсили илм аз ватани маълуфаш Хатлон ба Самарқанд меояд. Пас аз хатми таҳсил Мулло Амон ба Бухоро меравад ва дар ҳамон ҷо иқомат ихтиёр намудаву издивоҷ ҳам мекунад».

Худи Шоҳин дар маснавии «Тухфаи дӯстон» аз забони падараш овардааст:

*Дар он дам, ки бастам ба харлоша зин
Ба азми Бухоро зи Хатлонзами.
Нахустин Самарқанд шуд манзилам
В-аз он манзили тоза хуш шуд дилам.
В-аз он маъдани фазл қадри ду сол
Намудам ба таҳсили илм иштигол...*

Дар мавриди дигар, бедодиҳои ба сари мардуми ватани аҷдодиаш овардаи Амир Музаффарро бо нафрату рикқати тамои чунин ёдоварӣ кардаву фармудааст:

*Ба Хатлонзамин хуни мардум бирехт,
К-аз он мотам аз ҷарх анҷум бирехт!*

Ва ё дар ғазале дар Хатлонзамин ҳам, монанди Юнонзамин, пайдо шудани Афлотунеро шабеҳи худаш, фохирона баён доштааст, ки далели дигари Хатлонтабор будани шоир аст:

*Маҳви ҷилвааш гаштам, то руҳаш намоён шуд,
Рафтам он қадар аз худ, к-ойина басомон шуд!*

*Гаит ҳосили Шоҳин шавкати Фалотунӣ,
Баъд аз ин ба Хатлон ҳам гирудори Юнон шуд!*

Дар миёни манбаъҳои гуногуни адабӣ танҳо дар рисолаи тазкирамонанди адабиётшиноси афғонистонӣ Аҳмад Начиби Байзовӣ “Суханварони Дарвозӣ” (Кобул, ҷ.1, 1319/1941, саҳ. 132) омадааст, ки “номаш Шамсиддин, мулаққаб ба Махдуми Мулло Амон – бошандаи деҳаи Хулоски Ҳавзи Шоҳи Хоҳон аст. Мулло Амони Бадахшии падари Шоҳин зиндагии фақиронаву муҳаққаронае доштаву чихати фарогирии бештари улум аз зодгоҳи худ озими Бухоро шуд. Тавре ки маълум аст, мавсуф дар чараёни таҳсил дар Мадрасаи Қурбон, бар асоси машвараи домулло Муҳаммадшоҳи Бадахшӣ ва ёрони дигараш, бо дӯшизае аз аҳолии Чорҷӯи Бухоро издивоҷ намуда, самараи ин издивоҷ вилодати масъуди Шамсиддини Шоҳин буд, ки дар соли 1276х.қ.-1857м. чашм ба чаҳон кушуд”.

Аммо дар кадом асос (афсонаву ривояте ё сарчашмаи муътамади хаттиё?) чунин қазияро пешниҳод кардани муаллифи мазкур аниқ нест ва такрори даъвои ғалати пешин аст, ки донишманди дигари афғонистонӣ ба миён оварда буд. Аниқтараш, соли 1937, дар журнали “Кобул” (№ 80, саҳ 65) “Армуғони Бадахшон” ном мақолаи Шоҳ Абдуллоҳхони Бадахшӣ ба чоп расида буд, ки дар он бархато падари Шоҳинро зодаи “деҳаи Хулоски Хоҳони Дарвози Бадахшони Афғонистон” муаррифӣ кардааст. Нодурустиву беасосии пешниҳоди номбурдаро дар вақташ профессор Холиқ Мирзозода дар ҳамон рисолаи зикрфтаи “Шамсиддин Шоҳин” (Сталинобод, 1956, саҳ. 52) собит карда буд.

Бад-ин маънӣ, зодаву бархостаи кадом мавзеи Бадахшони ҳар ду тараф будани гузаштагони Шоҳин асосу мантику далеле надорад. Аммо чун рӯзи равшан аён аст, ки падару бобои Шоҳин зодаву парвардаи Кӯлоби ҳозира – калонтарин маркази ҳамонрӯзаву имрӯзаи маъмурӣ ва илмиву фарҳангии Хатлонзамини бостонӣ буда, дар гузаштаҳое дуртар (фаразан!) аз мавзеёе дигар омадани бобокалони эшон далелу мадраре наву ҷиддиву тардишнопазир меҳаҳад.

Аз қалами зарринрақаи Шамсиддини Шоҳин, ки аз 10-солагӣ ба шеърофаринӣ пардохтааст, осори гаронбаҳои манзуму мансур боқӣ мондааст, ки дар авроқи “Девон”, маснавиҳои

“Лайливу Мачнун”-у “Тухфаи дӯстон” ва рисолаи “Бадоеъ-ус-саноеъ” фароҳам омадааст.

“Девон”-и шоир аз ғазалиёту қасидаҳо, мухаммасу мусаддасот, тарҷеъбанду таркиббанд ва қитъаву рубоиёт иборат буда, ҳама дар сатҳи баланди суханварӣ ҳусни адо пазируфта, бармаҳал сазовори эътимоди хосу ом гардидаанд. Махсусан, ғазалиёти Шоҳин басо малеху чаззобу дилнишин ба қалам омада фарогири мавзӯҳои суннати адабиёти классикии тоҷик, монанди дарди ишқу иштиёқ, ғуссаи дуриву фирок, хусну чамоли ёру зебоиҳои табиати нотакрор, таҳсини фазлу камолу тақдири иззу ҷалол, чилваҳои фахрияву шикваҳои аҷзия, танқиди фасоди замонаву таблиғи ҳаёти риндона, мазаммати мутаассибону маломати мунофиқон, баёни ранҷу нотавонии инсонӣ ҳамзамону даҳшату ваҳшати мулку макон ва амсоли инҳо суруда шуда, мамлуву мурассаъ аз санъатҳои лафзиву маънавии бадеӣ мебошанд.

Бидуни муҳобо маҳфилу маърака ва нафареро аз ҷумлаи тоҷикони хушзавқу фарҳангӣ пайдо наметавон кард, ки ғазалиёти нӯшини Шамсиддини Шоҳинро, ки дар ҳавои таронаҳои ноби мардумӣ ва сабку усули баёни Саъдиву Ҳофиз, Ҳилоливу Бедил ва Соибу Дониш офарида шудаанд, нахондаву насурода бошад:

*Дилбаро, садқа шавам нарғиси фаттони туро,
Қадди сарву лаби лаълу хати райҳони туро!*

*Маро дил мекашад имшаб ба васлат анҷуман кардан,
Ба чандин сӯз чун парвона шамъе дар лаган кардан!*

Аз ин ҳама бармеояд, ки ғазалиёти Шамсиддини Шоҳин дар заминаи ҳақиқату воқеияти зиндагӣ, шунидаву мушоҳадаҳои инфиродӣ ва тахайюли густардаи суханварӣ ба қалам омада, ташбеҳоти зебову талмеҳоти дилоро, мазомини Қуръониву аҳодиси набавӣ, дигар ороишу пероиш ва ширинии шеваи шеърӣ мақбули ому маҳбуби хосаш гардониданд.

Маснавии «Лайлӣ ва Мачнун» аз беҳтарин офаридаҳои Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин ва охирин намунаҳои дар ин силсила эҷодшудаи адабиёти классикии тоҷик буда, дар пайравии «Лайливу Мачнун»-и Низомий Ганҷавӣ (соли таълифаш 1188 мелодӣ) ва «Мачнуну Лайлӣ»-и Хусрави Деҳлавӣ (соли таълифаш 1300 мелодӣ) нигошта шудааст:

*Бастам ба ҳазор пухтахомӣ
Пирояи Хусраву Низомӣ...*

Санаду муҳлати эҷоди маснавиро худи муаллиф дар оғози он чунин ба қалам овардааст:

*Сад шукр, ки шуд назира ин ганҷ
Дар соли ҳазору сесаду панҷ!
Дар муддати як маҳ, андаке кам,
Ин ҳисни рафеъ гаит маҳкам!*

Сабаби таълифи онро Шоҳин, пеш аз оғози нақли сужети дoston, «Дар марсияи завҷаи худ» изҳор дошта, муқарраран дар ғаму андуҳи ҳамсари маҳбуби ҷавонрафтаи худи дилбардорӣ падари бечораи ӯ дар Шеробод офарида шуданахро ба таъкид расондааст, ки гувоҳи равшани башардӯстиву одампарварии муаллифу нигоштаи дилнишини ӯст:

*Ин нома ба номи гам кашидам,
Бар номи тараб қалам кашидам.
Як-як ба суруди шеърӣ мавзун
Додам гами дил зи сина берун!*

Дӯсту шогирди содиқи Шамсиддини Шоҳин – Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (1865-1919) достони ҳамном офарида, анъанаи мазкури маснавинигорӣ дар адабиёти классикимонро хотима бахшидааст.

Маснавии “Тухфаи дӯстон”-и Шамсиддини Шоҳин аз охири намунаҳои назиранигорӣ ба “Бӯстон”-и Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1184-1292) буда, муаллиф дар рафти воқеанигорӣ хоксорона шогирду пайрави Низомиву Саъдӣ буданахро ба таъкид овардааст:

*Низомиву Саъдӣ дуто гавҳаранд,
Ки дар дурҷи фикрам чу гавҳар даранд!*

Шоҳин дар аввали китоб таърихи офаридани асарашро дар ибораи “нақуӣи таърих” (1890 мелодӣ) ифода намудааст, ки ба 1307 ҳичрии камарӣ мутобиқ меояд:

*Чу оғозу анҷоми солаш нақӯст,
“Нақуӣи таърих” таърихи ӯст!*

“Тухфаи дӯстон” асари тарбиявӣ – ахлоқиест, ки мабно бар заминаҳои воқеӣ дораду онро, ба навъе, ёддоштиву шарҳиҳоли ва таърихномае манзум ҳам метавон шумурд, зеро андешаҳои

шоир, голибан, маншаъ аз вазъи ногувори замону шаноату кабоҳати амирону ҳокимони давронаш гирифтаанду молмоли танзу шикоят ва танқиду мазаммати дурӯягону сифлатабъонанд, ки:

*Зи рӯйи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳое ниҳонӣ кунанд.*

Шоҳин, аз ибтидо то интиҳои маснавӣ, ҳамин ҳадафи ҷавонмардонаи башариву эҷодии худ – фошу расвогарӣ, гурбахисоливу рӯбахмизочӣ, айёриву маккорӣ, фиску фасоди ахлоқӣ, ғоратгариву рибоҳорӣ ва ҷаҳолату разолати амиру рикобдорон ва навкарону аскарону дарбориёнашро давому ривоч дода, бепарда зери тозиёнаи шадиди танқиду тамасхур қарорашон додааст, ки дар зоти худ камназиранду фошгӯйиҳои далеронаи Абулқосими Фирдавсиро нисбат ба Султон Маҳмуди Ғазнавӣ хотирнишон мекунанд:

*Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр – андар оранд халқе зи пой!
Чу фарзанд аз онат ҳамепарварад,
Ки чун гурба фарзанди х(в)ад меҳӯранд!*

Ҳамин гуна, маснавии “Тухфаи дӯстон”-ро метавон саҳифаи гӯёе аз таърихномаи бузурги рӯзгори халқу кишварамон ҳисобид, ки дар раванди худшиносии мо ҳиссаи сазоворе гузошта метавонад.

“Бадоеъ-ус-саноеъ” аз беҳтарин намунаҳои насри китобии даврони классикии адабиёти тоҷик ва ягона асари мансури боқимондаи Шамсиддини Шоҳин аст, ки бо шаклу шеваи нави худ дар адабиёти гузаштаи тоҷик падидаи беназире ба ҳисоб меравад. Рисола дар қолаби ҷумлаҳои алоҳида дар бештари маврид дар шакли мусаччаъ нигошта шуда, зарбулмасалу мақол ва панду ҳикмати мардумиро ба хотир меорад.

Тарзи ифода дар бисёр ҷойҳои асар пӯшида (мастуру мушкилфаҳм) буда, молмоли рамзу киноя ва истиораҳои печдарпеч аст. Бинобар шаҳодати муаллиф,

*Ҳар кас, ки аз ӯ бихӯрд, чун шориби ҳамр
Аввал бинамуд хандаву он гоҳ гирифт!*

Ҳамин ҷумлаҳои мусаччаъу мурассаъи хотирнишин, мушоҳадаву андешаҳои бикри ахлоқӣ, салосату нафосати ибораву ифодаҳои мардумӣ гувоҳ аз илҳому баҳрабардории

эҷоди Шоҳин аз “Рисолаи садпанд”-и ҳаҷвнигори маъруфи форс-тоҷик Низомиддин Убайди Зоконӣ (1270-1370) бошанд ҳам, сабку усули баёну мушаххасоти забони асар ва ҳадафу ғояҳои рӯшоди сиёсӣ иҷтимоӣ нигоранда шоҳиди дар ин иқдом таъба таҷрибаи Аҳмади Дониш дар эҷоди “Наводир-ул-вақоеъ” ва Зайниддин Махмуди Восифӣ (1485-1556) дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” намудани нависанда мебошад.

Бешак, Шамсиддин Махдуми Шоҳин аз чеҳраҳои дурахшону нурунӣ ва писандаи адабиёти тоҷики асри XIX ба ҳисоб рафта, дар эъмори кохи муҳташами шеъри шевои тоҷикӣ дар давраи номбурда ҳиссаи сазовору шоистае гузоштааст ва месазад, ки дар баробари Аҳмади Дониш яке аз бунёдгузори кохи мондагори забону адаби миллати тоҷик шинохтаву қадршиносӣ шавад.



Ҳасани СУЛТОН
узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ РАВОБИТИ ТОҶИКОН БО МАРДУМИ ЧИН

Равобити гуногунҷабҳаи тоҷикон бо мардуми Чин таърихи қадим дорад ва аз умқи асрҳои пешин, аз рӯзгори давлатдорӣи Ашкониёну Сосониён ва шояд ҳатто пештар аз замони ҳукумати ин сулолаҳои ориёӣ ибтидо мегирад. Ин равобит барои пайрезии «Роҳи абрешим»-и машҳур, ки тавассути шоҳроҳи бузурги қорвонгузар аз марзи Эронзамини таърихӣ сарзаминҳои Шарқу Ғарбро ба ҳам пайванд меод, замина фароҳам овард ва ба таъбире марзу буми аҷдодии мо ҳалқаи васли кишвари Чин бо ҷаҳони Ғарб гардид.

Бо шарофати ҳамин «Роҳи абрешим» мону колои чинӣ, аз ҷумла абрешиму ҳарир, қосаву дигар зарфҳои нафиси наққошишуда ба сарзаминҳои дигар интиқол ёфтанд ва шухрати хунару санъати қамназири Чинро дар саросари олам бар сари забонҳо андохтанд.

Ин кишвар дар забони модарии мо маъмулан Чин ё Хитой (дар асарҳои пешиниён ҳамчунин бо гунаҳои Хито ва Хато) ном бурда мешавад. Вале дар осори илмию адабии гузаштагонӣ мо қорбасти мақонвожаи Чин доираи қорбурди бештар дорад. Мақонвожаи Хито, Хитой ё Хато дар адабиёти мо қолибан барои ифодаи музофоти шимолии Чин, ки дар гузашта зери ҳукумати турқон қарор дошт, истифода шудааст. Аз ин хотир ин мақонвожа бо вожаи турк дар осори гузаштагон дар ақсар маврид ҳамроҳ истифода мешавад.

Ҷунонки гуфта шуд дар осори адибони мо ин мақонвожа се гуна: Хито, Хато ва Хитой дорад ва дар байти зер аз шайх Саъдӣ ба сурати Хито омадааст:

*Саъдӣ, дигар бор аз ватан азми сафар қардӣ, қаро?
Аз дасти он турқи **Хито** яргу ба хоқон мебарам.*

Дар шеъри хоҷа Ҳофиз бошад маконвожаи мазкур дар шакли Хато корбаст шудааст:

*Он турки паричехра, ки дӯш аз бари мо рафт,
Оё чӣ хато дид, ки аз роҳи **Хато** рафт?!*

Хоҷа Камоли Хучандӣ низ ин маконвожаро ба сурати Хато оварда, аз ташбеҳи носавоби холи маъшуқаш ба «мушки Хато» изхори афсӯсу надомат кардааст:

*Ба ҳолат нисбати мушки **Хато** кардам, хато кардам,
Чунин ташбеҳи бенисбат чаро кардам, чаро кардам?*

Корбасти ин маконвожа ба гунаи Хитой низ, ки имрӯз маъмулан дар забони модарии мо ба ҳамин шакл истифода мешавад, дар байти зерини Фарруҳии Систонӣ ба мушоҳида мерасад:

*Сарой мулкату дар вай саройпардаи ту
Чу боги пурсарв аз лӯббатони **Чину Хитой**.*

Дар баъзе маъхазҳои дигар, аз ҷумла дар байтҳои зерини ҳақим Саноиӣ Ғазнавӣ маконвожаҳои Чину Хито ба маънии ду кишвари ҳамҷавор истифода шудаанд:

*Не зи аввал дӯстонатро набудӣ ту алиф,
Не чунон гаитӣ кунун, к-аз хиттаи **Чину Хито**.*

ё:

*Бобили нафс аст бозори накурӯёни **Чин**,
Ҳосили рӯҳ аст гуфтори азизони **Хито**.*

Дар забони модарии мо вожаи **чин** дар баробари ифодаи номи кишвар, ба маънии сокини ин кишвар, яъне чинӣ ё хитой низ истифода шудааст, чунонки дар «Шоҳнома» омадааст:

*Зи туркону аз **чин** ҳазорон-ҳазор,
Камарбастагон аз дари корзор.*

Бино бар ин, маконвожаи **Чинистон** (бо афзудани пасванди маконсози **-истон**) низ дар таълифоти гузаштагони мо ба маънии сарзамини чиниён ба назар мерасад, чунонки Муиззӣ мефармояд:

*Ба тугро баркашад сурат ба сони нақши **Чинистон**,
Ба дафтар баркашад ҷадвал ба сони саҳни Ангалюн.*

Ё дар шеъри Манучехрии Домғонӣ ҳамин маконвожа бо андак тағйироти лафзӣ хоси забони назм мушоҳида мегардад:

*Қорвони Меҳргон аз Хаззарон омад,
Ё зи ақсои билоди **Чинситон** омад.*

Вожаи Чин ба эҳтимоли қавӣ ба номи сулолаи Син (солҳои 221 то мелод – 206 то мелод), ки дар таърихи тамаддуни ин кишвар нақши муҳим дорад, алоқаманд аст.

Ба назар чунин мерасад, ки вожаи Чин ба маънии номи ин кишвар нахуст дар забони модарии мо истифода гардида, тавассути забони мо ба забони лотинӣ дар шакли «China» ва тавассути ин забон ба забонҳои дигари Аврупо, аз ҷумла ингилисӣ («China»), итолиёӣ («Cina»), олмонӣ («China»), фаронсавӣ («Chine») ва ғ. интиқол ёфтааст.

Аз шоҳкорҳои бузурги таърихию меъмории Чин, ки дар байни мардуми мо бештар маъруфият дорад, Девори бузурги Чин, ё ба истилоҳ «Садди Чин» аст, ки ҳамчунин аз ёдгорҳои бузурги инсоният шинохта шудааст. Ин девори бузург мутобиқи таҳқиқоти солҳои охир бештар аз 21 000 километр дарозӣ дошта, ғафсии он тақрибан 5-8 метр ва баландияш тақрибан 6-7 метр ба дар баъзе қитъаҳо то 10 метрро ташкил медиҳад, ки дар олами худ беназир аст.

Бунёди «Садди Чин» асосан дар рӯзгори давлатдорӣ Син Ши Хуанг Ди (солҳои 259-210 то мелод) аз сулолаи Син шурӯб гардида, камобеш то рӯзгори давлатдорӣ сулолаи Мин (1368-1644) идома пайдо кардааст. Ба андешаи ғолиб бунёди ин девор барои то андозае аз таҳҷуми бегонагон эмин мондани ин кишвар ва худвежагии тамаддуни он мусоидат намудааст.

Бояд таъкид кард, ки мардуми ориёнасл ва эронинаҷод бо мардуми Чин ё чиниён аз рӯзгори қадим робитаҳои қавии фарҳангӣ тичоратӣ дошт. Дар таърихи асотирӣ ва дostonҳои ҳамосии мардуми мо кишвари Чин ҳамчунин аз сарзаминҳои тобеи Эронзамин зикр гардидааст. Аз ҷумла, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ тақсими сегонаи ҷаҳон аз тарафи Фаридун дар миёни фарзандонаш Салму Туру Эраҷ таъкид шудааст:

*Яке Руму Ховар дигар Турку Чин,
Севум Дашти Гурдону Эронзамин.*

Тавзеҳи муфассалтари ин тақсими сегонаи Фаридунро Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» чунин ба қалам додааст:

*Нахустин ба Салм андарун бингарид,
Ҳама Руму Ховар мар ӯро гузид.
Дигар Турро дод туронзамин,
В-аро кард солори туркону Чин.
В-аз ин пас чу навбат ба Эраҷ расид,*

*Мар ӯро падар шахри Эрон гузид.
Ҳам Эрону ҳам Дашти найзаварон,
Ҳамон тахти шоҳиву тоҷи сарон*¹.

Бинобар иттилои маъхазҳои таърихӣ равобити байни Чину Эронзамин дар замони сулолаи Ашкониён, ки зикри тавсифи давлатдорӣ ин сулола дар «Шоҳнома» рафтааст, оғоз мегардад. Ба баёни дигар, дар замони подшоҳии Меҳрдоди дувуми Ашконӣ (124-76 пеш аз мелод) сафири Чин бо мақсади барқарор кардани равобити дучониба ва раҳ кушодан ба тичорати ҷаҳонии Чин ба дарбори Ашкониён омад ва мавриди истиқбол ва пазирии гарми ин шоҳи ашконӣ қарор гирифт. Ҳамин тариқ давлати Ашкониён василаи пайванди Чин бо ҷаҳони Ғарб гардид ва ба истилоҳ «Роҳи абрешим» арзи вуҷуд кард.

Азбаски қолаи асосие, ки аз Чин тавассути Эронзамин ба дигар сарзаминҳо интиқол мегардид, абрешим ва дебои чинӣ буд, ин роҳи корвонгузар баъдан ба худ номи «Роҳи абрешим»-ро гирифт ва тадричан ба роҳи иртиботи ҷаҳон дар он рӯзгор табдил ёфт, ки бо ин роҳ на танҳо бозаргонон ва корвонҳои бузурги тичоратӣ байни Шарқу Ғарб, балки мардумони касбу қори гуногун, аз ҷумла донишмандон ва сафирон низ убур мекарданд.

Меғӯянд, ки соли 148 мелодӣ яке аз шоҳзодагони ашконӣ ба Чин рафт ва дар ин сарзамин сукунат ихтиёр кард. Ҳамин шоҳзодаи ашконӣ, ки забонҳои санскрит ва чиниро хуб аз бар карда буд, баъдан китоби муқаддаси дини буддоиро дар 39 чилд аз забони санскрит ба забони чинӣ тарҷума намуд ва ин тарҷумаи вай дар Чин мавриди писанди хосу ом қарор гирифт.

Дар рӯзгори давлатдорӣ Сосониён (224-651) робитаҳои байни Эронзамин ва Чин густариши бештар пайдо кард. Дар ин рӯзгор на танҳо дини зардуштӣ, балки ойини монавӣ ва масеҳияти настурий низ тавассути мардуми эронинаҷод дар Чин интишор ёфта, ҷонибдорони зиёд пайдо карданд.

Бинобар иттилои бархе манбаъҳо дар сангнавиштаҳои ин кишвар бо забони суриёний дар бобати ба Чин рафтани мубаллиғони эрониясли масеҳӣ маълумот дарҷ шудааст. Вале соли 732 императори Чин дар хусуси ба дини аҷдоии худ

¹ Абулқосими Фирдавӣ. Шоҳнома. – Душанбе: Адиб, 1987. - С.147.

баргаштани чиниёне, ки ба ин ойинҳо гаравида буданд, дастури қатъӣ содир кард ва пайравони ин дину ойинҳо мавриди таъқиби сахт қарор гирифтанд.

Бо шикасти давлати Сосониён ба дасти арабҳо ва густариши дини ислом робитаҳо бо Чин қатъ нагардид. Ба хусус мардуми Хуросону Фарорӯд робитаҳои тичоратиро бо Чин ба вачҳи неку идома бахшиданд. Абубакри Наршахӣ дар «Таърихи Бухоро» ҳангоми зикри деҳоти атрофи Бухоро ёдовар мешавад, ки «аҳли Пайканд ҷумла бозаргон будаанд ва бозаргонии Чину Дарё карданд. Ва бағоят тавонгар будаанд»². Дар ҳошияи ҳамин матлаб ҳангоми баргардони китоб ба алифбои имрӯзаи тоҷикӣ, донишманди тоҷик Н.Амиршоҳӣ эҳтимол додааст, ки дар ин ҷо ҳадаф аз «бозаргонии Чину Дарё» Роҳи абрешим дар назар аст, яъне аз Чин то Дарёи (Баҳри) Миёназамин³. Ин суханон, ки тавонгариҳои аҳли Пайканд ба тичорат дар масири Роҳи абрешим бастагӣ дорад, ба ҳақиқат мувофиқат мекунад ва ба воқеияти он ҷойи шак бокӣ наместонад.

Аммо авҷи робитаҳои фарҳангии Чину Эронзамин ба рӯзгори давлатдорӣи Сомониён, ки амирони фозили вай тақрибан сад сол дар пахнаи сахнаи таърих ҳукумат карданд, рост меояд.

Шоистаи таъкид аст, ки амирони ин дудмон тавонистанд анъанани хуби робитаҳои сиёсӣ тичоратӣ ва фарҳангии хонадонҳои асили эронӣи ашконию сосониро дар масири Роҳи абрешим бо Чин ва дигар кишварҳо идомаву тавсеа бахшанд ва дар маҷмӯъ ба бунёду шукуфоии фарҳанги эронӣ-исломӣ саҳми сазовор гузоранд.

Дар хусуси равобити байни Сомониён бо кишвари Чин дар асарҳои таърихӣ адабӣ иттилои муҳим ва қобили мулоҳиза мавҷуд аст. Аз ҷумла, Қозӣ Абулхусайн Аҳмад ибни Зубайр дар фасли чоруми китоби «аз-Заҳоир ва-т-туҳаф», ки тақрибан дар соли 1071 таълиф кардааст, дар хусуси вуруди сафири императори Чин (шояд, Ляо Тай Сзун) ба дарбори Наср ибни Аҳмади Сомонӣ (солҳои давлатдорӣаш 914-943) ба таври

² *Абубакр Муҳаммад ибни Чаъфарӣ Наршахӣ*. Таърихи Бухоро. Мураттибон: Ғолиб Ғолибов, Кароматулло Олимов, Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе: Пайванд, 2012. - С.46-47.

³ ҳамин китоб. - С.47 (ҳошия).

нисбатан муфассал иттилоъ додааст. Фишурдаи иттилои Ибни Зубайр ин аст, ки як даҳримазҳаби нишопурӣ баъди фирор аз зиндон ба Чин рафта, дар дарбори императори Чин маҳалли иноят қарор мегирад ва ҳатто дар ин дарбор ба мақоми вазирӣ мерасад. Ҳамин марди нишопурии ба мақоми вазирӣ расида императори Чинро барои лашкаркашӣ ва забти қаламрави Давлати Сомониён таҳрик мекунад. Император қабл аз лашкаркашӣ ба амири Бухоро нома навишта, чор нафар донишманди дарбори худро ҳамроҳи чил савор дар соли 939 ба Бухоро мефиристад. Дар ин нома ба оҳанги таҳдид императори Чин аз Наср ибни Аҳмад талаб мекунад, ки худро вазири император ва давлати худро ҷузъи ин давлат доништа, хирочи гӯё бисту ҳафт сол ба таъхирафтодаро бипардозад. Дар акси ҳол лашкари бешумори императори Чин ба Бухоро ҳамлавар хоҳад шуд.

Насри Сомонӣ аз ин ҳодиса хабардор мешавад ва ҳангоми ба Фарғона расидани ин ҳайат амр мекунад, ки лашкари саропо мусаллаҳи сомонӣ аз Фарғона то Бухоро дар тамоми роҳ саф ораста, ҳайати чиниро истиқбол намояд.

Лашкариёни Наср ҳайати чиниро бо шукӯҳи тамом пешвоз мегиранд. Худи Наср ибни Аҳмад низ ҳайатро гарму бошукӯҳ пазирой мекунад ва ҳангоми гусели ҳайат номаи таҳдидомез ба императори Чин ирсол медорад ва ба лашкариёнаш амр медиҳад, ки ҳайати чиниро ҳамчунон бо иззату эҳтиром то марзи Чин ҳамроҳӣ намоянд. Ба ривояти Ибни Зубайр императори Чин баъди огоҳӣ ёфтани аз шавкату азамати давлати Сомониён ва лашкариёни бешумори вай бо ин давлат роҳи сулҳу салоҳ пеш гирифт ва ҳатто худ мусулмон шуд⁴.

Шоир ва донишманди араб Абудулаф Мисъар ибни Муҳалхил ал-Ҳазраҷӣ, ки муддате надими дарбори Наср ибни Аҳмади Сомонӣ буд, дар хусуси издивоҷи писари Наср ибни Аҳмад бо духтари императори Чин хабар додааст. Ба гуфтаи ӯ бо мақсади густариш пайдо кардани муносиботи ҳасанай ду давлат императори Чин дар бобати издивоҷ дар байни фарзандони ду хонаводаи шоҳӣ изҳори назар кард ва соли 942 ҳайатеро ба Бухоро ба ҳузури Наср ибни Аҳмад фиристонд. Дар

⁴ муфассал ниг.: *Ибн аз-Зубайр*. аз-Захоир ва-т-туҳаф. Кувайт, 1959. - С.139-150.

бозгашт бо дастури Насри Сомонӣ Абудулаф бо намояндагӣ аз вай ҳайатро ба Чин ҳамроҳӣ кард. Дар Сандобил (шояд, Шантсзин) – пойтахти давлати Чин фиристодагони амири сомонӣ аз подшоҳи ин кишвар духтарашро барои писари Наср ибни Аҳмад - Нӯҳ ибни Наср хостгорӣ карданд. Ин хостгорӣ пазируфта шуд ва Абудулафу сафирони сомонӣ аз лутфу меҳмоннавозии подшоҳ бархурдор гаштанд ва шохдухтарро ҳамроҳи дусад хидматгор ва сесад каниз аз ходимони хосси подшоҳ ба Бухоро фиристоданд.⁵

Матлаби ба Бухоро арӯс овардани духтари подшоҳи Чин ҳамчунин дар «Таърихи Бухоро», ки Абубакри Наршаҳӣ ин китобро як сол пас аз ин воқеа, яъне соли 943 ба номи Нӯҳ ибни Наср таълиф намуд, дарҷ шудааст. Абубакри Наршаҳӣ дар робита ба ин арӯсӣ ба сифати шоҳиди ҳол чунин мегӯяд: «Ва чун духтари малики Чинро ба Бухоро арӯс оварданд, андар чихози ӯ бутхонае оварданд аз Чин. Ва ин бутхонаро ба Ромитан ниҳоданд».⁶

Дар баробари робитаҳои сиёсӣ тичоратӣ дар байни мардуми эронинавод ва чиниён ҳамчунин робитаҳои хуби фарҳангӣ низ мавҷуд буд. Ба хусус санъати наққошӣ ва суратгарии чинӣ дар байни мардуми мо шуҳрати тамом дошт.

Чаводи Ҳиравӣ дар китоби «Таърихи Сомониён» ҳикоятро ёдовар мешавад, ки амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ Рӯдакиро ба назми «Калила ва Димна» дастур дод ва наққошонро аз Чин фаро хонд, ки китоби мазкурро бо наққошиҳое мутобиқ бо мавзӯҳои матраҳшуда дар он зебу зинат диҳанд⁷.

Дар адабиёти мардуми мо наққошии чинӣ ва наққошони Чин, чунонки аз байти зерини шайх Саъдӣ низ ба мушоҳида мерасад, бехтарин намунаи ҳунару ҳунармандӣ шинохта шудааст:

*Суратгари дебои Чин, гӯ сурати рӯяи бибин,
Ё сурате баркаш чунин, ё тавба кун суратгарӣ.*

⁵ *Муҳаммадризо Ночӣ*. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. Баргардони Лукмон Бойматов ва виростории Сайфуллоҳ Муллоҷон. – Душанбе, 2011. - С.107.

⁶ *Абубакри Наршаҳӣ*. Таърихи Бухоро. - С.30.

⁷ *Чаводи Ҳиравӣ*. Таърихи Сомониён (асри тилои Эрон баъд аз Ислон). – Техрон: Амири Кабир, 1380. – С. 318-319.

Зимнан ёдоварӣ мебояд, ки ин байт гунаи дигари зерин ҳам дорад, ки ба амир Хусрави Деҳлавӣ нисбат медиҳанд:

*Сураткашии наққоши Чин, рав сурати ёрам бибин,
Ё сурате каш инчунин, ё тарк кун суратгарӣ.*

Дар байти зерини Сайидои Насафӣ низ ҳамин матлаб таъйид гардидааст:

*Гар ба рӯи дасти худ зулфи туро созам рақам,
Остинам сархати суратгарони Чин шавад.*

Дар забони модарии мо калимаи **чинӣ** ҳамчунин ба маънии коса ё дигар зарфи сафолинаи зебову нафис истифода мешавад, ки боз ҳам бастагӣ ба санъати нафиса ва хунари баланд дорад. Аз ҷумла, Фирдавсӣ зимни тавсифи базми Баҳроми Гӯр истифодаи косаи Чинро мояи ифтихори Баҳром доништааст:

*Ҳама хаймаҳо хони заррин ниҳод,
Бар ӯ косаорошии Чин ниҳод.*

Шайх Саъдӣ дар «Гулистон» низ ба қимати косаи чинӣ арҷ ниҳодааст:

*Хоки Машириқ шунидаам, ки кунанд,
Ба чиҳил сол косае чинӣ.
Сад ба рӯзе кунанд дар Мардашт⁸,
Лоҷарам қиматаш ҳамебинӣ.*

Дар забону адабиёти мо ҳамчунин вожаҳое ба назар мерасанд, ки бо таркиби чинӣ сохта шудаанд. Аз ҷумла вожаи **чинипаранд** ба маънии матои ҳариру парниён, ки дар Чин мебофтанд, дар «Шоҳнома» зиёд истифода гардидааст:

*Маро шоҳи Эрон фириштад ба Ҳинд,
Ба Чин оям аз баҳри чинипаранд.*

Вожаи **чинипаранд** дар ашъори Низомӣ ва Унсурӣ Газнавӣ низ ба назар мерасад, чунонки Низомӣ гуфтааст:

*Дар арҷсанги ин нақши чинипаранд,
Қалам нест бар Монии нақшбанд.*

ё Унсурӣ мефармояд:

*Паризодагон разро дилтисанд,
Ба пӯлод пӯшида чинипаранд.*

Вожаи **чинихарир**, ки дар «Шоҳнома» омадааст, низ ба ҳамин маънист:

⁸ Муҳаффафи Марвдашт, мавзеест берунтар аз Шероз.

*Нисор оварам уду мушку абир,
Заминро бипӯшам ба чиниҳарир.*

Ҳамчунин вожаи **чинисирӣшт** ба маънии он чиз, ки асли чинӣ дорад, дар шеъри Низомӣ истифода шудааст:

*Гузашт аз хӯришҳои чинисирӣшт,
Ки ризвон надид ончунон дар бихишт.*

Муҳимтар аз ҳама, бар асари робитаҳои сиёсӣ тичоратӣ ва тамосҳои фарҳангӣ забони модарии мо дар бархе аз қисматҳои ин сарзамин густариш ва нуфузу эътибори хос пайдо кардааст.

Шайх Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» аз сафари худ ба Кошғари Чин ёдовар мешавад ва қавли як ҷавони кошғарии мусоҳиби худро зикр мекунад, ки ин ҷавон дар бобати аксаран ба забони форсӣ маъруф будани ашъори Саъдӣ дар ин сарзамин изҳори назар кардааст («ғолиби ашъори ӯ (яъне, Саъдӣ - Ҳ.С) дар ин замин (Кошғари Чин - Ҳ.С) ба забони порсӣст»⁹).

Ҳамин воқеият аз «Сафарнома»-и сайёҳи маъруфи араб Ибни Баттута (1304-1377) низ ба назар мерасад. Ибни Баттута дар ин асар хангоми ёдкарди дарбори подшоҳи Чин зикр кардааст, ки шоҳзодаи Чин сурудани шеърҳои форсиро дӯст медошт ва дар дарбори амири Чин - Қуртай хунёгарон шеъри форсӣ мехонданд ва ман аз лаҳнашон ин порчаи шеърро аз бар кардам:

*То дил ба меҳнат додаем,
Дар баҳри фикр афтодаем.
Чун (Чун) дар намоз истодаем,
Қуи (Гӯйи) ба меҳроб андарӣ¹⁰.*

Барои аҳли назар пӯшида нест, ки порчаи шеърӣ мазкур аз як ғазали ширини шайх Саъдист, ки чанд байти он дар зер ба сифати намуна оварда мешавад ва шояд ҳамин ғазал ҳам бар асари таассуроти амиқи шоир аз сафари Чин суруда шуда бошад:

*Охир нигоҳе боз кун, вақте ки бар мо бингарӣ,
Ё кибр манъат мекунад, к-аз дӯстон ёд оварӣ.
Ҳаргиз набуд андар Хутан, бар сурате чандин фатан,
Ҳаргиз набошад дар чаман сарве бад-ин хушманзарӣ.*

⁹ Саъдӣ. Гулистон. Бо таҳқику тасхеҳи Муҳаммад Ҳасани Шерозӣ. - Техрон, 1370. – С.266.

¹⁰ Риҳла Ибн Баттута. Ҳаққақаху Карам ал-Бустонӣ. – Байрут, 1384=1964. – С.640.

*Суратгари дебои Чин, гӯ сурати рӯяш бибин,
Ё сурате баркаш чунин, ё тавба кун суратгарӣ...
То нақш мебандад фалак, касро набудааст ин намак,
Моҳӣ надонам ё малак, фарзанди одам ё парӣ.
То дил ба меҳрат додаам, дар баҳри фикр афтодаам.
Чун дар намоз истодаам, гӯйи ба меҳроб андарӣ...*

Дар баробари густариш ёфтани робитаҳои байни давлати Сомониён ва кишвари Чин рафту омади мардуми эронинажод ба Чин беш аз пеш зиёд гардид ва баъзе аз ин мардум ин кишварро маҳалли зисти доимии худ қарор доданд. Ба хусус дини ислом ба ин кишвар ба василаи мардуми эронинажод густариш ёфт, бинобар ин бисёр фаризаҳои дини мубини ислом дар кишвари Чин то ба имрӯз ба забони тоҷикӣ анҷом дода мешаванд.

Доктор Сайид Абутолиби Миробидинӣ, ки солиёни дароз дар ин кишвар ба таълиму тадрис машғул будааст, иттилоъ медиҳад, ки дар маросими издивоҷи аҳолии мусулмони миллияти хуэй дар минтақаи худмухтори Нинся-Хуэй ҳангоми ақд охунд бо садои баланд аз домод мепурсад: **Қибул кирдӣ** (яъне, қабул кардӣ)? Домод посух медиҳад: **Қибул кирдум**. Баъд аз арӯс низ мепурсад. Пас аз се бор пурсиш арӯс посух медиҳад: **Қибул кирдум**.

Ба гуфтаи ин донишманд намозҳои панҷгона дар Чин бо номҳои **намози бомдод**, **намози пешин**, **намози дигар**, **намози шом**, **намози хуфтан** ёд мешаванд. Ҳамин донишманд бо истинод ба китоби «Даъвату-л-муслимин», чопи Пекин нийяти намози пешинро чунин зикр кардааст: **нийят кардам, ки бигзорам чаҳор рақъат суннати намози пешин, рӯй овардам ба сӯйи Каъба, холисан ли-л-Лоҳи таъоло, Аллоҳу Акбар**¹¹.

Мутобиқи иттилои маъхазҳои муътамад азбаски забони байналмилалии «Роҳи абрешим» забони форсӣ буд, номаи хоқони Чин ба Папаи Рим ба забони форсӣ будааст ва Марко Поло (1254-1324) дар кишвари Чин тавассути забони форсӣ тавониста буд ба ҳама ҷо роҳ пайдо кунад¹².

¹¹ *Муҳаммад ибни Ҳакими Зайнамии Шандунии Чинӣ*. Минҳочу-т-талаб. Таҳқику баррасии Сайид Абутолиби Миробидинӣ. – Техрон, 1388. – С. ҳафдаҳ.

¹² *Ҳусайн Каюмарси Амирӣ*. Забони форсӣ дар ҷаҳон // Шӯрои густариши забони форсӣ, шумораи 10, 1378. – С. 121.

Ба иттифоқи аҳли таҳқиқ барои фаро гирифтани забони форсии тоҷикӣ дар мактабу мадрасаҳои кишвари Чин «Гулистон»-и Саъдӣ ва осори Мавлоно Ҷалолиддини Балхию Абдуррахмони Ҷомӣ бештар аз дигар бузургони забону адаби форсии тоҷикӣ нақши сазовор доштаанд.

Кишвари Чин ҳамчунин сарзаминест, ки дар он яке аз куҳантарин дастурҳои забони модарии мо бо номи «Минҳочу-т-талаб» дар соли 1660 ба қалами Муҳаммад ибни Ҳакими Зайнамии Чинӣ ном донишманди самарқандиасл таълиф шудааст. Ин нукта ҳамчунин аз доираи васеи қорбурд ва нуфузу эътибори фаровон доштани забони тоҷикӣ дар ин кишвар дар асрҳои миёна шаҳодат медиҳад.

Дар мачмӯъ, мавриди таҳқиқи густурда қарор гирифтани таърихи равобити тоҷикон бо мардуми Чин барои барқарорӣю таҳкими робитаҳои гуногунҷабҳаи ин ҳар ду мардуми бостонӣ ва тамаддунофар дар рӯзгори имрӯзии ба истилоҳ «ҷаҳонӣ шудан» аз аҳамияти фаровон бархурдор хоҳад буд ва барои ҳамкорию ҳамёриҳои судманди тарафайн уфукҳои наву тозаро боз хоҳад кард.



Хочамуродов ОЛИМҶОН
доктори илмҳои филология, профессор

**«БҶҶИ ҚҶҶИ МҶҶЛИЁН»- И УСТОД
РҶҶДАҚИ ВА ЖАНРИ ТАСНИФ ДАР
ЭРОН**

Истилоҳи «тасниф» ҳамчун жанри шеърӣе, ки бо оҳангу мусиқӣ суруда шуда, аксаран бар пояи вазни ҳиҷо танзим ва ё дар як шеър аз чанд вазни арӯзӣ кор гирифта шудааст, дар адабиёти хаттии форсӣ дар қарнҳои XVI-XVII ворид шудааст. Зеро бар хилофи шеъри классикӣ он на барои хос, балки барои ом эҷод мегардад, аз ин рӯ, ин жанри шеърӣ дар девону тазкираҳо сабт нагардида, муаллифонаш ағлаб низ номаълум мондаанд.

Ба қавли эроншиноси маъруфи рус В.А.Жуковский, ки аз нахустин чамбоварандагони таснифҳои халқии форсии Эрон ба ҳисоб меравад, тасниф як навъ “насири содаи зарбӣ” мебошад, ки он аз авзони арӯзу қофия ва дастури забон озод буда, асосан тобеи оҳангу зарб аст.¹

Маншаъ ва пайдоиши ин жанр ба таври густурда таҳқиқ нашудааст. Мунтаҳо дар муқоиса бо шеъри арӯзии баъд аз ислומии форсии тоҷикӣ ва шеъри ақвоми ҳамҷавор метавон ба андешаи мустаҳриқи маъруф Эдвард Браун ҳамнаво шуд, ки гуфта буд:

“Тасниф шеъре буда, ки аз замони дербоз, шояд, ҳатто пеш аз ислом, ба василаи хунёгарону шоирони даврагард иҷро мешудааст”.²

¹ Жуковский В.А. Образцы персидского народного творчества. СПб., 1902.

² Браун Эдвард. Тарихи матбуот ва адабиёти Эрон дар даврони Машрутият. Ҷилди аввал. Техрон. 1957

Зеро ин жанр дар худ ҳанӯз вижагиҳои шеъри бостонии пешазарӯзиро ҳифз карда, мусиқиву оҳанг ҷузъи чудонашавандаи он маҳсуб мешавад. Ва шаклу қолаби он бештар бар асоси ниёзҳо ва зарурати мелодия ё оҳангу мусиқӣ танзим шудааст. Аз ин ҷост, ки ин жанро шомили фарҳанги мардумӣ ё ба истилоҳ фолклор кардаанд. Аз ин рӯ, то ба имрӯз сайри тақомули тасниф ба таври ҷиддӣ нашинохта мондааст. Ба ақидаи Ҳанри Массе мустаҳриқи франсавӣ, “миёни шеъри қадими эронӣ ва таснифҳои ҷадид шабоҳати комил вуҷуд дошта ва шояд ашъори Эрони бостон ҳама ба шакли тасниф будааст”.³

Ин ваҷҳи муштарак, ки Ҳанри Массе ба он ишора кардааст, дар вазни ҳиҷо суруда шудани шеъри пеш аз исломии форсии тоҷикӣ ва жанри тасниф аст.

Аз ин дидгоҳ порча шеъри ҳаҷвии маъруфе, ки кӯдакони Балх ба муносибати шикасти лашкари Асад бинни Абдуллоҳ дар Хатлонзамин сурудаанду онро Табарӣ овардааст, шояд як навъ тасниф будааст.

Намунаҳои андаке, ки аз шеъри давраи ибтидои исломии мо боқӣ мондааст ва шабоҳатҳои ин шеърҳо аз нигоҳи қолабу вазн бо таснифҳои халқӣ, моро ба ин андеша вомедоранд, ки шеъри то давраи арӯзии форсӣ бо таснифу таронаҳои халқӣ робитаи амиқе доштааст.

Ин иртиботи қавӣ шояд аз он лиҳоз бошад, ки жанри тасниф бо тамоми анвои хеш (ишқӣ, ҳаҷвӣ, иҷтимоӣ-рӯзмарраӣ ва амсоли он) ҳамвора раванду табиати шифоҳӣ-омина дошта, бо оҳангу зарб тавъам мебошад.

Маҳз ҳамин вижагии тасниф, яъне озод будан аз чорҷӯби авзони арӯз, бо зарурати оҳанги мусиқӣ дарозу кӯтоҳ шудани мисраъҳо ва наздик будан ба забони гуфтугӯӣ эҷод гардидани он, мавриди безътиноии аҳли савод ва нодадагирифтани таъкиранигорону ноқидони шеъри классикӣ гардидааст. Барои мисол, Қайси Розӣ дар “Ал мӯъҷам...” таснифро дар зумраи “ҳарора” маҳсуб медонад. Виросторони “Ал мӯъҷам...” ҳангоми

³ Оринпур Яҳё. Аз Сабо то Нимо (торихи 150 соли адаби форсӣ). Ҷилди дуввум. Техрон, 1350 ҳ.ш.

омодакардан ба чоп, дар поварақи китоб, “ҳарора”-ро чунин тафсир кардаанд: “Аз ин қарор маълум мешавад, ки мақсуд аз ин калима ашъори саҳифест, ки муҳаннасонун масҳарагон ва авомуннос дар кӯчаву маҷолиси лаҳву лааб хонанд ва акнун тасниф гӯянд. Ва муҳтамил аст, ҳарора ба “ха”-и мӯъҷама бошад ва он овозест, ки ба сабаби гиря ва ё ғайри он аз гулӯ берун ояд, чи масҳарагону суфаҳо ашъори саҳифи худро бад-ин овоз хонанд». ⁴ Аммо ба таъбири Маликушшуаро Баҳор ин вожа бояд “ҳарора” бошад, ки ба забони арабӣ “тасниф” маънӣ медиҳад. ⁵

Бо вучуди он ки тасниф ба масобаи жанри фолклорӣ аз тарафи аҳли адабу фазли қадим мавриди қабул қарор нагирифта, аммо дар тӯли асрҳо аз ривочу равнақ наафтодааст. Зеро аз ишораҳои, ки дар тазкираҳо ва рисолаҳои доир ба нақди шеъри классикӣ бармеояд, ҳатто дар қарни Х милод жанри тасниф ё тарона дар миёни хосу ом мавриди қабул будааст.

Маъруфияти “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-и устод Рӯдакӣ ҳам шояд дар қолаби тасниф ё тарона будани он бошад. Ин андешаро интиқоди Давлатшоҳи Самарқандӣ аз ин шеъри устод тақвият медиҳад. Давлатшоҳ дар “Тазкиратушшуаро” баъд аз овардани ривояти ҷӣ тавр сохта шудани ин шеър аз тарафи устод Рӯдакӣ ва таъсири фавқуллодааш ба амир Наср бинни Аҳмади Сомонӣ чунин изҳори назар мекунад:

“Уқалоро ин ҳолат ба хотир аҷиб менамояд, ки ин назмест сода ва аз саноеъу бадеъ ва мамонат оӣ, ҷӣ ки агар дар ин рӯзгор суҳанваре мисли ин навъ суҳан дар маҷлиси салотину умаро арз кунад, мустаҷоби инкори ҳамагон шавад”. Аммо муассирияти “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-ро ба нуктаи зер нисбат медиҳад:

⁴ Қайси Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Алмуъҷам фи маъойир ул ашъорулаҷам. Техрон. 1338 ҳ.ш.

⁵ Баҳор ва адаби форсӣ. Маҷмӯаи яқсад мақола аз Маликушшуаро Баҳор. Чилди аввал. Техрон. 1371 ҳ.ш.

“Мешояд, ки чун устодро дар автору мусиқӣ вуқуфи тамом буда, қавлеву таснифе сохта бошад ва бо оҳанги ағониву соз ин шеърро арз кардаву дар маҳалли қабул афтода бошад”.⁶

Дар мавриди муассиряту дилнишинии ин навъи шеър, яъне таснифу тарона Шамс Қайси Розӣ низ чунин тазаккур додааст: “... ва чунон ки ҳарораҳои муханнисон, ки ба риккати лафзу хиссати маънӣ дар баъзе маҷолис чандон тараб дар мардум падида меоварад, ки бисёр қавлҳои бадеъ ва таронаҳои латиф падида наёрад”.⁷

Аз ин рӯ “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-и устод Рӯдакӣ гувоҳи он аст, ки жанри таснифи имрӯзи форсӣ иртиботи ногустастанӣ бо шеъри то исломии форсӣ дошта, дар замони Рӯдакӣ ҳам ҷузви адабиёти хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ ба шумор мерафтааст. Ва шояд ибтидои рушди шеъри дарию форсии тоҷикӣ аслан бо оҳангу мусиқӣ тавҷам буда аст, ки худ устод ва сарчашмаҳо бо оҳангу мусиқӣ шеър гуфтани устод Рӯдакиро таъкид кардаанд.

Гузашта аз ин, маъруфияти ин шеъри устод Рӯдакӣ дар замонаш ва асрҳои баъдӣ, ҳатто то қарни XV мелодӣ дар он буда, ки таснифҳо маъмулан аз тарафи хунёгарони ҳирфаи иҷрогардида, аз сина ба сина ва аз насл ба насл баъди интиқол дода мешуданд. Шояд Маҷ низ таснифҳои вижаи Рӯдакӣ будааст ва “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” бо зарбу оҳанги вижааш аз насл ба насл гузашта то асрҳои XIV-XV мавриди писанди хосу ом гардидааст.

Агарчӣ таснифсозиву таснифхонӣ, тавре ки ёдовар шудем, аз тарафи аҳли фазлу адаб мавриди тавачҷуҳ қарор нагирифтааст, аммо сарфи назар аз он, дар қарнҳои XVI-XIX ду бора ба адабиёти китобӣ роҳ ёфта, дар ибтидои асри XX ҳамчун жанри инқилобӣ – иҷтимоӣ ворида адабиёти аҳди Машрутаи Эрон гардид.

Нуқтаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки гарчанде дар асрҳои номбаршуда таснифҳои бар пояи авзони арӯзӣ эҷод мешуданд, аммо аксари таснифҳои халқӣ бар вазни ҳичо сохта шудаанд, ки намунаҳои фаровони онро В.А. Жуковский аз манотиқи

⁶ Амир Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкиратушшуаро. Техрон. Чопи дуввум. 1366 ҳ.ш

⁷ Қайси Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Алмуъҷам фи маъойир ул ашъорулаҷам. Техрон. 1338 ҳ.ш.

мухталифи Эрон сабт карда дар китобаш дарч намудааст. Ин таснифҳои халқии ибтидои қарни XX гувоҳи он аст, ки тасниф табиати аслии хеш ва пайванди то ислומии шеъри форсиро ҳифз кардааст.

Ин амр ба он далолат мекунад, ки нахустин шеъри баъд аз ислумии форсии тоҷикӣ бо оҳангу мусиқӣ эҷод мешуда, ки намунаи боризи он “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-и устод Рӯдакист.



Шодимуҳаммад СҮФИЗОДА
доктори илмҳои филология

**НИГОҶЕ БА СУННАТИ
СОҚИНОМАСАРОЙ ДАР АДАБИЁТИ
ФОРСИИ ТОҶИКӢ**

Адабиёти ҳар миллат ганчинаест, ки аз маҳзани илҳами шахсиятҳои боистеъдоди он берун омада, дар таҳрику рушди андешаву эҳсосоти онон хидмати бузург менамояд. Дар ин қаламрав ормону иродаи миллат ба воситаи офаринишҳои шоир ё нависанда дар сурати назм ё наср ба тарзи вежаву қоидаҳои махсус мухталиф баён мегардад. Аз ин лиҳоз бо тақя ба назари Мартин Хайдеггер, ки «забон хонаи ҳастист», метавон афзуд, ки адабиёт низ маскани ҳастии миллат аст, зеро дар густураи он ормону орзуву андешаи ҳазорсолаи миллат бо каломи бадеу зебо ҳаққокӣ шудааст. Зухури ҳар гуна андешаи нав дар ин росто пайванди мустақим ба суннатҳои адабии гузашта дорад, зеро тибқи қавонини табиат *omnia mutantur, nihil interit* (ҳама чиз тағйир мепазирад ва ҳеч чиз аз байн намеравад). Ҳар жанри нав бо вежагии ҳосе аз батни анвои адабии қаблӣ пайдо мешавад, чунон ки аз батни навъи ҳамрия навъи ҷадиди адабии нируманде таҳти унвони соқинома арзи вучуд намуд, ки бо суннатҳои мазҳабӣю иҷтимоӣ ва фарҳангии адабии даврони қабл аз исломӣ ва ашъори ҳамрии қарнҳои IX-XI пайвастагӣ дорад.

Соқиномаро муҳаққиқон манзумае мегӯянд, ки дар *қолаби маснавӣ ва дар вазни мутақорибӣ мусаммани мақсур ё маҳзуф* суруда шуда, дар он шоир зимни хитоб намудан ба соқӣ ва шароб хостан аз ӯ ва талаби оҳанг навохтану суруд хондан аз муғаннӣ масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣю сиёсӣ ва фалсафӣю ахлоқиро мавриди муҳокимаҳои хеш қарор медиҳад. Дар воқеъ, соқинома як навъ «паноҳгоҳ» барои шоирони аз лиҳози иҷтимоӣ ҳассосу дардошност, ки бо баҳонаи ситоиши бодаву бодагустарӣ

ва маю майхонапарастӣ мубрамтарин масъалаҳои доғи ҳаёти иҷтимоию сиёсии рузгорашро дар шакли зебову дилнишин бо истифода аз тасвирҳои хоси шоирона бидуни ҳар гуна меъёру маҳдудиятҳо баён мекунанд. Шоири соқиномасаро аз нокомиҳову нобасомониҳову номатлубиҳои зиндагӣ дар «майхона»-и маҷозӣ паноҳ бурда, аз соқӣ «хуни рангини раз» ва аз муғаннӣ «навои дилхароше» металабад, то мастонаву риндонаву бебокона эҳсосоти мамлу аз дарду ормони хешро, ки қафаси синаашро пур ва нафасашро тангу рӯҳашро ноором кардаанд, дар шакли хитобаҳо ба соқӣ баён намояд. Аз назари равонӣ дар ҳолати мастию беҳудӣ ва аз худ vorастагӣ шоир аз ҳадди эътидол ва мувозанати руҳӣ ба осонӣ берун меравад ва меъёрҳои мавҷудаи иҷтимоию сиёсӣ ва ахлоқиро сарфи назар намуда, ҳар он чӣ дар ниҳонхонаи дилаш ва умқи андешааш ниҳуфтааст, бе тарсу хавфу ибто баён менамояд. Аз ҷиҳати дигар, бо гирифтӣ шудан ба ҳолати нохудоғи мастии маҷозӣ боли парвози ҳаёлотӣ шоир боз гашта, озодона тавассути корбурди истиорию маҷозӣ аз вожағони хамрӣ бо маънишикофию маъниофариниҳои хеш андешаҳои иҷтимоию сиёсии худро розгуна ибраз менамояд. Ба ин маънӣ Мирзо Абдулқодири Бедил дар «Муҳити аъзам» гуфтааст:

*Шаробе, ки чун хомушӣ мавҷи ӯ
Шавад барқи хору хаси гуфтугӯ,
Ба ман деҳ, ки тарки ибодат кунам,
Зи маънӣ ба маънӣ шиорат кунам.*

Аҳли таҳқиқ дар паҳлуи маснавиҳои дар вазни мутақориб эҷодшуда, шаклҳои шеърӣ тарҷеъбанду таркиббанд, рубой ва маснавиҳои дар дигар вазн эҷодшударо, ки аз назари сохтор ва мазмун ба соқинома монанданд, низ шомили ин навъи адабӣ менамоянд. Чунин тақсимбандӣ аз Мулло Абдуннабӣ Фаҳруззамонӣ Қазвинӣ – тазкираниғор ва шоир – шурӯъ шудааст. Вай нахустин бор зуҳури ин падидаи нави адабиро дар паҳнои адабиёти форсӣ ба мушоҳида гирифта, тазкирае таҳти унвони «Майхона» таҳия намуд, ки ба шоирони соқиномасаро бахшида шудааст. Гарчанде ки Фаҳруззамонӣ мушаххасан дар бораи хусусиятҳои жанрии соқинома сухан намеронад, вале ҳангоми зикри аҳволи шоирон ва овардани намунаи ашъори онон *шакли маснавӣ ва вазни мутақорибро* нишони асосии соқинома меҳисобад. Аммо дар тазкираи хеш зикри аҳвол ва

намунаи ашъори шоиронеро, ки дар шаклу баҳрҳои дигар соқинома эҷод кардаанд, зикр намудааст. Аз пажӯҳиши таърихи ташаккули соқинома дида мешавад, ки ин як таърифи чузъӣ ва номукаммали соқинома будааст.

Боиси тааҷҷуб аст, ки то кунун ҳамаи муҳаққиқон назари муаллифи «Тазкираи Майхона»-ро дар бораи соқинома муқарраран зикр намуда, ба он чизе моҳиятан наафзудаанд. Масалан, дар «Фарҳангномаи адаби форсӣ», ки ҷӣ аз лиҳози назарӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати амалӣ яке аз осори муҳими марҷавӣ ба ҳисоб рафта, дастовардҳои адабиётшиносии форсӣ дар он инъикос ёфтааст, соқинома чунин таъриф шудааст: «*Соқинома /Муганнинома гунае манзумаи адабӣ дар адбиёти форсӣ ва голибан дар баҳри мутақорибӣ мусаммани мақсур ё маҳзур бо абёте хитобӣ, ки дар он шоир бо хостани бода аз соқӣ ва тақлифи сурудану навохтан ба муганнӣ макнуноти хотири худро дар бораи дафъи гам, нопойдорӣи дунё, ноҳинҷорӣи рӯзгор...ошкор мекунад*»¹. Гарчанде муаллифи ин мақола дар вазни мутақориб суруда шудани соқиномаро зикр кардааст, аммо соқиномаҳои дар дигар шаклҳои шеърӣ эҷодшударо низ ба ин «гунаи адабӣ» ворид намудааст ва роҷеъ ба хусусиятҳои жанрӣ ва сохтори соқинома, ки ба гумони ин ҷониб асоситарин масъала дар муайян намудани ҷой ва мақоми ин навъи адабӣ дар маҳдудии шеъри форсист, хомӯшӣ ихтиёр намудааст.

Соқиномамисли дигар навъҳои адабӣ роҳи батадричу тӯлонии ташаккулу такомули хешро тай намуда, бо гузашти замон дорои нишонаҳои мушаххаси жанрӣ гардидааст. Вежагиҳои жанрии соқинома аз назари сохтор ва муҳтаво ба ин қароранд:

- байти аввал бо феъли амрии «биё», ва байти сонӣ бо феълҳо ва ибораҳои амрии «бирез», «бидех», «ба ман дех» оғоз мешавад;
- аз аввал то охири матн соқӣ ва муганнӣ муқарраран мавриди хитоб қарор мегиранд;

¹ Фарҳангномаи адаби форсӣ. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷилди дуввум. Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша. Чопи дуввум. Техрон, 1381. С. 777-778.

- Вожаҳои «хамрӣ», яъне тамоми калимаҳои ифодакунандаи бода, васфи шароб, маҷлиси бодагусорӣ, аҳли майхона, соқӣ, муғаннӣ, харобот, тарсо, зуннор, савмаъа ва амсоли он ҳаштод дар сади таркиби луғавии соқиномаро ташкил мекунанд;
- бар бесуботии олам ва шикоят аз рӯзгору аҳли рӯзгор муқарраран таъкид мешавад;
- изҳори ранҷу андӯҳ, баёни ҳоли парешону мушаввашу изтиробноки шоир ва талаби бода намудани ӯ аз соқӣ барои раҳой аз ин ҳолат пайваста таъкид мегарад;
- талмеҳоти фаровони асотирӣ, динӣ ва таърихӣ бо истифода аз вожагони хамрӣ баён мешаванд;
- масъалаи тавҳид бо истифода аз вожагон ва истилоҳоти махсуси хамрӣ баррасӣ ва баён мешавад;
- баҳор, майхона, асбоби табиат, олоти мусиқӣ, васфи дил, ишқ, хулқу одоб ва соири сифатҳои инсонӣ ба воситаи вожагони хамрӣ тавсиф меёбанд;
- барои таъкиди эътиқодот ва садоқати хеш шоир тавассути абёти мутааддиде савганд меҳурад, ки дар баъзе соқиномаҳо таҳти унвони қасамия омадааст.

Истифодаи мавзӯҳои мазкур ба соқинома шаҳомати ҳамосӣ ва латофати ғиноӣ (базмию размӣ) медиҳад. Такрори паиҳами феъли амр дар сартосари матн як навъ бархурд, эътироз ва воқуниши шоир дар муқобили ҳодисоти номатлуби зиндагист, ки ҷанбаҳои фалсафиро иҷтимоии соқиномаро барҷаста менамояд.

Бода (шароб, май) яке аз истилоҳҳои меҳварӣ ва асосии соқинома аст. Барои пинҳон доштан ва фош накардани андешаҳои хеш шоир забони рамзу ишораву тамсили шоиронаро истифода намуда, розу ниёзи ногуфтаниҳои худро дар хитоб ба соқӣ, ки як симои хаёли аст, бебокони иброз медорад. Чи тавре, ки юнониёни бостон мегуфтанд: «хангоме, ки имконоти «логос» (андеша) маҳдуданд, инсон мелос (суруд) ё «вербос» (шеър)-ро ба кумаки хеш меҳонд. Ба ин сабаб омилҳои айни ва зеҳнӣ, яъне nobasomoniҳои рӯзгор ва беқарориҳои рӯҳи шоир сабаби арзи ҳастӣ намудани ҷунин тарзи баён гардидаанд. Маҳдудиятҳои сиёсиро иҷтимоии замона будаанд, ки ҳақиқат бо пардаи ҳариру

зебои истиороту тамсилоти зебои шоирона печонида шавад. Чунин тарзи баён гузашта аз содагӯӣ набуда, мухтавои андешаҳои шоир ин услуби баёнро тақозо мекунад. Аз ин ҷост, ки соқинома мамлу аз рамзу роз аст – розе, ки бо изофа намудани маъонии нав бар вожагони маъмулии забон баён мегардад. Аз ин ҷо соқинома маҳсул ва баровардаи замони шоир аст. Ӯ бо ҷӯшу хурӯши бебоконе аз соқӣ бодае мехоҳад, ки ғамзудо бошад, зеро ғаму ғуссаи вай шахсӣ нест, ғами ҷомеа, мардум ва инсоният аст, ки дилашро ба дарду ҷонашро ба ғиғон овардааст. Мастӣ ва хуморе, ки шоир аз соқӣ ба исрор талаб мекунад ба он хотир аст, ки вай тавассути мастӣ мехоҳад аз он андӯхи ҷонкоҳ, ки бархоста аз нобасомониҳои зиндагист, раҳой ёбад.

Аз ин ҷо пай бурдан ба моҳияти хитобҳои шоир муҳим аст. Вай бар асоси завқу дониши хеш ва завқу салиқаи ҷаҳонбинии ҳамзамононаш ба туфайли таъбирҳои «май», «соқӣ», «харобот», «майхона» ва амсоли онҳо жарфтарину отифтарин ормонҳои худро ошкоро баён менамояд. Бо истифода аз ин гуна мафҳумҳо шоир худро дар ҳолати мастию беҳудӣ вонамуд карда, ончунон ки шахси маст аз маҳдудаи меъёрҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ пой берун мениҳад ва он чиро, ки дар хушёрӣ иброз карда наметавонад, ҳамаи ногуфтаниҳои хешро бебоконе баён менамояд. Ҳамин тариқ мавзӯи май аз як тараф, воситае барои фошгӯӣ ошкорбаёнӣ ва аз тарафи дигар, василае барои мазмунофаринӣ ва борикандешии шоирона гардид.

Аммо бояд донист, ки дар аксари маснавиҳои дар васфи маю соқию муғаннӣ сурудашуда, яъне дар «Соқинома»-ҳо бода аз ангур, ё ба қавли Ҳофиз «умм ул-хабоис» нест. Бодаи соқинома шароби ирфонӣ низ ҳаст, ки ба ақидаи орифони шоир дар натиҷаи ғалабаи ишқ дар вучуди ошиқ пайдо гашта, қадаҳаш дили солику минояш ботини вай аст. Таҳорат ва покии ин бодаи «тавбасӯз»-и орифона дилдодаи ишқи Худоро ба баландтарин дараҷаи мастии маърифатӣ мерасонад ва бар лаззати рӯҳию фароғату осудагии хотири вай меафзояд ва ӯро аз ғаму ғуссаи ҳаводиси дунё раҳо менамояд. Дар ҳолати мастӣ аз бодаи ишқу маърифат аст, ки шоир аз муғаннӣ ва мутриб оҳанге мехоҳад, то бо танинандоз гаштани савту навои он ҳама зарроти олам ҳамчун ӯ ба пойкӯбияи дастафшонӣ ва шодию сурур дароянд. Бад

ин минвол шоир соқию муғанниро василае барои тавсифи ҳолот ва мақомоти ботинии худ қарор медиҳад ва ҳангоми сайр дар олами беҳудӣ ва нӯши ҷон намудани бодаи таҳури маърифат бо завқу изтироб хитоб мекунад: *Муганнӣ, дилам дур гаши аз шикоб // Самое деҳ имшаб маро дилфиреб. (Низомӣ), Биё, нойӣ, эй ёри фархундаам // Чу рӯҳулқудус бар ман он дам бидам. (Озари Бегдилӣ), Биё, соқӣ, аз ҷоми файзи расул // Ба ман чуръае деҳ, ки ҳастам малул (Қосими Гунободӣ).* Тавсифи ҷунин ҳолот яке аз вежагиҳои дигари соқинома аст, ки бар бодаи маърифати будани шароби ирфонӣ мустақиман ишора мекунад.

Суоле ба миён меояд, ки чаро орифони шоир ва шоирони орифу ирфонмашраб барои баёни мазмуну маъниҳои ирфонӣ ва тавзеҳи таҷрибаҳои сулуки хеш аз вожаҳои чун бода, май, харобот, майхона, савмаъа, зуннор, калисо, тарсо ва амсоли он истифода намудаанд? Магар бидуни истифода аз ин гуна вожаҳо наметавон афкори худро баён кард? Нахуст бояд зикр кард, вожа ва қолаби баён якест ва забони форсии тоҷикӣ имконияти онро дорад, ки бо кумаки санъатҳои бадеӣ (сувари хаёл) маъниҳои навро ба калимаҳову иборот зам намуда, гунҷоиши маъноии онҳоро вусъат бахшида, ба онҳо маънии нав диҳад. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ дар дафтари шашуми Маснавий (сах. 1074-1075) дар ин робита фармудааст:

*Иштироки лафз доим раҳзан аст,
Иштироки габру мӯъмин дар тан аст.
Ҳарду гар як ном дорад дар суҳан,
Лек фарқ аст ин ҳасан бо он Ҳасан.
Иштибоҳе ҳаст лафзӣ дар миён,
Лек худ қу осмон, қу ресмон?*

Зоҳири вожа фиребанда аст. Барои дарёфти маъноҳои асосии ибороту вожагон онҳоро бояд дар бистари матн воқоӣ кард, то ба асли маънӣ бирасӣ, фармудааст Мавлоно. Сониян, тибқи назари аҳли ирфон хамирмоҷи шеър чизе нест, ки монанди масоили каломӣ мутааллиқ ба фикр бошад, балки чизест, ки бо чашми ботинӣ дидаву бо гӯши ботинӣ шунидаву бо забони ботинӣ баён мешавад ва онро дар қолаби маъмулии забон ҷой намудан душвор аст. Солисан, яке аз мушаххасоти мутуни ирфонӣ душворбаёнӣ аст, ки омили ба вучуд омадани забони

махсуси аҳли тасаввуф гардидааст, зеро тачрибаи ирфонӣ бо олами маҳсусот иртибот дошта, баёни он аз имконоти забон берун аст. Чунон ки шайх Маҳмуди Шабистарӣ фармудааст:

*Чу аҳли дил қунад тафсири маънӣ,
Ба монандӣ қунад таъбири маънӣ,
Ки маҳсусот аз он олам чу соя-ст,
Ки ин чун тифлу он монанди доя-ст.*

Аз ин рӯ, аҳли ирфон ба вожаҳои маъмулии забон аз рӯи монандии онон бо эҳсосоти душворбаёни хеш маъниҳои нав изофа намуда, андешаҳои хешро бо истифода аз чунин алфоз баён намудаанд, ки дар натиҷаи он забони нава арзи ҳастӣ намуд, ки онро «забони шуарои сӯфия» ё «истилоҳоти шуарои сӯфия» меноманд. Дар ин замина аст, ки вожаву ибораҳои чун соқӣ, муғанӣ, мутриб, шароб, бода, муғ, тарсо, зуннор, харобот, савмаъа ва амсоли он дар соқинома маъмулан маънии маҷозӣ доранд. Дар ин бора Ҳотифи Исфаҳонӣ хеле равшану возеҳ ишора намудааст:

*Ҳотиф, арбоби маърифат, ки гаҳе
Маст хонандашону гаҳ ҳушёр.
Аз маю чангу мутрибу соқӣ,
В-аз муғу дайру шоҳиду зуннор.
Қасди эшон ниҳуфта асрорест,
Ки ба имо қунанд гоҳ изҳор.
Пай барӣ гар ба розашон, донӣ,
Ки ҳамин аст сирри он асрор,
Ки яке ҳасту ҳеҷ нест ҷуз у,
Ваҳдати ло илоҳа илло Ҳу.*

Бархе аз шоирон ба ин маънӣ дар ашъори худ муқарраран таъкид намудаанд, ки гарчанде тавсифи хамр дар ашъорашон фаровон дида мешавад, аммо ҳеҷ гоҳ бодаи ангуриро наҷашидаанд. Низомӣ дар «Соқинома»-аш таъкид бар ин мазмун менамояд:

*Ту пиндорӣ, эй Хизри фархундапай,
Ки аз май маро ҳаст мақсуд май?
Аз он май ҳама беҳудӣ хостам,
В-аз он беҳудӣ маҷлис оростам.
Маро соқӣ аз ваъдаи эзидист,
Сабӯҳ аз харобӣ, май аз беҳудист.
Вагарна, ба Эзид, ки то будаам*

*Ба май домани лаб наёлудаам.
Гар аз май шудам ҳаргиз олудаком,
Ҳалоли Худо бод бар ман ҳаром!*

Чи тавре ки дида мешавад, шоир сидқан ва самимона аз бода нанӯшидани хеш таъкид меварзад, ки воқеият дорад, ки дар маснавии «Хусраву Ширин»-и хеш зимни тавсифи яке аз ташрифоти худ ба маҷлиси Туғралшоҳ сахнаи бодагусории ононро ба риштаи таҳрир дароварда, таъкид мекунад, ки чун шоҳ ба Низомӣ эҳтироми хосса меварзид бо ворид шудани шоир ба ходимони маҷлис февран амр менамояд, ки чому шаробро аз маҷлис бибаранд:

*Маро дар базмгоҳи шоҳ бурданд,
Аторудро ба кунҷи моҳ бурданд.
Нишаста шоҳ чун тобанда хуриед
Ба тоҷи Кайқубоду тахти Ҷамшиед.
Биҳишӣ базмаш аз базми биҳишӣ,
Зи хӯсақҳои май пур карда кишӣ.
Хуруши арғавону нолаи чанг
Расонида ба чархи Зухра оҳанг.
Ғазалҳои Низомиро гизолон
Зада бар захмаҳои чанг нолон.
Гирифта соқӣён май бар кафи даст,
Шаҳаншаҳ хурда май, бадхоҳ шуд маст.
Чу додандаш хабар, к-омад Низомӣ,
Фузудаи шодие бар шодкомӣ.
Шукӯҳи зуҳди ман бар ман ниғаҳ дошт,
На з-он паише, ки зоҳид дар қулаҳ дошт.
Бифармуд аз миён май баргирифтан,
Мудорои маро пай баргирифтан.
Ба хидмат соқӣёнро дошт дар банд,
Ба сачда мутрибонро кард хурсанд.
Ишорат кард, к-ин як рӯз то шом
Низомиро шавем аз руду аз чом.
Чу Хизр омад, зи бода сар битобем,
Ки оби зиндагӣ бо Хизр ёбем.*

Зикр намудан лозим аст, ки муҳотаби хеш қарор додани соқӣ аз нахустин рӯзҳои пайдоиши шеърӣ порсии тоҷикӣ оғоз шуда, бо суннатҳои динию фарҳангии қабл аз исломии мо иртиботи

бевосита дорад. Аммо тарзи истифодаи чунин хитобаҳо дар соқинома чӣ аз ҷиҳати шакл ва чӣ аз назари маъно аз ашъори дигар фарқ дорад. Аз оғоз то анҷоми соқинома мухотаби шоир соқӣ ва муғаннист, ӯ ҳамчунин муршид ва роҳнамо, гоҳе Офаридгор низ мавриди хитоб қарор мегирад. Аз ин ҷост, ки шоир бо исрор, такрор ба такрор аз соқӣ талаби шароб ва аз муғанни дархости навохтани созу хондани суруд менамояд ва зимни ин талаб ҳамаи ниёзу таманниёт, умеду орзу ва дарду алам ва эътирозу норозигии хешро аз nobасомониҳову ошфуфтагиҳои хешро далеронаву густохона иброз медорад.

Нахустин бор ба падидаи адабие чун соқинома адиб, шоир ва тазкиранигори асри XVII ва оғози асри XVIII Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ таваҷҷуҳ намуд. Вай тазкираи «Майхона»-и хешро, ки ба шоирони соқиномасаро бахшида шудааст, бо Низомии Ганҷавӣ оғоз намуда, роҷеъ ба нахустин нишонаҳои соқинома ва ҷойгоҳи Низомӣ чунин нигоштааст: *«Бар ройи маъниорои арбоби дониш ва замири байзотаъсири асҳоби биниш пӯшида намонад, ки ҳазрати шайх (Низомӣ – Ш.С.) «Соқинома»-и басомоне нагуфта, бониш «Майхона» Абдуннабии Фахруззамонӣ аз охири ҳар достони китоби «Сикандарнома» ду байт дарюза намуда, бо чанд байти мутафарриқои дигар, ки муносибате ба соқинома дошт, тартиб дода, бар сабили таяммун ва табаррук дар ин авроқи парешон («Майхона»- Ш.С.) бар баёз» овард».*² Ин абёт дар оғози ҳар фасли «Искандарнома», ки аз ду қисм - «Шарафнома» ва «Иқболнома» иборат аст, бо сабку мазмуни нав дар шакли ду байти мухотаб ба соқӣ (дар «Шарафнома») ва ду байти мухотаб ба муғанни (дар «Иқболнома») қарор гирифтаанд. Дар онҳо шоир тавассути хитоб ба соқӣ ва талаб намудани бодаву мурочиат ба муғанни ва даъвати навохтани созу сароидани суруд андешаҳои худро дар бораи нопойдорию ноҳинчории дунё, нақӯҳиши рӯзгор ва зухду риё ва ҳамчунин масъалаҳои мутааддиди фалсафӣ иҷтимоӣ

² Тазкираи Майхона. Таълифи Мулло Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ дар 1028 ҳиҷрӣ. Бо тасҳеҳу танқих ва такмили тарҷуман бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. Техрон, 1340. С. 15. Минбаъд: Тазкираи Майхона.

мӯҷазу мухтасар матраҳ намуда, баъдан ин мазмунҳоро дар дохили дoston то андозае бозгӯӣ менамояд. Дар бораи талхиси ин байтҳо ва сохтани асаре ҷадид худи Низомӣ ишора намудааст:

*Гар он дурр, ки як-як дар ӯ бастаам,
Ба ҳар матлабе боз пайвастаам,
Ба як ҷой дар ришта оранд боз,
Пур аз дурр шавад риштаи уқдасоз.
Ҷудогона муҳр аст ҳар пайкаре,
Зи қонуни ҳикмат бувад дафтаре.*

Бо ин амали хеш Абдуннабӣ ки чун донандаи хуби адабиёт аз ҷараёни таҳаввул ва такомули ин падидаи адабӣ огоҳии комил дошт, макоми ручӯъҳои лирикии Низомиро дар пайдоиш ва таҳаввули минбаъдаи жанри соқинома хуб пай бурд.

Ин ҷо як суоле ба миён меояд, ки ҷаро як шоири муташарреъ ва тақводор ручӯъҳои лирикии хешро дар мавзӯи маю бодагусорӣ сурудааст? Магар Низомӣ, ки аҳ хамр дурӣ мечуст, наметавонист, ки бо ҷунин нубуғи волои шоирӣ ручӯъҳои хешро дар дигар мавзӯъ биёфарад? Чӣ ангезае мучиби тавсифи бода гардид?

Агар русум ва суннатҳои дарбории он замонро ба ёд биёварем, хоҳем мушоҳида намуд, ки бодагусорӣ яке аз машғулиятҳои маъмулии маҷолису базмҳои дарборӣ буд. Ва чун Низомӣ «Искандарнома»-ашро ба Шоҳ шоҳ бахшида ва аз завқу табиати мамдӯҳаш огоҳӣ дошт, тавсифи бодаву муғанниро мавзӯи ручӯъҳои лирикии хеш интихоб намуд, то бо ин роҳ шавқӣ мамдуҳи хешро ба манзумаи хеш барангезад.

Ҷамаи шоироне, ки дар пайравии «Искандарнома»-и ӯ маснавиҳо эҷод кардаанд, ҳамин услуби нигориши вайро пайравӣ намуда, соқӣ ва муғанниро дар оғоз ё дар охири ҳар фасли достони хеш мавриди хитоб қарор додаанд.

Баъдан яке аз бузургони ирфон ва адаби форсӣ Фахруддини Ироқӣ (1213-1289) тарҷеъбанде бо мазмуни соқинома нигошт, ки байти такрори он ҷунин аст:

*Дар майкада мекашам сабӯе,
Бошад, ки биёбам аз ту бӯе.*

Ин тарҷеъбанди Ироқӣ дар «Тазкираи Майхона» ва баъд аз он дар дигар манобеи илмию адабӣ ҳамчун «Соқинома» ёд шудааст. «Соқинома»-и тарҷеъбанди Ироқӣ аз 14 банд иборат

буда, дорои андешаҳои баландӣ ирфонӣ иҷтимоистст. Шиква ва шикоят, ки дар ин тарҷеъбанд дида мешавад, дар қиёс аз дигар «Соқинома»-ҳо чанбаи ирфонӣ қавитар дорад. Андӯҳи хичрон аз асли хеш, ғами дурию фироқ аз маҳбуб, шикоятҳои чонсуз аз бевафои вай, ноумедӣ аз сарнавишт ва оқибати умр ва амсоли онро, ки Ироқӣ бо зеботарин ва самимитарин шева баён намудааст, аз навъи камназири шикваҳои ирфонӣ дар адаби форсӣ мебошанд.

Ба ақидаи ин ҷониб зебоию фасоҳат ва таносуби вожаҳои абёт ва маъонии латифи рӯчӯҳои лирикии «Искандарнома»-и Низомӣ дар маҷмӯъ ба сохтор ва устухонбандию мухтавои маснавиҳои дар пайравии ин дoston нигошташуда таъсири амиқ гузошанд.

Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1306) нахустин шоири порсигӯст, ки ба пайравии аз осори Низомӣ «Хамса» офаридааст. Унвони ҷаҳорумин маснавии «Хамса»-и ӯ «Оинаи Искандарӣ»-ст. Дар ин манзума булбули Ҳинд ба тақлид аз муқтадои хеш хитобаҳои ба соқӣ ва муғаннӣ бо истифодаи фаровон аз истиораву ташбеҳоти латиф офарид, ки ононро Абдуннабии Фаҳруззамонӣ низ талхис намуда, дар «Тазкираи Майхона» таҳти унвони «Соқинома» ҷой дод. Ба ин тартиб ин тазкиранигори донишманд аз «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурахмони Ҷомӣ (1414-1492), «Темурнома»-и Абдуллоҳи Ҳотифӣ (ваф. 927) ва шуарои дигар, ки дар пайравӣ аз мактаби Низомӣ маснавиҳо эҷод кардаанд, низ «Соқинома»-ҳо аҳз намуда, дар тазкираи хеш ҷой додаст.

Аммо дар ин миён Ҳочуи Кирмонӣ (1290-1353) дар маснавии «Ҳумой ва Ҳумоюн» иқдоми ҳақими Ганҷавиро ба тарзи дигар идома дод: ба ҷои хитобаҳои сароғози фаслҳо як боби маснавии хешро таҳти унвони «*Дар нақӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ*» ба шеваи хитобаҳои Низомӣю Амир Хусрав офарид. Бо истифода аз мухотабҳои такрор ба такрор дар сартосари фасл Ҳочу аз гузашти айёму бевафои умр, аз нисбӣ будани арзишҳои зиндагӣ ба афсӯси зиёд сухан мегӯяд. Ин иқдоми Ҳочу зинаи дигаре буд дар ташаккули сохтори соқинома.

Баъд аз ин навбат ба лисонулғайб Ҳофизи Шерозӣ (1327-1390) расид. Вай, ҷӣ тавре ки худаш дар ашъораш борҳо таъкид

намудааст, аз хунари шоирии Низомию Амир Хусраву Хочу бахраҳо бардоштааст:

*Устои сухан Саъдист пеши ҳама кас, аммо
Дорад сухани Ҳофиз тарзи сухани Хочу.*

Соқӣ барои Ҳофизии ширинсухан мақбултарин симост. Ҳатто «бисмиллоҳи» девони ғазалиёти ӯ аз хитоб ба соқӣ (*Ало ё айюҳассоқӣ, адир касан ва новилҳо*) оғоз мешавад. Камтар ғазалеро дар осори гаронмоёи вай метавон пайдо кард, ки дар он аз маю бодапаймоӣ сухан матраҳ нашуда бошад. Вай мастию ростиро дар муқобили зухду тақвои зоҳирӣ қарор дода, «шароби мардафгане» аз соқӣ металабад, то аз шарру шури олам раҳой ёбад.

Аз як тараф иштиёқи зиёди Ҳофиз ба мавзӯи маю майхона ва «дар тарки паймона дили паймоншикан» доштани вай, аз ҷониби дигар ошноии комил аз мероси гузаштагон ва истиқболи эҷодкорона аз мероси адабии онон ва ниҳоятан нубуғи шоирии Ҳофизии муъҷизаофарин мучиби эҷод шудани нахустин «Соқинома»-и мустақил дар густураи шеъри форсӣ гардид. «Соқинома»-и ӯ дар вазни мутақориб суруда шуда, аз 57 байт иборат аст. Сохтор ва устухонбандии манзумаи Ҳофиз бо ручӯҳои лирики Низомӣ фарқияти зиёд надорад. Вай низ чун Низомӣ аз соқӣ бода металабад ва баъд ба тавсифи сеҳрнокию шигифткориҳои он пардохта, ба натиҷае мерасад, ки:

*Ба мастӣ тавон дурри асрор суфт
Ки дар беҳудӣ роз натвон ниҳуфт.*

Такрори пайдарпайи хитобҳо ба соқӣ ва муғаннӣ дар вазни зарбии мутақориб ҳамзамон бо дугонагии қофияву радиф ва пайвастагии мисраҳои «Соқинома»-и Ҳофиз бар ҷону рӯҳи хонанда таъсири жарфу амик мегузорад. Ӯ бо истифода аз ишорот ва талмехҳои мутааддиди таърихӣ, асотирӣ ва миллӣ паёмҳои омӯзанда ва ахлоқиро бо зеботарин ва фасехтарин лаҳн баён менамояд. Бидуни тардид Ҳофиз аз суннати пешини соқиномасарой бахраҳо гирифтааст, аммо шеваи баён ва интиҳоби дақиқи вожаҳову таносуби латиф ва мантиқии лафзу маъно маҳсули таъби худодод ва забони сеҳромези ғайбии ашъори ӯст.

Ҳамин тариқ, «Соқинома»-и Ҳофиз сармашқи асосии шоирони минбаъда қарор гирифта, омили муҳимме дар рушду такомули минбаъдаи жанри соқинома дар адабиёти форсӣ

гардид. Бисёре аз шоирон баъд аз вай сокиномаҳои мустақил эҷод намуданд. «Сокинома»-ҳои Партавии Шерозӣ, Умедии Техронӣ, Муҳаммад Сӯфии Мозандаронӣ, Дӯстии Самарқандӣ, Навъии Хабушонӣ, Разии Артимонӣ, Зухурии Туршезӣ машхуртарини онҳо маҳсуб мешаванд.

Пас аз Ҳофизи Шерозӣ сокинома аз ҷиҳати ҳаҷм ба тадриҷ бузургтар мешавад. Дар ин миён «Сокинома»-и Зухурии Туршезӣ нахустин маснавии комил ва бузургҳаҷм буда, мутобиқи чопи сангии Лоҳур (1846) аз 4500 байт иборат аст. Ин суҳангӯи забардаст пойбанди суннатҳои маъмулии сокиномасароӣ нашуда, бо офаридани таркибҳои нав ва мазомини бадеъ «Сокинома»-и ҳешро лутфу зарофати дилнишин баҳшида, ҳикоёту тафсилоти зиёд ба он ворид намуд.

Зухурӣ, ки худ шоири ғазалсарост, бо тасаллути шоирона ду ғазал дар ҳамон вазн (мутақориб) дар оғози «Сокинома» (сах. 41-42 ва 44) оварда, бо як ғазали тулонӣ, ки аз 29 байт иборат аст ин асари беназирашро ҳусни хотима баҳшидааст, ки дар миёни сокиномаҳои мустақил собиқа надорад.

Дар қиёс бо дигар сокиномаҳо ин асари Зухурӣ хеле пуршуру риндона аст. Он бо байти «*Саноҳо ҳаме Эзиди покро, / Сурайёдеҳи торами токро*» дар тавҳиди Офаридгор оғоз ёфта, ҳовии 77 боб мебошад. Дар бобҳои чун «Таърифи баҳор», «Хитоб ба зоҳид», «Таърифи майхона», «Таърифи аҳли майхона», «Таърифи майфурӯш», «Таърифи соқӣ», «Таърифи шароб», «Хитоб ба зоҳид», «Хитоб ба соқӣ», «Дар мазаммати рӯзгор», «Дар мазаммати аҳли рӯзгор», «Дар таърифи дил», «Дар таърифи ишк», «Дар таърифи қалам», «Дар шукргузории суҳан» ва ғайра шоир бо шеваи хос ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи ҳешро ба тасвир мекашад. Зухурӣ ҳамчунин бобҳои ба тавсифи ҳайвонот ва гиёҳҳо ихтисос медиҳад. Бо истифода аз нуруи таҳайюл ва қорбурди саноеи мухталифи бадеӣ, махсусан, ташҳис ва муболиға, вай дар таърифи боғ, масҷид, бозор, шаҳри нав, лавозими ҷангӣ, маҷлиси шоҳ ва асбоби маҷлис ва амсоли он фаслҳои мустақил ба маснавии ҳеш ворид менамояд, ки ҷанбаи ҳамосии онро барҷаста менамояд.

Зухурии Туршезӣ, ки яке аз бузургтарин шоирони сабки ҳиндист, дар «Сокинома»-и ҳеш вежагиҳои сабки ҳиндиرو, чун таркибсозӣ, мазмунофаринӣ, калимаҳои мураккаби серҷузъа, талмеҳоти фаровон, игроқ ва истиораҳои навини пародоксӣ

монанди «гулгунсиришкони рухсорзард», «тасбеҳнони бутхонагард», «мехрошноёни лайлинажд», «занҷирхоёни маҷнуннажд», «афтадағони сураёмақом», «ҷавҳаршиносони дархешгум», «киштинишинони дарёи хун», «ворастағони бачонмубтало», «бегонағони нигоҳошно», «қотилпарастони ханҷарситой», «факри зеварфурӯш», «қатраи баҳрҷӯш», «ҷамшедии ринди зоҳиргадо», «хуршедии бодаи софлой», «қаҳри бо ошті ошно», «байтулҳароми хароботном», ва амсоли он фаровон истифода намудааст.

Ин асари беҳамтои Зухурӣ, ба қавли Забехуллоҳи Сафо аз оғоз ҳам ба сабаби тозагии матлаб ва бардоштҳои вежаи шоиронаву орифона ва ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳаҷм шӯҳрат ёфта аст.³ Воқеан «Соқинома»-и Зухурӣ дар замони ҳудаш бисёр маъруф ва мавриди истикболу пайравиҳои зиёд қарор гирифт. Шоироне чун Мирзо Тоҳир Ваҳиди Қазвинӣ, Фони Кашмирӣ, Туғрои Машҳадӣ соқиномаҳои бузургҳаҷм ва тӯлонӣ суруданд.

Мирзо Абдулқодир Бедил дар ҷавоб ба ин маснавии Зухурӣ соқиномаи ирфонӣю фалсафӣ дар ҳаҷми беш аз 6000 байт офарид, ки бо номи «Муҳити аъзам» шӯҳрат дорад. Вай маснавии хешро аз «Соқинома»-и Зухурӣ, ки бештар тавсифи шоирона ва воқеии аҳли рӯзгор, сомони рӯзгор ва замонашро дар бар мегирад, бартар мегузорад: *«Бидон, ки ин майхонаи зуҳури ҳақоқиқ аст, на «Соқинома»-и ашъори Зухурӣ ва оинапардозӣ кайфияти дақоқиқ аст, на зангорфурӯши хумори бешуурӣ»*. Ин асари Бедил дар бораи масъалаҳои умдаи фалсафаи ирфон буда, таҳти таъсири назарияи ваҳдати вучуди шайх Муҳйиддин ибни Арабӣ эҷод шудааст. Ба монанди «Фусусулҳикам»-и вай, ки унвони фаслҳояш номҳои пайғамбаронанд, Бедил дар фасли дуввум зерфаслҳое бо номҳои пайғамбарон – аз ҳазрати Одам то ҳазрати Муҳаммад бо истифода аз вожаи «ҷом»: «Ҷоми Иброҳимӣ», «Ҷоми Довудӣ», «Ҷоми Юсуфӣ», «Ҷоми Муҳаммадӣ» ва ғайра овардааст, ки дар он ҷо ҳамаи мавҷудот қадаҳ дар даст интизори бодаи таҷаллиёти Офаридгор буда, паймонаи ишқи илоҳӣ нахуст байни пайғамбарону авлиёи илоҳӣ даст ба даст мегардад, *«Ки ногаҳ насибе ба Одам расид, / Ҷи ҷайби хумори адам сар кашид»*.

³ Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон. Техрон, 1368. С. 980.

Натичатан тамоми офариниш мукамал гардида, кулли зухурот маънӣ пайдоменамояд.

Дар ин маснавӣ, чуноне ки худи муаллиф ишора мекунад, дар муқобили суҳанпардозихову сеҳрнигорихои қалами Зухурӣ, ки аз назари хунари шоирӣ «Соқинома»-аш беназир ва хеле барҷастааст, масъалаҳои ваҳдати вучудро бо тасвирҳои баланди шоирона ва маъниҳои бикри ирфонӣ баён менамояд. Унвони даврҳои ин маснави худ мухтавои асарро баён менамоянд, ки дар ин жанр собиқае надоштааст, мисли «Қўши изҳори хумистони вучуд», «Қоми тақсими ҳарифони шухуд», «Мавҷи анвори гуҳарҳои зухур», «Шӯри сарқўши майи файзи хузур», «Ранги асрори гулистони камол», «Базми найранги асарҳои ҳаёл», «Ҳалли ишколи ҳаму печи забон» ва «Хатми тумори тақопӯи баён». Дар байт байти «Соқинома»-и Бедил ҳамаи мавҷудоти коинот дар талаби шароби маърифатанд, ки ба андешаи Абулмаъонии ирфон ва адаби форсӣ, инсонро ба камолот мерасонад. Бо истифода аз тамсилот ва ҳикояҳои зиёд Бедил он андешаҳоеро, ки дар «Соқинома»-и Низомӣ дар шакли мухтасар омадаанд, бо тафсилоту назариёти бештаре овардааст.

Дар адабиётшиносии муосир роҷеъ ба бунёдгузори ин навъи адабӣ назарҳои мухталиф мавҷуданд. А. Фахруззамонӣ дар тазкираи ҳеш соқиномасароиро дар адабиёти форсӣ аз Низомӣ шуруъ намуда, Амир Хусрави Дехлавиро дуввумин шоири соқиномасаро меҳисобад. Аммо мутазаққир мешавад, ки «Соқинома»-ҳои ин ду шоир байтҳои парокандаанд, ки дар ҳилоли маснавиҳояшон омадааст ва нахустин «Соқинома»-и мустақилро ба Ҳофизи Шерозӣ мансуб медонад, ки «*ин лабташинаи води мутолаъа аксари давовини қудамо аз ибтидо то интиҳо ғашт, аз ҳеҷ девоне соқиномаи басомоне дарнаёмад, магар аз Ҳоҷа Ҳофиз. Дар он айём соқинома гуфтан мутаориф набуд, магар ба дастуре, ки шайхи номии гиромӣ шайх Низомӣ ва дурри дарёи маънавӣ Амир Хусрави Дехлавӣ фармудаанд*».⁴

Донишманди покистонӣ Муҳаммад Шафъ, ки нахустин бор тазкираи «Майхона»-ро дар соли 1926 дар Лоҳур дар асоси якчанд нусахи қаламӣ чопи сангӣ намуда, муқаддимаи

⁴ Тазкираи Майхона. С. 91.

муфассали арзишманде ба забони урду бар вай афзудааст, фасли фавкуззикри маснавии «Хумой ва Хумоюн»-и Хочуи Кирмониро иштибоҳан «Соқинома»-и мустақил меҳисобад,⁵ гарчанде муаллифи «Майхона» возеҳ ишора ишора намудааст, ки: «*ин заиф «Соқинома»-и ўро аз он китоб (Хумой ва Хумоюн)- Ш. С.) бароварда, дар ин авроқи парешон бар баёз бурд*».⁶ Унвони ин фасл дар матни интиқодии «Хумой ва Хумоюн», ки устои равоншод Камол Айнӣ дар асоси чандин нусхаҳои хаттӣ дар Эрон ба чоп расониданд, таҳти унвони «Дар накӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ» омадааст, на «Дар накӯҳиши рӯзгор ва талаби рӯзгор». Қобили қайд аст, ки аксари муҳаккиқон, ки дар бораи соқинома пажӯҳиш анҷом додаанд ба чанбаҳои назарии ин падида, аз қабилӣ зинаҳои ташаккули он ҳамчун навъи мустақили адабӣ таваҷҷуҳи чиддӣ зоҳир нанамудаанд. Аксаран пораҳову чузъҳоеро, ки дар дохили асарҳои дигар омада, дорои хитоб ба соқӣ ҳастанд, соқиномаи мустақил ҳисобидаанд.

Ҳочӣ Халифа дар «Кашфуззунун» Насируддини Тусиро баъд аз Низомӣ дуввумин шоири соқиномасаро донистааст, ки Муҳаммад Шафъ назари ўро таҳти шубҳа қарор додаст ва Аҳмад Гулчини Маъонӣ дар тақвияти назари донишманди покистонӣ таъкид менамояд, ки он «Соқинома» аз Насир ном шоири аҳди сафавия ҳаст, ки Ҳочӣ Халифа дар интисоби он ба Насируддини Тусӣ иштибоҳ кардааст.⁷

Муҳаммад Чаъфари Маҳҷуб дар асоси ду байти зер, ки аз маснавии дар вазни мутақориб нигоштаи Фаҳруддин Асъади Гургонӣ, ки аз байн рафтааст ва дар «Фарҳанги Рашидӣ»-ву «Фарҳанги Чаҳонгирӣ» ҳамчун шоҳид оварда шудаанд, ўро нахустин шоири соқиномасаро меҳисобад:

*Биё, соқӣ, он оби отаифурӯг,
Ки аз дил барад зангу аз чон вурӯг.*⁸

⁵ «...нахустин «Соқинома»-и мустақилро ба зоҳир Хочуи Кирмонӣ, мутаваффои соли 753 дар маснавии «Хумой ва Хумоюн» овардааст, агарчӣ дар он чо унвонаш «Дар накӯҳиши рӯзгор ва талаби рӯзгор» аст», на «Соқинома». Ниг.: Тазкираи Майхона, сах. 31-32 (муқаддима).

⁶ Тазкираи Майхона, сах. 75.

⁷ Тазкираи Майхона, сах. 32 (поварақ).

⁸ Фарҳанги Рашидӣ, сах. 1459. Иқтибос аз Эҳтиром Ризоӣ, Соқинома дар шеърӣ форсӣ. Техрон, 1388. С. 193.

ва

*Муганнӣ, биёву биёр он суруд,
Ки резам зи ҳар дида сад Зиндаруд.*

Чунин сохтори абёт мӯчиби барангехта шудани баҳси доманадоре дар бораи нахустин шоири соқиномасаро дар таърихи адабиёти форсӣ гардидааст. Ин байтҳо воқеъан ба хитобаҳои Низомии Ганҷавӣ шабоҳат доранд. Аммо онҳо ба чуз дар он фарҳангҳои фавқуззикр дар дигар манобеи адабию таърихӣ ба назар нарасидаанд.⁹ Аммо масъала ин аст, ки оё метавон дар асоси ду байт (гарчанде ки шабоҳати комил ба хитобаҳои Низомӣ доранд) чунин хулосаи чиддӣ баровард? Унвони «бунёдгузор» ба шахсе дода мешавад, ки таъсири вай дар зуҳури ягон падида бармало дида шавад. Дар асоси ин ду байти Гургонӣ чунин натиҷа гирифта намешавад, зеро чи тавре ки қаблан ишора шуд яке аз нишонаҳои асосии соқинома мавҷудияти хитоба дар байти аввал ва омадани феъл ва ибораҳои амрии «бидех», «ба ман деҳ» ва амсоли он дар байти сонист. Аз ин лиҳоз байтҳои Гургонӣ номукамал буда, абёти баъдии онҳо, ки дорои мақсади асосии шоир мебошанд, мутаассифона, ҳифз нашудаанд. Ба намунае аз хитобаҳои Низомии Ганҷавӣ таваҷҷӯҳ намоед:

*Биё, соқӣ, он зарри бигдохта,
Ки гӯғирди сурх аст аз ӯ сохта,
Ба ман деҳ, ки то з-ӯ давое кунам,
Миси хешро кимӣе кунам.*

Маҳз чунин тарзи баёни Низомӣ мавриди тақлиди шоирони баъд аз вай қарор гирифт, ки туфайли муносибати эҷодкоронаи онон батадриҷ ба як навъи мустақили адабӣ мубаддал гашт. Ручӯъҳои лирикии Низомӣ аз назари сохтор ва муҳтаво мукаммаланд, яъне иборат аз муроҷиат ба соқӣ (муганнӣ) дар байти аввал ва дархост дар байти дуввум, ки такмилдиҳандаи байти нахуст аст. Маҳз таносуби мантиқии ин ду байт

⁹ Муаллифи «Майхона» зимни баёни зиндагиномаи Низомии Ганҷавӣ бо таъкиранигорони мозӣ Давлатшоҳи Самарқандӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ ва Абдурахмони Чомӣ рӯчъ ба «Вис ва Ромин»-и Гургонӣ мувоҳида меорояд (Майхона, сах. 14) ва агар Гургонӣ маснавие дар баҳри мутақориб медошт, ҳатман мавриди истифодаи Абдуннабӣ қарор мегирифт. Маълум мешавад, ки маснавии баҳри мутақориб Ф. А. Гургонӣ дар он замон низ мавҷуд набудааст.

мустиқилияти маъноии ин ручӯҳои лирикиро ба вучуд оварда, ки боиси талхиси онон дар шакли маснавии мустиқил шудааст.

Маълум аст, ки Низомӣ ба Фаҳриддин Асъади Гургонӣ таваҷҷуҳи хоса дошта, дар «Ҳамса»-аш ба вай тақлид ва татаббуъ кардааст. Аммо бо ду байте, ки сохторашон ба соқинома шабоҳат дорад, наметавон шоирро нахустин соқиномасаро донист. Ба андешаи мо байтҳои фавқуззикри Фаҳруддин Асъади Гургониро метавон танҳо қадимтарин хитобаҳо ба соқӣ ва муғаннӣ дар вазни мутақориб донист.

Агар ба таърихи хитобасароӣ дар шеъри форсӣ назар афганем, хоҳем дид, ки дар осори аксар шуароӣ қабл аз Низомӣ ба монанди Абӯшақури Балхӣ, Манучехрии Домғонӣ, Фаррухии Систонӣ ва дигарон дар хитоб ба соқӣ ва муғаннӣ абёти фаровон суруда шудааст. Масалан, байти машҳури Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ:

*Биёр он май, ки пиндорӣ, равон ёқути нобастӣ,
Ва ё чун баркашида тег неши офтобастӣ.*

Ва ин абёти Манучехрии Домғонӣ:

*Соқӣ, биё, ки имшаб соқӣ ба кор бошад,
З-он деҳ маро, ки рангаи чун чуланор бошад.
Май деҳ чаҳор соғар, то хушгвор бошад,
Зеро ки табъи олам ҳам бар чаҳор бошад-*

аз назари сохторашон ба соқинома наздик буда, танҳо чизе, ки ин абётро аз соқинома мутамоиз менамояд, муҳтавои онҳост.

Аҳмад Гулчини Маъонӣ низ ба ин ақида аст, ки Низомии Ганҷавӣ нахустин шоири «Соқинома»-саро нест. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб ва як идда муҳаққиқини муосир Фаҳруддин Асъади Гургониро нахустин шоири соқиномасаро дар таърихи адабиёти форсӣ медонанд.

Алиакбари Деҳхудо Салмони Соваҷиро нахустин шоири соқиномасаро меҳисобад,¹⁰ аммо «Соқинома»-и Салмон на дар Куллиёти осораш ва на дар ҷои дигар дида нашуд. Аҳмад Гулчини Маъонӣ дар муқаддимаи «Тазкираи Паймона» рӯчеш ба ин масъала назари хешро чунин иброз доштааст: «Котиби бедикқати «Маҷмаъу л-фусаҳо» зимни даҳҳо иштибоҳе, ки карда, яке ҳам ин буда, ки манзумаи «Фироқнома»-и Соваҷиро

¹⁰ Деҳхудо. Луғатнома, ҷ. 28, сах. 156.

«Соқинома» навишта ва Рашиди Ёсумӣ низ ба тасавури саҳеҳ будан онро нақл кардааст». ¹¹

Чи тавре ки дида мешавад дар масъалаи бунёдгузори анъанаи соқиномасароӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ назарҳои мухталиф вучуд доранд, ки бештар сабабҳои зеҳнӣ доранд. Аммо, агар воқеъбинона ба ҷараёни тақомулу ташаккули соқиномасароӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ назар афканем, сабку равиш ва рӯҳи андешаи Низомии Ганҷавиро дар тамоми масири инкишофи ин навъи адабӣ хоҳем дид.

Хулоса, соқинома як навъи мустақили адабиёти форсӣ буда, роҳи мушаххаси ташаккул ва тақомули хешро мисли дигар анвои адабӣ тай намудааст. Нишонаҳои аввалини ин жанри адабӣ маҳз аз рӯҷӯҳои лирикии Низомии Ганҷавӣ шурӯъ мешавад. Нубуғи шоирӣ ин маснависароӣ беҳамто буд, ки шоирони зиёде дар пайравӣ аз «Хамса»-и вай маснавиҳо эҷод намуданд. Ин пайравони мактаби Низомӣ дар маснавиҳои хеш хитобаҳо дар васфи соқию муғаннӣ офариданд, ки заминаи ба вучуд омадани фаслҳои мустақил дар дохили маснавӣ («Хумой ва Хумоюн»-и Хочуи Кирмонӣ) гардид. Нубуғи халлоқонаи Ҳофиз ин суннати адабро ба ҳадди баланди худ инкишоф дода, «Соқинома»-и мустақиле офарид, ки шоирони минбаъда ин падидаи адабро ба авҷи аъло расониданд.

¹¹ Аҳмад Гулчини Маъонӣ. Тазкираи Паймона. Дар зикри соқиномаҳо ва аҳволу осори соқиномасароён. Зайли «Тазкираи Майхона». Техрон, 1359. С. 7.

Нурмухаммад ОДИНАЕВ
*ходими илмии Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*

ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ТАҲАВВУЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Таърихи инсоният собит намудааст, ки забон на фақат ифодагари арзишҳои маънавӣ, балки василаи ба вучуд омадани худшиносии миллӣ ва ҷунбишҳои озодихоҳӣ низ будааст. Дар охири асри VIII баробари султони шудани хилофати араб аввалин омиле, ки мардумро ба худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ равона сохт, нуфуз ва эътибори забони форсии тоҷикӣ буд. Пешвоёни сулолаи Тоҳирӣ аввалин тадбирҳои сиёсии худро ба забони модарии худ ифода карда, фаъолияти забони арабиро дар тамоми соҳаҳо танг карда буданд. Ин гуна рӯҳияи худшиносиро Саффорӣ давом дода, Сомониён ба дараҷае расонданд, ки тӯли ҳазор сол истилогарони муғулу турк натавонистанд, эътибори забони тоҷикиро паст кунанд. Аҳамияти сиёсӣ пайдо кардани забон ба он оварда расонид, ки осори фарҳангии ин давра аз унсурҳои бегона хеле тоза шуда, дар услуби нигориши илмиву адабии суҳанварон дигаргуниҳои кулӣ рӯй дод. Дар ин бора забоншинос Н.Беҳбудӣ мушоҳидаҳои худро чунин қаламдод кардааст: «Забони адабии асрҳои IX-XII дар таърихи инкишофи забони адабиёти классикӣ аз нуқтаи назари асосҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар услуби ин давра, яъне асрҳои IX-XII шеваи мураккабнависӣ хос набуд, агарчанде воситаҳои суҳанорӣ ва суҳанпардозӣ фаровон ба миён омада буданд. Осори манзумаи ин давра, махсусан, асарҳои мансур ба ин фикр шаҳодат медиҳанд».¹

¹ Беҳбудӣ Н. С. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик. ҷузъи 3, Душанбе: Дониш 1966, саҳ.33.

Дар ҳақиқат дар ин давраи тақдирсоз қисмати забон аҳамияти сиёсӣ пайдо намуда, адибон ва таърихнигоронро вазифадор менамуд, ки забони адабиро ба забони омма наздик намояд. Забони арабии ҳукмрон натавонист, ғайр аз адабиётҳои динӣ дар дигар ҷабҳаҳои ҷомеа мавқеи муҳим пайдо кунад. Бинобар ин мардуми худшинос ва фарҳангпарвари тоҷик аз донишмандони замони худ талаб мекарданд, ки арзишҳои фарҳангии миллиро, ки ба забони арабӣ эҷод шуда буд, ба форсӣ тарҷума намоянд. «Дар ин бора тарҷумони «Калила ва Димна» Абдулмаолии Насруллоҳ менависад, ки адади хонандагони китобҳои арабӣ «қосир гардид». Муҳаммадтақии Баҳор низ қайд мекунад, ки дар асри VI-и ҳиҷрӣ (XII) забони арабӣ «рӯ ба таназзул ниҳод».²

Худи ҳамин фикрро тарҷумони «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ- Муҳаммад бинни Зафар-ал-Қубовӣ низ тасдиқ мекунад: «Ва бештари мардум ба хондани китоби арабӣ рағбат нанамоянд, дӯстон аз ман дархост карданд, ки: «ин китобро ба порсӣ тарҷума кун» фақир иҷобат карда, тарҷума кардам. Рӯҳияи баланди худшиносии мардум тақозо менамуд, ки ашъори устод Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва осори насрии «Таърихи Табарӣ», «Таърихи Сиистон», «Зайн-ул-аҳбор»-и Гардизӣ, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ, «Наврӯзнома»-и Умари Хайём ва «Донишнома»-и Ибни Сино ба забони тозаи тоҷикӣ таълиф шавад.

Ҳамчунин дар замони Сомониён бо кӯшиши ками истифодаи калимоти арабӣ таълиф намудани асарҳои илмӣ, бадеӣ, ки ба як анъанаи хеле наҷиб даромада буд, форсидонӣ ва форсигӯӣ низ мойи ифтихори ҳамагон маҳсуб мегардид. Ин маъниро муаллифи «Таърихи Бухоро» хеле хуб нигоштааст: «Аммо шартӣ мо андар

² Ҳамин ҷо. –С.33

ин китоб порсист, магар ҷое, ки андар монем ва порсӣ ёфт нашавад».³

Чи хеле ки мебинем, агар масъалаи дар тамоми соҳаҳо ҷорӣ намудани забони тоҷикӣ ва бо услуби содаву оммафаҳм таълиф намудани тамоми осори илмию адабӣ дар асрҳои IX-XII аҳамияти сиёсӣ дошта бошад, пас дар давраҳои минбаъда, пас аз ҳуҷуми муғул то охири асри XIX, чи дар Мовароуннаҳр ва чи дар Эрон, аҳамияти миллӣ (умумихалқӣ) пайдо мекунад. Сабаби ин дар он аст, ки дар охири асри XII дар Хуросон ва Мовароуннаҳр аксари мардум (алалхусус косибон, савдогарон ва ҳатто баъзе аз рӯҳониён) забони арабиро намедонистанд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки ба форсии оммафаҳм баргардониши осори фалсафию илмӣ аз забонҳои ҳиндӣ, арабӣ, юнонӣ хеле ривоч гирифт. Чунин ба назар мерасад, ки то миёнаҳои асри XIX забони тоҷикӣ дар ҳамин гуна вазъияти мушкилбаёнӣ рӯ ба рӯ шуда буд, яъне забони адабӣ ба сабаби пурарабӣ ва мушкилбаёнӣ дар баъзе мавридҳо аз забони омма фарсахҳо дур монд.

Ҳамин вазъияти мураккаб ислоҳоте мисли ибтидои асри IX-и баъдиисломиро тақозо менамуд. Шояд чунин вазъият дар охири асри XIX дар назди Аҳмади Дониш содакунии забонро ба миён гузошт. Носирҷон Маъсумӣ дар асари худ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик» ин вазъиятро дар фаъолияти Аҳмади Дониш қисман хеле хуб баррасӣ намудааст: «Аҳмади Дониш, ҳамчун пешбарандаи фикру идеяҳои халқӣ-демократӣ дар охири асри XIX, бар зидди тақлидкорӣҳои формалистона ва услуби суханпардозии бемаънию зиёдати муборизаи ҷиддӣ эълон карда, як қадар соданависиро пеш гирифта буд. Нисбатан сода будани забони насри вай хусусан дар тасвири бадеии лавҳаҳои зиндагӣ ва дар ҳаҷву танқиди ӯ

³ Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро, Техрон, 1317. саҳ.2.

дида мешавад. Усули суханпардозии зиёдатӣ ва сунъӣ дар забони Аҳмади Дониш мавҷуд нест. Бо вучуди ин ба забони Аҳмади Дониш ҳамчун ба манзараи ба таври ҷиддӣ тағйирёфтаи забон ва услуби адабӣ нигоҳ кардан мумкин нест. Таркиби луғавии забони ӯ бо калимаҳои ўзбекӣ, русӣ ва калимаҳои ибораҳои зиндаи тоҷикӣ пурратар шуда бошад ҳам, дар истеъмоли калимаҳои номафҳуми арабӣ ва элементҳои кўҳнашудаи забон аз нормаи луғавии забони адабӣ ва забони адабиёти классикӣ асосан берун набаромадааст».⁴

Ин анъана дар ибтидои асри XIX аҳамияти бештаре пайдо намуда, масъалаи зарурати ислоҳи забони адабӣ чун дар замони Сомониён ба миён омад. Солҳои 20-30-юм аз чанд ҷиҳат ба асрҳои IX-XII монандӣ дошт. Аввалан, тоҷикон баъд аз 1000 сол аввалин бор давлате таъсис доданд ва заминаҳои воқеии устуворшавии ин давлат ба вучуд омад. Ба андешаи мо заминаи аввалине, ки давлати навтаъсиси тоҷиконро устувор месохт, тавассути забони адабии оммафаҳм саводнок кардани мардум буд. Агар амиқтар ба вазъияти бавучудоии давлати Сомониён дар охири асри IX ва ба шароити дар солҳои 20-уми асри XX таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон назар андўзем, хоҳем дарёфт, ки маҳаки асосӣ дар ҳар ду давраи номбурда забон буда, тамоми дастовардҳои маънавӣ вобастаи забон арзёбӣ мешуданд. Дар ибтидои асри IX масъалаи забони адабӣ ва баланд бардоштани савияи дониши мардумро худи вазъияти ба амаломеда тақозо менамуд. Солҳои 20-30-юми асри XX бошад, ҳама гуна ислоҳоти забони адабӣ ва ивазшавии алифборо сиёсати замон ба мақсади ҷудо намудани тоҷикон аз гузаштаи фарҳангӣ ба роҳ монда буд. Бе ягон тардид метавон қайд кард, ки ивазшавии алифбо дар солҳои 20-30-юм агарчи ба мақсади ба истилоҳ «саводнок

⁴ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, 1959.-259 саҳ.

кардани мардум» ба амал омада бошад, вале зиёиёне, ки аз саводи куҳна бохабар буданд, баробари омма якбора бесавод шуданд. Ин тадбир дар солҳои 20-30 тамоми мардумро аз фарҳангу адаби гузашта ҷудо намуда, донишманду деҳқонро дар як сатҳ гузошт. Сабаби ин ҳолат он буд, ки ислоҳот на дар забони адабии китобӣ, балки дар забони гуфтугӯӣ қарор гирифт. Ин вазъиятро устод М.Шакурӣ хеле хуб дарёфтааст: «Даҳаи 20-30 асри ХХ давраи инкори ҳастии таърихии инсон буд ва даъво дошанд, ки таърих аз даврони сотсиализм оғоз меёбад ва ҳар чи пеш аз ин буд, таърих набуд. Нестангорӣ (ниҳилизм)-и русӣ, ки таърихе дорад ва дар садаи нуздаҳ дар румони Тургенев «Падарон ва фарзандон» тасвир шудааст, дар садаи ХХ аз рӯҳияи инқилоби тавоноии бештар пайдо кард. Сарманшай маънавиятсизӣ аз ҷумла бединии ҷангҷӯӣ аз ҳамон нестгароии таърихӣ буд. Нестгароии фарҳангӣ дар сиёсати ҳизби коммунистӣ ва давлати шӯравӣ нуфузи комил ёфт ва саросари қаламрав ва импиротурии шӯравиро фаро гирифт. Аз эҳтимол дур нест, ки дар он ақидаи ховаршиносони рус, ки мегуфтанд тоҷикон забони адабӣ (меъёр) надоранд, аз ҳамин сиёсат ғизо гирифта бошад ва онҳо ба маҳзи ин ки хилофи сиёсат нараванд, чунин ақидае пеш ниҳода буданд».⁵ Чи хеле ки мебинем, инқилоб ба арзишҳои гузаштаи мо безътиноёна баҳогузори мекунад ва кӯшише ба мушоҳида мерасад, ки забону адабиёти пурғанои классикиро нодида мегирӣфт. Чунин сиёсати нодуруст нисбати мероси гузашта ба худшиносии миллӣ ва рушди арзишҳои маънавий зарари калон овард.

Бо вучуди ин зиёиён маҷбур буданд, ки мувофиқи сиёсати онрӯзаи ҳукумати Шӯравӣ нисбати интихоби забони адабӣ ва қабули алифбои лотинӣ мавқеи худро муайян созанд. Шояд баҳсе, ки дар солҳои 20-30 байни адибон оид ба масъалаи забони

⁵ Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист. Душанбе: «Адиб», 2003.-С 21.

адабӣ ва алифбои лотинӣ давом кард, мардумро рӯҳан ва зӯран ба ин сиёсат мутобиқ сохт. Забони матбуот, ки ифодагари забони адабии ҳамон рӯз буд, мувофиқи дастури ҳизби ҳоким назокати классикии худро аз даст дода, бо баҳонаи ба забони омма наздик кардан ба як гуфтори берӯҳ табдил ёфт. Забонро аз саҳифоти китоб барканда ба кӯчаву бозор партофтанд.

Бо вучуди ин аз ҷониби муҳаққиқон масъалаи «сохтан»-и забони адабӣ бо шартҳои муайян пешниҳод мешуд. Муҳаққиқи рус Бертелс барои ба вучуд овардани забони адабӣ якчанд шартҳо ба миён мегузорад, ки яке аз ин шартҳо ба вучуд овардани забон ва адабиёти иҷтимоӣ мебошад, яъне забони адабӣ асарҳоро ба вучуд орад, ки аз зиндагии воқеии мардум берун набошад. Ин даъвояшро ӯ чунин ба қалам медиҳад: «Дар ин кор (дар кори забони адабӣ) адабиёте, ки зиндагонии ҳозираи Тоҷикистонро дар бар мегирад, аҳамияти бузурге дорад. Адабиёти маишати барои зинда кардани забони адабӣ ёрмандӣ медиҳад ва ӯро намегузорад, ки аз омма дур афтада дар доираи мучаррад (терминолужӣ) маҳдуд бимонад».⁶ Ин андешаи Бертелс дар байни муҳаққиқони тоҷик низ дастгирӣ пайдо карда, зарурати ба рӯҳи замон мувофиқ намудани ислоҳи забони адабиро таъкид месозанд. Аз ҷумла, Тӯрақул Зеҳнӣ дар радифи ин андешаҳо чунин менигорад: «Забон меваи зиндагонии иҷтимоӣ аст. Бинобар ин бояд забони адабӣ мувофиқи рӯҳи табиати ҳамон халқе, ки онро пайдо кардааст, наздик бошад. Вагарна халқ ба ҷои ин ки аз он баҳра ва фоида бардорад, баръакс нафрат мегирад ва аз он дур мешавад».⁷

Ин сухани муқаддимаӣ моҳияти асосии мақолаҳои мувоҳисавии аксари донишмандони охири солҳои 20-уми асри гузаштаро ифода менамуд. Зеро забон дар муддати ҳазор сол

⁶ Бертелс Э. Дар бораи забони адабии тоҷик. Раҳбари дониш, 1929, №10-11.

⁷ Зеҳнӣ Т. «Маслиҳатҳои ман дар бораи забон» Раҳбари дониш 1929, №45.

нашудааст, ки илму маданиятро барои истифодаи омма тахсис карда бошад ва барои ба вучуд овардани адабиёту забони омма эҳтиёҷ афтода бошад, - менависад донишманд ва сиёсатмадор Абдуқодир Муҳиддинов. Ў 9-январӣ соли 1929 дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» дар мақолаи «Фикрҳои мо дар бораи забони адабӣ»⁸ фикру хулосаҳои ҷолиб ва хеле хуберо баён намуда, сабабҳои аҳамияти махсус пайдо намудани масоили зеринро чунин арзёбӣ мекунад: «Аз ҷумла сабабҳои, ки имрӯз мо тоҷикзабонро ба ҷустуҷӯи «забони адабӣ» водор кардааст, онҳоро метавонем, ки бишуморем: аз забони худ ба андозае, ки зарур бошад, маълумот надорем, бисёре аз суҳанҳои порсиро фаромӯш кардем, он чӣ ёд дорем бо луғатҳои арабӣ ва туркӣ олула кардем».⁹

Дар ҳақиқат аз «забони китобӣ»-и тоинқилобӣ ғайр аз чанд нафар соҳибмутолиа дигар аксари мардум бебаҳра буданд. Сабки нигориши донишмандон саршор аз ибороти мураккаби пураарабӣ буда, ба фаҳмиши мардум тамоман наздик набуд. Ҳатто ба дараҷае, ки ба ибораи Муҳиддинов «имрӯз ба забони покизаи порсӣ навиштан барои мо душворӣ мекунад».¹⁰

Кӯшишҳои сода кардани забони адабӣ аз Аҳмади Дониш оғоз шуда бошад ҳам, дар давраи ҷадидӣ, дурустараши ибтидои асри XX ба пантуркизм майл пайдо шуд. Азизӣ яке аз фаъолони баҳси забони адабӣ ин ҷараёнро дар фаъолияти Фитрат ва Беҳбудӣ чунин арзёбӣ намуда, менигорад: «Дар вақтҳои охир, баъд аз сар бардоштани буржуоизии майдаи миллӣ дар давраи ҷадидизм, аввалҳо як қадар ба ин масъала наздик омада намояндагони давраи ҷадидӣ Фитрат ва Беҳбудӣҳо адабиёти тоҷикро ба омма наздик кунондани шуда бошанд ҳам, дере

⁸ Муҳиддинов А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ//Тоҷикистони сурх. 1929, 9-январ.

⁹ Муҳиддинов А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ//Тоҷикистони сурх. 1929, 9-январ.

¹⁰ Ҳамин ҷо.

нагузашт, ки онҳо аз фикри худ бозгашта, ба ҷои адабиёти тоҷикро ба омма наздик кардан оммаро ба тарафи туркигӯӣ кашиданӣ шуданд ва мехостанд, ки ҳамаро фидои понтуркистӣ кунанд. Дар ин бора кори Фитрат ба навиштани як-ду рисолача тамом шуд ва газетае, ки ба номи «Бухорои шариф»-ро, ки ба забони форсӣ бароварданд, дере нагузашта ба «Тӯрон»-и туркӣ бадал карданд.

Беҳбудӣ бошад ба унвони маҷаллаи «Ойна»-и худ «туркӣ ва форсӣ» гӯён навишта бошад ҳам, дар муддати давомаш ғайр аз се-чаҳор мақола ва порчаҳои шеърӣ дигар ба форсӣ ҷой надода, балки ҳамаро ба туркинависӣ тарғиб мекард ва шиори «понтуркистӣ»-ро паҳн менамуд. Ин буд, ки давраи ҷадидизм ва буржуоизӣи майдаи миллӣ дар ин соҳа як пула фоида надода, балки дар паи хароб кардани адабиёти тоҷик шуд». ¹¹

Ин гуфтаҳои Азизӣ муболиға дорад. Забони тоҷикии Фитрат форсии ноб аст. Ба пантуркизм ва адабиёти ўзбекӣ гузаштани Фитрат талафоти бузурге ба забони тоҷикӣ овард. Азизӣ мубоҳисонро хушдор меод, ки дар интихоби забони адабӣ ба хато роҳ надиханд. Зеро душманони забону фарҳанги тоҷикон дар зери ниқоби ҷараёнҳои миллӣ ба ҳар гуна хиёнат омода буданд. Вале донишмандони он рӯз бо сарвари устод Айни ба ҳар як кӯшиши зиддитоҷикӣ ҷавоби сазовор меоданд.

Бояд қайд кард, ки баҳси забони адабӣ аввал дар рӯзномаи «Правда Востока» оғоз шуда аз ҷониби Музаффар, Дяков, Думбол ва профессор Шилд давом мекард. Мақолаҳои мазкурро Раҳим Ҳошим дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1928, №11-12) зери унвони «Дар гирди забони адабии тоҷик чӣ менависанд?» ¹² таҳлил ва ҷамъбаст намуд.

Дар ҳамин шумораи маҷаллаи «Раҳбари дониш» мақолаи устод Айни таҳти унвони «Забони тоҷикӣ» ҷоп шуда, як қатор

¹¹ Наршаҳй А. Таърихи Бухоро. Техрон, 1317. -С.2.

¹² Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо.- Душанбе:Ирфон, 2007.-720 сах.

андешаҳои мушаххасеро дар масъалаи мазкур баён намуда буд. Дар ин мақола устод Айни аз гурӯҳҳои «байналмилалчигӣ» ва «оммачигӣ» ёдовар шуда, ҷонибдорӣ худро аз гурӯҳи дуюм чунин баён мекунад: «Касоне, ки тарафдори фикри аввалаанд, мегӯянд: адабиёт ва матбуоти тоҷикӣ корандаи тухми инқилоб дар шарқи форс аст. Агар мо забони адабиёти нави тоҷикро ба забони содаи тоҷикӣ баста монем, вазифаи байналмилалии худро адо карда наметавонем.

Касоне, ки фикри дувумро пеш меронанд, мегӯянд: вазифаи аввалини мо равшан кардани фикри авоми тоҷик, паҳн кардани илм ва дониши шӯроӣ дар байни оммаи тоҷик ва оммагӣ кардани инқилоби маданӣ дар байни тоҷикон аст. Агар мо байналмилалӣ мекунем гуфта, забони адабиёти тоҷикро аз доираи тоҷикон барорем, қисми авоми тоҷик аз ғизои дониш маҳрум мемонад.

Худи ман аз тарафдорони фикри дувумӣ ҳастам, зеро «аввал хеш дувум дарвеш» аз масалҳои машҳури тоҷикӣ аст. Меҳнаткашони тоҷик бо роҳбарии фирқаи коммунистӣ ҷумҳурияти худро ташкил доданд, тоҷикони Ёзбекистон дар сояи сиёсати миллии фирқаи коммунистӣ мактаб ва муомилаҳои расмӣ худро ба забони худ гардонданд. Агар мо дар навбати аввал худи тоҷикони Тоҷикистон ва Ёзбекистонро дар назар нагирифта, ба доно кардани оммаи форсизабонони беруна кӯшиш кунем, монанди он кас мешавем, ки аҳли хонаводаи худро гушна гузошта, ба гушнагони беруна садақа медиҳад».¹³

Дар ҳақиқат вазъи онрӯзаи Тоҷикистони навин имконияти қабули забони адабиро дар сатҳи байналмилалӣ надошт, зеро мардуми тоҷики аз давраи амирӣ аз илму фарҳанги нави замонӣ бебаҳра буданд. Акнун «Дар натиҷаи Инқилоби Уктовир зиндагонӣ чунин як масъаларо пеш овардааст, ки бояд мо як

¹³ Айни С. Забони тоҷикӣ. Раҳбари дониш, 1928, №11-12

забони адабии омма дошта бошем, ки аз як тараф фаҳмиданаш барои омма осон бошад, аз тарафи дигар барои навиштани чизҳои илмӣ, фаннӣ ва сиёсӣ ҳам қобили қабул бошад»¹⁴ [б, с. 383-397],- нигошта буд А.Муҳиддинов.

Чунин вазъ донишмандонро барои интихоби забони адабӣ вогузор кард ва баъд аз мақолаи устод Айнӣ дар атрофи ин масъала мубоҳисаҳои зиёд ба вучуд омад. Бояд қайд кард, ки ғайр аз Мунзим дигар ҳама донишмандон мисли устод Айнӣ, Икромӣ, А.Муҳиддинов, Зеҳнӣ, Н.Бектош, Азизӣ ва дигарон ба он ҷонибдор буданд, ки забони адабӣ аз ҳисоби забони омма ва маҳалли муайян интихоб шавад. Дар ин масъала гуфтугузориҳои зиёде шуда бошанд ҳам, ба ягон ҳулосаи даркорӣ омадан ғайри имкон буд. Баҳс ба дараҷае расид, ки як гурӯҳ лаҳҷаи Бухоро ё Самарқандро асос гирад, гурӯҳи дигар онро аз сабаби дар зерӣ таъсири забонҳои туркӣ-арабӣ будан қабул намедоштанд. Муҳиддинов шояд чунин баҳсхоро напосандида, дар ин масъала андешаи дигареро пеш меорад. «Ба ақидаи мо барои ба вучуд овардани забони адабӣ лаҳҷаи ягон ҷоеро чун асос шинохтан даркор нест, беҳтар аст, ки мо асосҳои назарӣ ва амалиро муайян кунем. Лаҳҷаи кадом ҷое, ки ба асосҳои мо мувофиқ наздик бошад, забони адабии мо низ ба он лаҳҷа наздик мешавад».¹⁵

Вале ин фикри салими Муҳиддинов натавонист ба оташи баҳсу мунозира об занад. Дар навбати худ фурсати маҳдуд имкони фаврии ҳалли масъаларо тақозо менамуд. Бинобар ин масъалаи мазкур дар мақолаҳои ҳар як донишманд, аксаран бо андешаҳои тоза пешниҳод мешуд.

Ҳамин тариқ, дар зерӣ масъалаи наздик овардани забони адабӣ ба авом аввалин бор бо пешниҳоди Зеҳнӣ аз доираи интихоби як лаҳҷа берун шуда, мазмунӣ тоза гирифт. Ӯ дар

¹⁴ Забони тоҷикӣ дар мабной мубоҳисаҳо.- Душанбе:Ирфон, 2007.-720 саҳ.

¹⁵ Ҳамин ҷо. - С. 383-397

мақолаи «Маслиҳатҳои ман дар бораи забон» дар зери сарлавҳаи «Пас аз кучо истифода бурда шавад», чунин менигорад: «Ба фикри ман танҳо забони як маҳалро асос қарор додан дуруст нест, чунин забоне, ки ба ҳама талабҳои забони адабии имрӯзаи ташкилбеда ҷавоб диҳад, нест. Аз ин рӯ, истифодаро умумӣ қарор дода, аз ҳар ҷо, ки бошад нуқтаҳои муҳими забонро бардошта ба забони чопагӣ гузаронидан лозим аст; фақат аз баъзе ҷойҳое, ки аз таъсири бегонагон дар амон мондааст, бештар истифода гирифтани лозим менамояд...».

Бояд қайд кард, ки андешаи Зеҳнӣ, баъд аз Муҳиддинов, барои ба созиш дар сари як фикри салим хеле мувофиқ буд. Муҳимтар он ки ӯ аввалин шуда истифодаи баъзе унсурҳои забони кӯҳистониро ба миён мегузорад: «Инак, сухан гуфтани дарӣ, яъне гуфтугузори кӯҳистониҳо аст, забони кӯҳистон дар бораи оҳанг ҷӣ қадар ширинӣ, нозукиро соҳиб бошад, ҳамон қадар ҳам сарфу наҳв ва луғатро нисбат ба забони шаҳрӣ хубтар ба худ нигоҳ доштааст, танҳо аз илму маориф маҳрум шуда аз такомул бозмондааст».¹⁶

Дар ҳақиқат тозагии забони кӯҳистон имкон меод, ки баъзе калимоти аз истеъмоли забони адабӣ дур мондари аз нав барқарор намоем. Муҳиддинов дар ин масъала чунин маслиҳат медиҳад:

1. Дар омӯхтани забони гуфтугӯии омма кӯшиш кунем, суханҳо, луғатҳои порсӣ, ки дар ҳар ҷо дар байни ҷамоаҳои гуногуни порсигӯ кор фармуда мешавад, ҷамъ кунем ва ботадриҷ онҳоро дар адабиёт кор фармоем, умумӣ кунем ва бо ин роҳ доираи забони адабии худро фарох созем.

2. Суханҳои порсӣ, ки ба сабаби тафовути лаҳҷаҳо ва бесаводии мардум талаффузаш вайрон шудааст, бояд ислоҳ

¹⁶ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, 1959.-259 саҳ.

кунем. Хусусан, дар вақти навиштан мувофиқи қоидаи забон бинависем.

3. Ба андозае, ки метавонем дар гуфтугӯ ва навиштан суҳанҳои арабиро кор нафармоем. Дар ҷои суҳанҳои арабӣ аз забони гуфтугӯии омма, аз забони зинда, суҳанҳои порсӣ биёбем ва кор фармоем. Аз забони арабӣ он калимаҳоро нигоҳ дорем, ки ба ҷояш суҳанҳои порсии осону равон ёфта наметавонем.

Аз байни донишмандон, ки ҷонибдори аз ҳисоби забони кӯҳистониён интиҳоб намудани забони адабӣ буданд ва аввалин шуда бо Зеҳнӣ ва Муҳиддинов ҳамовозӣ намудааст, Азизӣ мебошад. Ӯ дар мақолаҳои «Ба забони дарӣ дурри суҳан суфтан мехоҳам»,¹⁷ «Дар бораи забони адабӣ»¹⁸ ва ғайра масъалаи мазкурро таъкидан ба миён мегузорад: «Акнун бояд роҳи дигари ҷӯяндаи як забони тоҷикии оммафаҳм ёбем, ки аз ҳар дуи ин таъсирот дуру тоза бошад ва ҳамон забонро пур карда забони адабии худ қабул кунем. Мисдоқи ин ҳам забони ҳозираи марказии Тоҷикистон, ба иборати дигар кӯҳистон мебошад, ки аз таъсири забонҳои арабӣ ва ўзбакӣ дур монда софияти деринаи худро нигоҳ доштааст ва ҳарчанд ки бинобар аз маданият чанде дур афтада, ҳоло ба зиндагонии мо кифоя намекунад, аммо пур кардани назар ба забонҳои шахрӣ осонтар аст, чунки забонҳои шахрӣ ҳарчанд ба пур кардан мўҳтоҷ аст, инчунин тоза кардан ҳам лозим меояд, аммо забони кӯҳистонро фақат пур мекунему бас».

Азизӣ бо далелҳои ҷолиб мекӯшад, ки дар ин масъала фақат дар сари гуиши кӯҳистониён қарор гирад. Ӯ низ мехоҳад аз ҳар шеваи гуфтор ҷиҳатҳои ҷолиб интиҳоб шавад, то ки як забони хуби адабӣ ба даст ояд. «Ба фикри мо, дар ин хусус аз ҷиҳати савтиёт ва имло ба шеваи шахри Бухоро ва аз ҷиҳати

¹⁷ Азизӣ. Ба забони дарӣ дурри суҳан суфтан мехоҳам. Тоҷикистони сурх, 1928, 28-IX.

¹⁸ Азизӣ. Дар бораи забони адабии тоҷик//Раҳбари дониш. 1930, №7.

ҷумлабандӣ ба шеваи тоҷикони кӯҳистон така карда ва аз дигар ҷойҳо фоида гирифтанд дурусттар менамояд. Чунки дар хусуси савтиёт, ки ба шеваи ҳамаи тоҷикзабонони шаҳрии Осиёи Миёна (ғайр аз бисёре аз ҷойҳои кӯҳистон) ҳаст, Бухоро салоҳияти марказ шуданро дорад. Монанди «вов» ва «ё»-и маҷхул (е - ӯ), ки дар шеваи тоҷикони шаҳрӣ ва баъзе тоҷикони кӯҳистонӣ мавҷуд буда ва бисёре аз тоҷикони кӯҳистон инҳоро ба забон намегиранд, албатта ба забони адабии тоҷик буданаш лозим аст. Дар хусуси луғатҳо бошад шаҳрҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна, ки андак саноату техника дар онҳо мавҷуд будааст, як қадар бой мебошанд ва дар қатори ин шаҳрҳо Бухоро марказ шуда метавонад. Аз ҳамин хусусҳо мо, қарори маҷлиси машваратии илмии тоҷикони Ёзбекистонро ки дар моҳи феввали ҳамин сол дар шаҳри Самарқанд шуда буд ва қайд мекунад: «Барои инкишофи ояндаи забони адабии тоҷик аз нуқтаи назари савтиёт ва имло шеваи шаҳри Бухороро асос қарор дода, аз ҷиҳати ҷумлабандӣ ва луғат аз тамоми шеваҳои тоҷик истифода кардан лозим аст», аз як ҷиҳат дуруст дониста, аз ҷиҳати дигар ҳамин қадар мегӯем, агар аз ҷиҳати ҷумлабандӣ ба шеваи тоҷикони кӯҳистон така кардан аз тамоми шеваҳои дигари тоҷик истифода карда шавад, беҳтар ва дурусттар хоҳад буд. Чунки (қатъи назар аз ҷумлабандии мадрасагӣ) ҷумлабандии забони зиндаи бисёре аз тоҷикони шаҳрӣ, дар ин қатор Бухоро, салоҳияти забони адабӣ шуданро надорад».¹⁹

Гарчи забони кӯҳистон аз унсурҳои бегона тоза бошад ҳам, забони адабиро ба пуррагӣ ифода карда наметавонист, зеро сохтори услубии гуиши кӯҳистон созгори забони классикӣ набуд. Аз ин рӯ, устод Айни истилоҳи «забони авом»-ро ба миён гузошта, ба эътибор гирифтани тамоми хусусиятҳои лаҳҷаҳои тоҷиконро пешниҳод намуда, менигорад: «Забони авоми тоҷик

¹⁹ Забони тоҷикӣ дар мабнои мувоҳисаҳо.- Душанбе: Ирфон, 2007.-720 сах.

забонест, ки вайро оммаи тоҷик фаҳмад, дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳот, дар киноя ва истиораҳо, дар зарбулмасалҳо ва дигар бобатҳо хусусият ва рӯҳияи забони тоҷик риоя карда шуда бошад».²⁰

Масъалаи забони адабии тоҷик таваҷҷуҳи муҳаққиқони русро низ ба худ кашид. Соли 1929 мақолаи профессор Бертелс таҳти унвони «Дар бораи забони адабии тоҷик» дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» аз чоп баромад, ки дар он ӯ аҳамияти масъалаи мазкурро дар он замон чунин арзёбӣ мекунад: «Ҳеҷ шубҳа нест, ки масъалаи ба вучуд овардани забони адабии тоҷик дар замони мо аҳамияти зиёде касб мекунад. Агар мо адабиёти инкишофкардае, ки дар кори ташкил намудани зиндагонӣ як фактури (амри воқеъ) муҳиме мебошад, надошта бошем, инқилоби маданияро ба вучуд овардан, ки аз вазифаҳои навбатии иттифоқи мост, балки тамоман ғайри мумкин хоҳад шуд. Инкишофи адабиёти бадеӣ ва оммавӣ забони адабиёро талаб менамояд ва ба ҳамин тарз як тӯда корҳои сохтмонию мо вобаста ба он масъала мебошад.»²¹

Чи хеле ки аз ин андешаҳо бармеояд дар солҳои 20-30 ба вучуд овардани инқилоби мадания ва босавод кардани мардум ба чигунагии забони адабӣ вобастагии қавӣ дошт. Бинобар ин, профессор Бертелс аҳамияти масъалаи мазкурро дар ба вучуд овардани адабиёти бадеӣ ва оммавӣ мебинад. Забони адабӣ сохтан, яъне аз забони адабии мавҷуда даст кашиданро лозим медонад.

Барои ба вучуд овардани забони адабӣ Бертелс ду шарт асосиро пеш мегузорад. Шарт аввале, ки «ба вучуд омадани забони адабиёро таъмин кунад, кори амалӣ дар миқдори кофӣ ба вучуд омадани асарҳои адабӣ аст... чаро ки барои ба вучуд овардани адабиёт забони адабӣ лозим аст ва забони адабӣ ҳам

²⁰ Ҳамин ҷо. –С.318-327

²¹ Ҳамин ҷо. –С. 473-480

бе адабиёт ба вучуд намеояд». Агар ба ин андешаи муҳаққиқ тақя намоем, маълум мешавад, ки тоҷикон дар қатори миллатҳои навбунёди дигар ҳанӯз забони адабӣ ва адабиёти бадеиро соҳиб набуданд ва ба шарофати инқилоб онҳо ба он бояд бирасанд. Дар ин ҳолат адабиёти классикии тоҷик ва забони адабие, ки тӯли ҳазор сол дар тамоми қаламрави форсизабонон фаъолият дошт, сарфи назар мешавад. Аз ин рӯ, ҳақ ба ҷониби устод Шакурӣ аст, ки ин давраро «давраи инкори ҳастии таърих» номидааст. Дар ҳақиқат ноҳида гирифтани фарҳанги гузаштаи халқи тоҷик ва аз нав ба сари мардум бор кардани забони адабии аз табиати забони классикӣ дур ва қабул кардани алифбои лотинӣ як қадам ба қафо баргаштан буд. Чунин ба назар мерасад, ки солҳои 20-30 масъалаи сода кардани забонро, ки Аҳмади Дониш ба миён гузошта буд, ҳукумати шӯравӣ онро гӯё давом дод. Вале аз тамоми таъбироти забонӣ, калимоти арабӣ забонро тоза карда, гӯё бо ин амал забонро ба халқ наздик кардан хостанд. Натиҷаи ин сиёсат ба он оварда расонид, ки мақоми забони адабии классикӣ рӯз то рӯз аҳамияти худро гум мекард. Ҳукумати рӯз мекушид, ки фарҳанги ҳамаи миллатҳоро ба сиёсати худ тобеъ кунад.

Ба қавли устод Шакурӣ: «Дар ҳақиқат чун дар даҳаи бисту сиву чиҳил аз меросбарӣ ва идомакорӣ худдорӣ варзида, аз забони давраи маорифпарварӣ рӯ гардонида, ба «халқияти забон» гаравидем, натиҷа ин шуд, ки як содагӯии маҳз, як содагароии одии пастмаҳак, як содаписандии бесаводона, ки қоидаи нигориш, риояи таносуби сухан ва мантиқи робитаи чузъҳои онро эътироф намекард, ривоч ёфт, қаламронии худсаронаи беқоида расм шуд».²²

²² Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист. Душанбе: «Адиб», 2003. –С. 21.

Муҳаққиқон сари ин масъала андешаҳои зиёдеро ба қалам дода, сабабҳои инро ба қадри имкон равшан кардаанд. Яке аз сабабҳои, ки имрӯз забони адабӣ ба чунин вазъи ногувор расид, он аст, ки зиёиёни аз давраи амир ба сохтмони ҳаёти нав роҳ наёфтанд, «матбуоту нашриёт ва маорифу маданият хусусан аз солҳои 30 ба дасти онҳое гузашт, ки дирӯз бесавод буданд ва ба ҳам бастанӣ ду ҷумла барои онҳо хеле душворӣ дошт».²³

Дар нигоштаҳои рӯзноманигорони солҳои 20-30 ҷудой аз забони адабии классикӣ, ба мушоҳида расида, сохтори ҷумласозии маъниофаринии аз табиати забони тоҷикӣ бегона ба мушоҳида мерасад. Чи хеле ки профессор Абдунабӣ Сатторзода менигорад: «Мутаассифона, аз мутолиаи маводи мубоҳиса ва мунозираҳои, ки дар атрофи забони тоҷикӣ дар солҳои 20-30 ба вуқӯъ пайваста буд, як чиз ба назар мерасад, ки дар онҳо аз ин қабил сӯитафоҳумҳо, қачфаҳмию қачбаҳсиҳо ва зиёдравиҳо дар маънидоди нуктаҳои муҳими марбут ба забони тоҷикӣ ҷой дошт. Ва гумон меравад маҳз ҳамин сӯитафоҳумҳо, қачфаҳмию қачбаҳсиҳо ва зиёдравиҳо буд, ки баъдҳо иҷрои вазифаҳои, ки иштироккунандагони он баҳсу гуфтугузорҳо бо дили соф ва нияти холис ҳалли онҳоро ба ўҳда гирифта буданд, ба ҷои натиҷаҳои дилхоҳ, ба натиҷаҳои ғайриматлуб низ овард. Ба сухани дигар, содагароиҳову соданависиҳои онҳо оқибат моро ба саросар одигароиву одинависӣ, нормачӯиҳояшон ба фаромӯшии муҳимтарин суннатҳои урфию расмӣ ва иқтибосгароию иқтибосгириҳояшон аз забонҳои бегона тақрибан ба барҳам задани табиати асили овозӣ, имлоӣ, савтӣ ва қолибҳои зотии калимасозиву ҷумлабандиҳо расонд».²⁴

Дар ҳақиқат, забони тоҷикӣ дар солҳои минбаъда аз равише, ки мубоҳисони солҳои 20-30 пеш гирифта буданд, берун шуда, то

²³ Ҳамин ҷо. –С.21

²⁴ Сатторзода А. Бақои абад ё оғози фано.-Дар маҷмӯаи «Кӯҳна ва нав»//Душанбе-Адиб, 2004, -С.242.

андозае ба як забоне сохтаи аз калимоти ба табиати забони тоҷикӣ носозгор расид ва истифодаи ифодаҳои «интернатсионал» ва «русӣ» ба дараҷаи анъанаи ифтихорӣ қаламдод мешуд. Забони тоҷикӣ аз решаҳои гузаштаи худ ва забони форсии эронӣ ва дарӣ майл ба ҷудой намуда, гоҳо оҳанги муҳолифат мекард. Шеърӣ ноби тоҷикӣ бештар хусусияти ширпартоию иҷтимоигарой ба худ касб карда, маъниҳои баланд, назокати сухан ва зебоиофаринӣ аз он берун монд. Ҳадафи Аҳмади Дониш ва зиёиёни ибтидои асри XX, ки ба муқобили печидагӯиҳои шоирон, бар зидди суханбозиҳои пучи коргузори расмӣ раван шуда буд, дар давраи шӯравӣ маъноӣ дигар гирифт. Алифбои лотинӣ, баъдтар алифбои кирилӣ ва забони адабии «сохтаву сунъӣ» ба он овард, ки байни забони адабии классикӣ ва имрӯз ҷудой ба амал омад. Тоҷикон ва забони адабии онҳо дар зерӣ таъсири туркзабонон монда, аз ҷиҳати таркиби грамматикӣ побанди забони русӣ монда, аз асолати табиӣ худ маҳрум монд. Профессор Абдунабӣ Сатторзода ин ҳолатро хеле дақиқназарона аз навиштаҳои муҳаққиқ Музоҳири Мусаффо ба мушоҳида кашидааст: «Гузаштаи таърихӣ ва адабӣ ва илмӣ туркони усмонӣ бо гузаштаи мо баробар нест. Онҳо чизе надоштанд, ки аз даст бидиҳанд, вале мо ҳама чиз доштем. Ва агар ганҷинаҳои забон ва адаби худро ниғаҳдорӣ накунем ва бо тағйири хат онҳоро ба фаромӯшӣ биспорем, миллате тоза ва бебунёд хоҳем буд. Ва бими он меравад, ки пас аз гузаштани 20-30 сол ва гардидани як насл ба кулӣ гузаштаи ифтихоромези худро аз даст хоҳем бидиҳем, ҳазор-ҳазор ганҷинаи забон ва адаби худро аз ёд бибарем».²⁵

Китоби “Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳиҷаҳо”, барои он ки имрӯз ва фардо боз ба роҳи хато қадам нагузорем ё саҳву

²⁵ Сатторзода А. Бақои абад ё оғози фано.-Дар маҷмӯаи «Кӯҳна ва нав»//Душанбе-Адиб, 2004, -С. 242.

хатоямон камтар бошад, аз дарсхонаи таърих сабақ омӯзем, ба таърих ё баъзе давраҳои муҳими он ба чашми ибрат нигарем, ёри расонида, имкон медиҳад, ки вазъи имрӯзии худро беҳтар бифаҳмем, вазифаҳои навбатии худро дурусттар таъин карда тавонем.



Нозим НУРЗОДА

муҳаққиқ

**ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ ВА АНДЕШАИ
МИЛӢ**

*Забони гушода чу омад падид,
Шуд он бандҳоро саросар калид.
(Фирдавсӣ)*

Забон муҳимтарин воситаи робитаи байни инсонҳост ва ҳамчун падидаи иҷтимоӣ тайи таърихи зиндагии башарӣ муносибатҳои иҷтимоиро ба танзим даровардааст. Ба сухани дигар, забон василаи баёни фикру андеша буда, андеша ифодагари моҳияти инсон дар идомаи ҳастӣ мебошад. Имконоти дохилизабонӣ ва муҳитҳои фарҳангию маданӣ ба забон ва соҳибони он қудрат ва тавонмандӣ мебахшанд ва дар баробари мушкилоти гуногуни зиндагӣ муқовиматпазир месозанд. Ин нуқтаи назарро дар забони миллӣ – забони тоҷикӣ, ки аз охири солҳои ҳаштодуми садаи бист дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мақом ва ҷойгоҳи давлатӣ касб кардааст, ба хубӣ метавон татбиқ кард.

Масъалаи дигаре, ки қудрат ва тавонмандии забонро тайи таърихи инсонӣ маълум менамояд, масъалаи ҳампайвандии забон ва андеша аст. Андеша, аз ҷумла андешаи миллӣ забон ва муносибан, забон андешаи миллиро неруманд месозанд. Заъфи яке аз ин ду падида ё ба истилоҳи фалсафӣ, феномен, боиси зуҳури зарфиятҳои маҳдуди фикрӣ, эҷодӣ, фарҳангӣ, ҳунарӣ, ахлоқӣ ва амсоли инҳо дар баданаҳои иҷтимоӣ мегардад ва миллатро ба мушкилоти зиёди моддию маънавӣ мувоҷеҳ месозад. Аз ин ҷост, ки баробарӣ ва таодули ин ду феномен тавозунро дар муносиботи иҷтимоӣ нигоҳ медорад ва роҳи бурузи бухронҳои ахлоқӣ, фикрӣ, илмӣ ва фарҳангиро мебандад. Бо тавачҷуҳ ба ин, иқтисодии забон ва андеша иқтисодии миллат ва давлат талаққӣ мешавад ва агар дар пушти забон ақлу дониш бошад, он забон оянда ва тавонмандии муаррифии боистаю

шоистаи миллатро дар арсаи байналмилалӣ дошта метавонад. Ба ин мазмун шоир ишорат мекунад:

Қудрати ақл аст пушти ин забон,

Ин забон з-андеша мегирад тавон.

Дар робита ба масъалаи забони давлатӣ ва андешаи миллӣ зиёд гуфта ва навиштаанд ва масъалаи мазкур ханӯз дар солҳои шастуму ҳафтодум ва баҳусус, нимаи дуҷуми солҳои ҳаштодуми садаи бист, ки халқи тоҷик дар ҳудуди давлати Шӯравӣ зиндагӣ мекард, мавриди радду бадалҳои мутааддид қарор гирифта буд. Вазъи мавҷудаи забони тоҷикӣ дар қаламрави давлатдории Шӯравӣ гувоҳи он буд, ки интеллигенсияи ватанӣ, бавижа зиёиёни миллӣ дар замону макони мушаххас пайи таҳкими тақвият бахшидани забони миллӣ гомҳои устувор бардоштанд. Саъю талош ва пофишориҳои зиёиёни миллӣ боиси он гардид, ки забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ касб кард ва нуфузашро дар баробари забони муқтадири замон – забони русӣ ҳифз намуд. Иқдоми зиёиёни миллии вақт, ки бо андешаи миллӣ ба сахнаи баҳсу мунозираҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ ворид гардиданд, сазовори таҳсину офарин аст.

Воқеан, нимаи дуҷуми солҳои ҳаштодуми садаи бист марҳилаи ҳассоси набардҳои маърифатӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва фикрӣ маҳсуб меёбад ва андешамандону зиёиёни тоҷик назари устодон Муҳаммадҷон Шакурӣ, Лоик Шералӣ, Тоҳири Абдучаббор, Бозор Собир, Муъмин Қаноат, Гулрухсор, Акбари Турсон, Бӯринисои Бердӣ, Дорои Дӯст, Мирзо Боқӣ ва дигарон дар он марҳилаи ҳассоси таърихӣ баҳри покию беолошишӣ ва чойгоҳи муносиб касб кардани забони тоҷикӣ қувваю неруи зиёди фикрию эҷодӣ ба харҷ доданд. Дар он замон мақолаи устод Муҳаммадҷон Шакурӣ таҳти унвони «Забони миллӣ ғамхории маҳсус хоҳон аст» (дар рӯзномаи «Тоҷикистони Советӣ» санаи 25 ноябри соли 1988 ба таърифи расида буд), масоили марбут ба забон ва андешаи миллиро ба сатҳи давлатӣ бардошт ва дар фазои маънавӣ ва сиёсии мамлакат баҳсҳоеро ба миён овард (ниг.: Шакурӣ Муҳаммадҷон. Зиндагиномаи худнавишт. Дар китоби: Меҳнома (Ҷашнномаи ҳаштодсолагии устод Муҳаммадҷон Шакурӣ. Таҳия ва танзими Валӣ Самад. – Душанбе: Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Ирон дар Тоҷикистон, 1385. –С.24-27). Ҷамҷунин мақолаи устод Тоҳири Абдучаббор бо номи «Муҳити зист ва забон», ки соли 1989

таълиф ёфтааст, ба масоили чавҳарӣ иртибот мегирифт ва муаллиф мақоми забони миллиро дар муоширати сиёсӣ, мафкуравӣ, фикрӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ таъйин карда буд (муфассалтар таваҷҷуҳ шавад ба китоби: Дарси хештаншиносӣ. /Маҷмӯи мақолаҳо. Мураттиб А. Маҳмадназар. –Душанбе: Ирфон, 1989. -272 с.). Дар зимн, мақолаи «Забон пайванди аслҳо ва наслҳо»-и устод Акбари Турсон, ки аз пешгомони ҳаракати равшанфикрии милли маҳсуб меёбад, дар шинохти аслу ҳувияти тоҷикӣ ва забони милли хамчун манбаи муътамад хидмат мекунад (ниг.: Турсунзод Акбар. Забон пайванди аслҳо ва наслҳо. Дар китоби: Тоҷикон дар масири таърих. /Таҳқиқ ва тадвини Мирзо Шукурзода. –Техрон: Муассисаи интишороти байналмилалӣ Алҳудо, 1384. -С.399-415). Хамчунин дар ин радиф метавон аз мақолаи муфассали адабиётшиноси маъруфи тоҷик, устоди равоншод Худой Шариф «Забони милли ва имконоти фикрӣ» (муфассалтар ниг.: Худой Шарифов. Забони милли ва имконоти фикрӣ. Дар китоби: Меҳнома(Чашномаи ҳаштодсолагии устод Муҳаммадҷон Шакурӣ. Таҳия ва танзими Валӣ Самад. –Душанбе: Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Ирон дар Тоҷикистон, 1385. –С.99-134) ёдоварӣ кард. Баҳсу талошҳои донишмандону зиёиёни милли роҳро барои мақоми давлатӣ касб кардани забони тоҷикӣ ҳамвор сохт ва оқибат 22 июли соли 1989 забони тоҷикӣ мақом ва ё статуси давлатӣ гирифт. Дар ин робита, Қонуни забони РСС Тоҷикистон ба тасвиб расид. Акнун пешорӯйи ҳамзабонон ва интеллигенсияи милли ҳадафи ҷиддӣ – ташаккул ва рушди забони давлатӣ ва ниҳоятан, сохтмони андешаи милли қарор гирифт. Корҳои зиёдеро дар ин масир анҷом додан зарур буд ва комиссия ва мақомоти марбутаи давлатӣ ҷиҳати таҳкими раванди татбиқи Қонуни забони тоҷикӣ -- Комиссияи татбиқи Қонуни забон ва Бунёди забони форсӣ-тоҷикӣ таъсис ёфт. Мутаассифона, шикасти давлати Шӯравӣ ва ба ҷанги шаҳрвандӣ даргир шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми барнома ва нақшаҳои татбиқи Қонуни забони давлатӣ ва ба дунболи он, сохтмони андешаи миллиро дар қаламрави ҷумҳурӣ нақше бар об кард.

Ҷангу даргириҳо, ки муддати панҷ сол тӯл кашид, на танҳо иқтисоду иҷтимоӣ мамлакат, балки маънавияту зехниёти мардуми ҷумҳуриро хароб кард ва бухронҳои паёпайро ба муҳитҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ «ҳада» намуд. Забон,

чуноне ки медонем, офаранда ва барандаи фарҳанги миллӣ аст. Манобеъ ва мадорики гузашта шаҳодат медиҳанд, ки фарҳанги миллӣ тайи таърихи тӯлонӣ ҳамеша таҳти тасаллоти аҷнабиён қарор дошт. Қатъи назар аз он ки забони миллӣ дар натиҷаи «бориши барзиёди сели андеша ва фарҳанги бегона» ва ситезу ситамҳои бардавоми бегонагон ҷисман ва рӯҳан бемадор шуда буд, аз рӯйи қудрат ва тавон бори гарони фарҳанги бумиро баркашонд. Аммо, мутаассифона, ҷомеаи миллӣ, ғолибан бар хилофи чуръату ҷасорати миллию инсонии Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва соири бузургони миллӣ, бар асари ҷаҳолатписандӣ ва хурофотпарастӣ дар масири бегонасолорӣ иқдом бардошт ва ба қавли устод Лоик:

Мо на онем, ки сад чашми ҷаҳонбин дорем,

Мо ҳамонем, ки ду чашми даҳонбин дорем

– ҷодаи тираву норӯшани бегонасолориро тайи асрҳои мутааддид паймуд (ниг.: Шакурӣ Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо. –С.19). «Ду чашми даҳонбин доштан» нишони камхирадӣ, камандешӣ, камбинӣ, кӯрзавқӣ, сатҳинигарӣ, қачфаҳмӣ ва таҷрибановисандии мардум аст, ки сарнавишташро бо зулму ситам ва ҷаҳлу разолат даромехта, роҳҳои бунбастиро интиҳоб намудааст. Агар либоси фарҳанг бо хирад, ростӣ, адолат ва чуръату ҷасорат пероста шуда бошад, сарнавишти неку сазовор ӯро интизор аст, дар акси ҳол, дар қолаби фарҳангҳои бегона ва тамаддуни аҷнабӣ зиндагӣ мекунад ва ҳамеша дар ҳолатҳои хатарнок сар ба паноҳи бутҳои фарҳангҳои бегона бурда, дар нобасомониҳо аз онҳо мадад меҷӯяд. Муҳимтар аз ҳама, дар таърихи миллию ватанӣ ба хоҳири «бутҳо»-и бегона ҷангу даргириҳои зиёде ба вуқӯъ пайваста, боиси маргумири мардуми беғуноҳ гардидаанд. Он вазъи ногувори сиёсӣ мафкуравӣ ва ахлоқиро, ки бар асари нодонию ҷаҳолат иттифоқ афтада буд, аллома Муҳаммад Иқбол хеле хуб ба риштаи тасвир кашидааст:

Одамият кушта шуд чун гӯсфанд,

Пеши пойи он бути ноарҷманд.

Дигар ин ки саранҷоми бад доштан аз беҳирадӣ, беҳавсалагӣ, сахлангорӣ, бетаваҷҷуҳӣ, бепарвой ва беинсофии сардамдорони вақти миллӣ ва мардумӣ сарчашма мегирад, ки Ҳаким Фирдавсӣ ҳанӯз дар замони худ ин нуктаи калидиرو дар муносиботи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ таъкид карда буд:

Ба Яздон, ки гар мо хирад доштем,

Кучо ин саранҷоми бад доштем.

Хушбахтона, ҷаҳолату хурофоти кишрҳои фурсатталаби сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки мунҷар ба ҷанги бемаънии шахрвандӣ гардид, бо пирӯзии ақли солим поён ёфт. Аз соли 1997 то имрӯз зиёда аз 21 сол аст, ки дар фазои амну осоиштагӣ зиндагӣ мекунем ва дар ростои забон ва андешаи миллӣ ҳам корҳои зиёде анҷом ёфтаанд. Лекин ҳанӯз мушкilotи ҷиддӣ дар ин самт ҷой доранд ва ба таври бояду шояд ҳаллу фасл нагардидани мушкilot ва масоили марбути бухронҳои маънавӣ, фикрӣ ва идеологии ҷиддиеро дар пай доранд.

Давраи соҳибистиклолӣ масъулияти ҳарчи бештарро назди соҳибони забон ва тамаддуни миллӣ мегузорад. Махсусан, ба масъалаи андешаи миллӣ ҷиддӣ бояд тавачҷуҳ кард. Аз ҳама муҳим, эҳсоси масъулиятшиносии ҳар фарди ҷомеаи соҳибистиклол аз андешаи миллӣ сарчашма мегирад. Ба назари муҳаққиқон, андешаи миллии тоҷикон қадимтарин зухуроти мафкуравии инсон буда, аз фарҳанги бузурги ориёӣ ибтидо гирифта, ба воситаи он ба арсаи тамаддуни ҷаҳонӣ ворид шудааст (ниг.: Самиев А.Ҳ. Андешаи миллӣ – фалсафаи Ваҳдат ва эҳёи Тоҷикистон. Дар китоби: Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ. –Душанбе: Дониш, 2007. –С.35). Забон ва андешаи миллӣ (манзур забони давлатӣ – тоҷикӣ аст) аз бомдоди зухури ақвоми иронитабор бо халқи тоҷик ҳамқисмат ва ҳамсафар будааст. Агар сухан атрофи ҷуғрофиёи ин забон ва паҳнои арзию тӯлии он равад, бегумон, таассуроти донишманди бузурги иронӣ, устод Саид Нафисӣ пеши назар меояд, ки минтақаи мо-тоҷиконро муфтахирина «Сарзамини поки ниёконам» унвон кардааст (ниг.: Нафисӣ Саид. Сарзамини поки ниёконам. Дар китоби: Тоҷикон дар масири таърих. /Таҳқиқ ва тадвини Мирзо Шукурзода. –Техрон: Муассисаи интишороти байналмилалӣ Алҳудо, 1384. –С.37-40). Маҳз ин минтақаи таърихӣ, ки Хуросонаш меноманд, ҳамзабононро гирди ҳам оварда, интиқолу густариши забону фарҳанги миллиро ба манотиқи дигар ва ҷуғрофиёи паҳновар имконпазир сохтааст.

Вақте ки дар бораи мафҳуми андешаи миллӣ суҳбат мекунем, ногузир ба мафҳуми «андеша» бармехӯрем, ки пойдевори забон ва андешаи миллӣ ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, зарурати тафсири иҷмолии он пеш меояд. Андеша ва андешидан дар корҳои фикрӣ эҷодии қавмҳои ориёӣ, аз ҷумла тоҷикон аз

бомдоди ташаккули тафаккури миллӣ мавриди корбурди хамешагӣ будааст. Вожаи авастоии «**man**» маъноҳои «андеша кардан», «нигариш кардан», «гумон кардан», «пайравӣ кардан»-ро далолат карда (ниг.: Эҳсон Баҳромӣ. Ба ёри Фаридуни Чунайӣ. Фарҳанги вожаҳои Авасто. Ҷ. 2. -Техрон, 1369. – С.1085), аз ин реша калимаҳои «**manta**» (андешидашуда, нигаришшуда), «**mantu**» (андеша, рой, нигариш) ва «**manisti**» (андеша) сохта шудаанд. Дар «**Яшт**»-и 10, 106, 137, 138, 24 ва 37, «**Ясно**»-и 31, 7, 43, 9, 45 ва 3 калимаи «**маниш**» бо тобишҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтааст (ниг.: Эҳсон Баҳромӣ. Ба ёри Фаридуни Чунайӣ. Фарҳанги вожаҳои Авасто. Ҷ. 2. -Техрон, 1369. -С.1084-1085, 1091, 1095).

Масъалаи «**андеша**» (маниш) дар ойини зардуштӣ ва умуман, дар фарҳанги миллӣ ҷойгоҳи вижа дошта, офариниши ҷаҳону кайҳону инсон маҳз тавассути ҳамин унсури хувиятсоз сурат мегирифтааст. Паёмбар Зардушт, дар ибтидо ва, қабл аз ҳама, андешанда(инсонии муфаккир дар назар аст)-ро меситояд ва сипас ба ниёиш мепардозад. Дар достони офариниши иронӣ («Бундаҳишн») масъалаи офарида шудани нахустин андешандагон хеле хуб тасвир шудааст: «Хурмузд ба Машӣ ва Машиёна гуфт, ки падару модари ҷаҳониёнед. Шуморо бо бартарин ақли солим офаридам. Ҷараёни корхоро бо ақли солим ба анҷом расонед. Андешаи нек андешед, гуфтори нек гӯед, кирдори нек варзед, девонро маситоед» (ниг.: Бундаҳишни Фарнбағдодагӣ. Гузоранда: Меҳрдоди Баҳор. Техрон, 1369. –С. 81). Андешидан ибтидо ва ҷамъбасти фаъолияти мағзӣ ва маънавии инсон буда, мақоми шахсиятро дар зиндагӣ таъйин ва эътидоли муносибатҳои башариро мусоидат мекунад. Нахустин маниш дар фарҳанги миллӣ тасдиқи андешаи рисолати инсон аст, ки минбаъд дар ҷараёни зиндагӣ бори гарони фаъолияти зист бар дӯши ӯ хоҳад буд ва абадулабад дар деги мочарои маргу зиндагӣ мечӯшаду мечӯшад. Ба ин маънӣ дар «Бундаҳишн» омадааст: «Ҳар ду нахустин инро андешиданд, ки онҳо инсонанд. Чун ба роҳ афтаданд, нахустин кунише, ки карданд, ин буд, ки биандешиданд» (ниг.: Бундаҳишни Фарнбағдодагӣ. Гузоранда: Меҳрдоди Баҳор. Техрон, 1369. –С. 81). Ба қавли пажӯҳишгари иронӣ Хусайн Воҳидӣ, ки ба масоили ойину фарҳанги аҷдодӣ ва махсусан, андешаи миллӣ тавачҷуҳ намудааст, тамоми ароиз (ҷамъи араз, чизҳои ғайриҷавҳарӣ-

Н.Н.) ба ин ду чавҳар ва аз ин ду чавҳар саҳт вобастаанд. Ба назари Ҳ. Ваҳидӣ, «нахустин пояи камол дар фарҳанги порсоии Ашу Зардушт Баҳман (аз ду калима «бах» ё «вах» (ба маънии нек) ва «ман» (андеша) таркиб ёфтааст, ба маънии андешаи неку дуруст аст. Болотарин марзи «гуволаандагӣ» (камолёбӣ, рушдкунандагӣ) то ба имрӯз ва бартарин гома (марҳила)-и гуволиши инсон ҷон ва хираду андешаи ўст. Ва ҳамин гома-марҳила аст, ки дар фарҳангу ормону маниши порсой ба унвони гиромитарин ва арзишмандтарин офаридаи Ахуромаздо пайваста мавриди ситоиш қарор гирифтааст. Арҷу арзи инсон ҳам аз дидгоҳи фарҳанги порсой баста ба ин офарида аст ва сароғози тақомули ў низ ҳамин аст» (ниг.: Хусайн Воҳидӣ. Пажӯҳише дар маниши миллӣ ва маниши порсой дар Ирон. Дафтари дуввум (бидуни соли нашр). –С.11). Дар ин замина, ҳамчунин муҳаққиқи тоҷик Ҳ. Муъминҷонов таъкид кардааст, ки дар «Готҳо» ва бахшҳои дигари Авасто, Баҳман дар шакли Ваҳумана (Андешаи нек), Ваҳиштем Манангху (Беҳтарин андеша) ва Урдибиҳишт дар шакли Аша Ваҳишта (Ростӣ ё ҳақиқати беҳтарин) омадаанд (ниг.: Мӯминҷонов Ҳ. Тӯрон – гаҳвораи тамадуни ориёӣ. –Душанбе, 2004. –С.266).

Ба ин тартиб, Зардушт андешамандиро сарчашмаи ҳама гуна некиву накуӣ дар ҷаҳон пиндошта, муътақид бар он буд, ки сиришти инсонӣ бо андеша бунёд шудааст ва ҳар гоҳ, ки андеша поён пазирад, инсон хоҳад мурд. Ба ин тариқ, паёмбари иронӣ тарбияи маниши некро дар ҷанини одамӣ оғоз мекунад, то аз аввал бӯйи андешамандӣ ба навзод расида бошад ва аз бунёд дурӯғманишӣ решақан шавад. Ба сухани дигар, Зардушт гуфтан мехоҳад, ки тарбияи андешамандиро аз батни модар шурӯъ бояд кард, то ки тухма аз ибтидо асолатро нигоҳ дорад. Ин андеша решаи воқеӣ дорад. Ҷалолуддини Балхӣ ба ин маънӣ ишора кардааст:

*Эй бародар, ту ҳамин андешай,
Мобақӣ ту устухону решаӣ.
Гар бувад андешаат гул, гулшанӣ,
В-ар бувад хоре, ту ҳеми гулшанӣ.*

Ба таври куллӣ, андешаи миллӣ натиҷаи зуҳуроти хувияти маънавии миллат буда, шартӣ асосии ҳастию суботи миллат ва олами мафкуравии он мебошад, ки дар заминаи фаҳму дарки мановеи асосии миллӣ ташаккул ёфта, чавҳари ҳастии миллат ва

вазифаҳои сарнавиштсози онро дар масири таърих ифода мекунад. Ин аст, ки андешаи миллӣ восита ва шакли бақои маънавӣ ва ҳифозати миллат, рӯҳи ӯ, умеду орзуҳо ва ормонҳои барои ояндаи нек мебошад. Маҳз андеша ва тафаккури миллат муносибати онро, чи ба фарҳанги миллӣ ва чи ба фарҳангҳои умумибашарӣ мушаххас сохта, роҳро барои рушду такомули инсон, чомеа ва давлати миллӣ ҳамвор месозад (ниг.: Самиев А.Ҳ. Андешаи миллӣ – фалсафаи Ваҳдат ва эҳёи Тоҷикистон. Дар китоби: Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ. – Душанбе: Дониш, 2007.-С.38). Тарбияи маънавӣ, ки дар соҳтмони андешаи миллӣ нақши калидӣ дорад, аз мушаххасоти муҳимми давлатдорӣ дар таърихи ватанӣ маҳсуб мешудааст. Муҳаққиқи иронӣ Алӣ Сомӣ таъкид мекунад, ки Модҳо, Порсҳо ва Ҳахоманишиҳо дорои сифоти ахлоқӣ, малакоти фозила, тарбияти саҳеҳ ва илмӣ буда, тамоми ақшори иҷтимоӣ, хосса тан насли ҷавонро ба роҳи тарбияти илмӣ раҳнамун месохтанд (ниг.: Ризоӣ Абдуазим. Таърихи даҳазорсолаи Ирон. Ҷилди аввал. - Техрон, 1368.,-С. 260). Аз ҷумла падари таърих Ҳеродот дар аҳди Ҳахоманишиҳо ба илму фарҳанг пайванд будани мардуми форсу тоҷикро хотирнишон сохта, дар рӯҳияи хирадварзӣ, инсонсолорӣ ва ростгӯӣ тарбия намудани ҷавонони марзу буми аҷдодиро аз асолатҳои ин хонадони таърихӣ медонад (ниг.: Ҳеродот. Таворих. -Техрон (бидуни соли нашр). -С. 99-101). Агар Искандари Мақдунӣ осори илмӣ ва фарҳангии аҳди Ҳахоманиширо ба коми оташ намекашид (ниг.: Пирниё Ҳасан. Ирони бостон. -Техрон, 1362. -С. 37), масоили зиёди фарҳангӣ ва маърифатӣ ошкор мегардид, ки воқеияти забон ва андешаи миллии замонро дар худ таҷассум менамуд.

Ҳамин тариқ, баҳси худро роҷеъ ба забони давлатӣ ва соҳтмони андешаи миллӣ метавон дар чанд нуктаи асосӣ ҳулосабандӣ кард:

1. Забони форсии дари тоҷикӣ дар соҳтмони андешаи миллӣ нақши муассир дошта ва дорад. Забони форсии тоҷикӣ дар имтидоди асру қарнҳои гуногун забони илму хирад, забони сиёсат буда, тавассути он бостонитарин китоби башарӣ «Авасто» китобат шудааст. «Авасто» китобест, ки беш аз пеш, ба самти огоҳӣ ва созмондиҳии андешаи миллӣ нигаронида шудааст. Дар партави «Авасто» ва мадорики баъдии динӣ,

ахлоқӣ, фарҳангӣ, адабӣ ва фалсафӣ забон ва андешаи миллӣ тақомулу инкишоф ёфтааст.

2. Дар тӯли таърихи инсонӣ на ҳама забонҳо тавони созмон додани фикр ва андешаи миллиро доштаанд, вале аз оғоз забони форсӣ - тоҷикӣ ба ин ҳадафи калидӣ мутамоил буд. «Авасто» ҳамчун хирадномаи миллӣ дар созмонёбии андешаи миллӣ нақши асосӣ доштааст. Дар Ясна, ҳоти 31, бандҳои 17 ва 19 вазифаи марди доно ва гушодазабон дар созмон додани андеша ва он ҳам андешаи солим ва орий аз таассубу хурофот муайян ва мушаххас шудааст (ниг.:Авесто. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. Душанбе, 2001. –С. 71- 75).

3. Муссалам аст, ки забон яке аз нишонаҳои асосии миллат махсуб шуда, ба василаи он сарнавишти таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии миллӣ тайи таърихи зиндагӣ таҳия мешавад. Давраи нави ташаккулу таҳаввули забони миллӣ ба замони давлатдорӣи Сомониён иртибот мегирад. Замони салтанати Сомониён забони миллӣ таҳкиму густариш ёфта, амирони хирадпарвари Сомонӣ раванди таъсири саросарии забони порсии дари тоҷикиро дар қаламрави давлат ҷиддӣ назорат мекарданд ва бад-ин тариқа, дар ташаккули забон ва андешаи миллӣ дар давраи дигари таърихӣ саҳми бориз гирифтанд. Дар он давра доираи нуфузи забони арабӣ, ки ба сифати забони дину сиёсат ва илму фарҳанг мутадовил буд, ҳадафмандона маҳдуд гардида, забони порсӣ (дари тоҷикӣ) ба забони илму маърифат бадал шуд, то ҷое ки бо амри Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ (961-984) китоби машҳури «Тафсири кабири Табарӣ» ба забони порсӣ тарҷума гардид (ниг.: Малоирӣ М. Таърих ва фарҳанги Ирон дар даврони интиқол аз асри Сосонӣ ба асри исломӣ. Ҷилди аввал. Техрон, 1372. -С. 138). Фақеҳони миллатпарастӣи замони Сомониён бо дастури амири Сомонӣ ва бар мабнои ривоёти шаръӣ собит намуданд, ки «забони бихиштиён форсӣ аст... ва забонест, ки барои нахустин бор бо он забон бо Парвардигор сухан гуфта шудааст» (ниг.: Толеъ Хушанг. Таърихи тамаддун ва фарҳанги Ирони куҳан. -Техрон, 1383. –С. 252- 253). Ин ҷуръат ва ҷасорати арзанда дар рушди забони миллӣ дар асри X хеле муассир буда, раванди сохтмони андешаи миллиро таҳким бахшидааст. Шоирону адибони барҷастаи давра устод Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ, Кисоии Марвазӣ ва Ҳаким Фирдавсӣ бо андешаи миллӣ ба майдони адабу фарҳанг ворид

гардида, забони порсӣ-тоҷикиро дар баробари забони арабӣ устувор намуданд. Дар раъси раванди созмондиҳии андешаи миллӣ Ҳаким Фирдавсӣ қарор дошт ва ҳақиқати амр ин аст, ки дар қаламрави кишварҳои ҳамзабон то имрӯз мақоми Фирдавсӣ дар ташаккули забон ва андешаи миллӣ ҳамчунон побарҷост. Вақте ки ӯ нидои «Забони гушода чу омад паид, Шуд он бандхоро саросар калид» дардод, мардуми ҳавзаи форсизабонро мухотаб қарор дода, аз ҳамватанон тавассути забони чираманду тавонманд ҳал намудани мушкилоти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фикрии чомаеро хостор буд. Воқеан, забони миллӣ дар замони Сомониён гушода (буррою гиро) буд ва боиси ба вучуд омадани мероси гаронмоёи илмӣ ва фарҳангӣ гардид.

4. Забони миллӣ механизми зинда аст, он бояд доимо дар ҷараёни зиндагии иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ фаъол бошад. Фаъолнокии забон дар ҷараёни муоширати саросарӣ ба иттиҳоди миллии қишру ниҳодҳои иҷтимоӣ ва бавижа, фарҳангӣ саҳт бастагӣ дорад. Дар сурати камфаъол будани неруҳои зехнӣ ва ниҳодҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ (ин вазъ дар Тоҷикистони кунунӣ боиси нигаронист), ташаккул, рушд, таҳаввул ва тавсеаи андешаи миллӣ дар гумон аст. Дар замоне ки боди даҳшатноки хурофоту таассуб ва афкори ғаразноки аҷнабӣ тавассути сиёсати тамаддунӣ ва глобалӣ фазои моро печонидааст, зарурати баҳамой ва иттиҳоди неруҳои ақлиро фарҳангӣ бар мабнои забон ва андешаи миллӣ пеш омадааст. Ин заруратро метавон ба унвони зарурати таърихӣ матраҳ кард.

5. Раванди ҷаҳонишавӣ, дар баробари манфиат, зарари ҷиддӣ низ ба бор меоварад. Он фарҳангҳои камзарфиятро, ки дар асоси забони миллӣ тайи асрҳои тӯлонӣ сохта шудаанд, тадриҷан аз байн мебарад ва империяи фарҳанги нерумандро иҷборан таҳмил менамояд. «Зулми фарҳангӣ» (таъбири Франс Фанон)-и қудратҳои ҷаҳонӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ноғузир аст, бинобар ин илоҷи воқеаро пеш аз вуқӯъ бояд дарёфт, то минбаъд дер нашавад. Илоҷи воқеа, ба назари мо, иттиҳоди неруҳои зехнӣ ва ақшори фарҳангӣ-маърифатӣ мебошад (неруҳои зехнӣ ва маърифатии мо, ба сабаби ҷур наомадани манофеъ ва мафкураву ақоид бо ҳам созгор нестанд, дар ҳоле ки ниҳодҳои илмӣ мамолики пешрафта манофеъи миллиро на дар ақидаю мавзегуриро мавқеъиносӣ, балки дар иттиҳоди забонӣ ва муҳимтар аз ин, дар маърифати миллӣ-мардумӣ мебинанд, ки

ин таҷриба барои мо саҳт омӯхтанист), ки ниғаҳдорандаи забони миллӣ дар маҳдудаи мушаххаси забонию замонию маконӣ маҳсуб меёбанд.

6. Чаҳони имрӯз чаҳони иттилооти беҳудуд ва фановарию нерумандии техникист. Дар ин фазою муҳити иртибототӣ забон ва миллиятҳое устувору побарҷо мемонанд, ки дар масири иттилоту фановарии муосир қарор дошта бошанд, аз пешравию тараққиёти илмҳои иҷтимоӣ-инсоншиносӣ ва умуман, улуми мутадовил басароҳат огоҳ бошанд, комёбию муваффақиятҳои улумро дар ҳамаи сатҳҳои иҷтимоӣ ба забони миллӣ ва давлатӣ тавсеа, густариш ва интишор диҳанд ва ба сатҳи огоҳии иҷтимоӣ расонанд. Бо тавачҷуҳ ба ин, мақомоти марбутаи давлатӣ ва тамоми ниҳодҳои фарҳангӣ ва маърифатии чомеаи моро зарур аст, ки дар ин самт тадбирҳои мушаххас андешанд ва забони миллиро ба сатҳи забони сиёсат, илм, ахлоқ ва билохира фарҳанги миллӣ бардоранд.

7. Таҷрибаи талхи таърихро дар робита бо шикасту ноҷуриҳои миллӣ аз ёд набояд баровард. Забони миллӣ дар тӯли таърих таҷриботи зиёд андӯхта, феълан имкони мутаваққиф кардани таҳҷуми идеологӣ ва фарҳангии бегонаро дорад. Дар ин замина, рӯшанфикрону зиёиёни муосир бо истифода аз имконоти зехнӣ, забони муқаввои миллӣ ва истиқлоли сиёсӣ метавонанд чараёни сохтмони андешаи миллиро дар шароити чаҳонишавӣ таҳким бахшида, ба ин восита забон ва миллатро аз газанди рӯзгор ва таҳмилиоти фарҳанги ғаразноки аҷнабӣ эминдоранд.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛАИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ (ФОРСӢ) ВА АРАБӢ

Ҳангоме ки суҳан дар бораи таъсири мутақобилаи забонҳои форсӣ (тоҷикӣ)-ю арабӣ меравад, бисёриҳо ва ҳатто аксари донишмандон барғалат чунин мепиндоранд, ки гӯё танҳо ба забони форсӣ ва он ҳам пас аз густариши ислом аз арабӣ калимаҳо иқтибос намуда бошад. Сабаби иқтибоси калимаҳои арабӣ низ ба нуфузи дини ислом марбут доништа мешавад, вале ҳақиқат он аст, ки дар муддати тӯлонии таърихӣ, ки қавмҳои эрониву араб дар ҳамсоҷии якдигар умр ба сар мебаранд, забонҳои форсӣю арабӣ ба ҳам таъсири мутақобила доштаанду мубодилаи калимаҳо дар байни онҳо дусамта сурат гирифтааст. Пайдоиши ислом ва паҳн гардидани он дар қаламрави Эрону Осиёи Миёна танҳо барои бештар ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ замина гузоштаасту ҳалос.¹

Забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ бо вучуди он ки ба ду оилаи мухталифи забонӣ тааллуқ доранду ба ҳам хеш нестанд, дар давоми мавҷудияти таърихии худ ба якдигар иртиботи бисёр қавӣ доштаанд, ки ин аз робитаҳои тӯлонӣ ва гуногунҷабҳаи қавмҳои эронӣ бо арабҳо сарчашма мегирад. Дар ин замина таъсири забонҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва арабӣ ба ҳамдигар хеле зиёд будааст, ки шояд дар дигар забонҳои дунё ба назар нарасад. Робитаи мардуми эронинаҷод бо халқҳои сомӣ, ки арабҳо низ аз он ҷумла мебошанд, аз замонҳои қадим сарчашма гирифта, дар ҳама давраҳо вучуд доштааст ва ба ақидаи муҳаққикон, дар давраҳои мухталифи қабл аз зуҳури ислом гурӯҳи зиёди калимаҳо аз забонҳои форсии қадим ва паҳлавӣ ё форсии дарӣ

تهران - شوشتری امام محمدعلی تألیف. عربی زبان در فارسی های واژه فرهنگ | پیشگفت. شوشتری امام محمدعلی¹
ص 712 - 1347. ملی آثار انجمن

аввал ба забонҳои оромӣ ва сипас ба тавассути ин забонҳо ба забони арабӣ роҳ ёфтанд.²

Дар бораи равобити мардуми эронинаҷод бо арабҳо ақидаҳои мухталиф вучуд дорад. Дар ин бора аз ҷумла донишманди Эрон Муҳаммадтақӣ Баҳор чунин мегӯяд: «...аз аҳди Ҳахоманишиӣ то аҳди Яздигурди Шаҳриёр муддати ҳазору дувиств сол ин миллат (миллати араб – Қ. М.) бастагии сиёсӣ ва тичорӣ бо Эрон дошта ва бо Ҳинд низ ба тавассути киштинавардони эронӣ ва эронийён марбут будааст».³ Муҳаққиқ А. Абдусаттор низ муносибатҳои фарҳангии байни мардуми эронинаҷод ва арабҳоро ба давраҳои ниҳоят қадим мансуб доништа, таъкид медорад, ки оғози равобити фарҳангии миёни эронийёну арабҳо аз давраи салтанати Ҳахоманишиён маншаъ мегирад. Номбурда дар ин давра зери таъсири «императории муқтадири эронӣ» қарор доштани марказҳои бузурги арабӣ, ба равобити сиёсӣ ва тичоратӣ бо Эрон манфиатдор будани арабҳо ва ба забони арабӣ ворид гардидани калимаҳои зиёди паҳлавиро зикр намуда, дар истинод ба сарчашмаҳои форсӣ таъкид медорад, ки ин давра норасоии луғавии забони арабӣ асосан аз ҳисоби забони форсӣ бартараф мегардид.⁴ Дар бораи робитаҳои фарҳангии эронийён ва арабҳо суҳан ронда, муҳаққиқ А. Абдусаттор то зуҳури ислом давом кардани ин гуна робитаҳоро таъкид медорад. Ба ақидаи ӯ ҳатто бархе аз шоирони аҳди чоҳилияи араб дар хизмати дарбори Хусрави Парвиз қарор доштаанду ӯро мадҳу ситоиш мекардаанд.⁵ Аммо донишманди дигари Эрон Муҳаммадалӣ Имом Шавистарӣ зимни баррасии калимаҳои форсиасли қабл аз зуҳури ислом ба забони арабӣ воридгардида дар таърих ба осори хатии пеш аз ислом ва санадҳои таърихӣ равобити байни эронийёну арабҳоро ба давраҳои қадимтар мансуб медонад. Ӯ дар ин бора мегӯяд: «Аз ҳамагон замонаҳое, ки қавми эронӣ ба пуштаи Эрон даромадааст ва дар ин

² فارسی زبّتن سويه دو رابطه 2 [захираи электронӣ] – низми дастрасӣ: <https://hawzah.net> – вақти ба даст овардан: 24.07.2018.

³ Баҳор М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Талхиси Саййидабӯтолиби Миробидинӣ; зери назари Салимов Н. Ю.; баргардони Исрофилниё Ш. Р., Сарқоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.

⁴ Абдусаттор, А. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / А. Абдусаттор. – Душанбе, 2001. – 220 с.

⁵ Ҳамин ҷо. –С.

сарзамин нишеман гирифтаву номи худро бар он ниҳодааст, эронӣён бо ақвоми араб робита пайдо кардаанд».⁶ Ба андешаи Имом Шавистарӣ робитаи байни қавмҳои эрониву араб бояд аз замоне, ки модҳо давлати неруманди Ошӯрро сарнагун намуда ба қисмати шимолии Ироқ роҳ ёфтанд (соли 607 пеш аз мелод), шуруъ шавад. Дар ҳамин давра як гурӯҳи арабҳо дар Бодият-ушшом ва соҳилҳои дарёи Фурот истиқомат мекарданд, ки эронӣён бо онҳо омезиш ёфта буданд. Дар баробари ин дар замони салтанати Куруши Кабир ва, умуман, давлати Ҳахоманишиҳо дар давоми қариб се садсола густариш ёфтани робитаи байни эронӣён ва қавмҳои араб таъкид карда мешавад.⁷

Таърихнависи Юнони Қадим Геродот (Ҳерадот), ки дар қарни чаҳоруми пеш аз мелод умр ба сар бурдааст, таъкид доштааст, ки арабҳо раияти Эрон нестанд, аммо ҳар сол ба давлати шоҳаншоҳии Эрон (Ҳахоманишиён) боҷ месупоранд, вале дар сангнавиштаҳои Дориюши бузург бо номи Нақши Рустам ва Тахти Чамшед ва дар катибаи Канали Суес арабҳо аз зумраи миллатҳои тобеи давлати шоҳаншоҳии Эрон ном бурда шуда, дар радифи ҳаждаҳ миллати гуногуни тобеи давлати шоҳаншоҳӣ зикр гардидаанд. Донишмандон сабаби ин ихтилофи зохирии байни навиштаҳои таърихнависи Юнон ва сангнавиштаҳои Дориюшо ба он вобаста медонанд, ки дар он замон нимҷазираи Арабистон дар ҳоли фақр қарор дошт ва дигар давлатҳо ба хотири ба худ тобеъ намудани ин сарзамин он қадар тавачҷуҳе надоштанд. Аз ин рӯ, пешвоёни давлати Ҳахоманишиҳо ба онҳо даҳолати мустақим накарда, идора кардани нимҷазираи Арабистонро ба сарони қабилаҳои маҳаллӣ вогузор намуда танҳо ба гирифтани боҷи солона қонеъ мешуданд.⁸

Дар робита ба ин забони форсӣ дар давоми мавҷудияти таърихии худ бо забони арабӣ иртиботи ниҳоят зиёд доштааст. Ҳанӯз қабл аз зуҳури ислом эронӣён бо арабҳо иртиботи сиёсиву фарҳангӣ ва тичоратӣ доштаанд, ки бо ин роҳ ба фарҳангу забони арабӣ таъсири назаррас расондаанд. Донишмандон дар

تهران - شوشتری امام محمدعلی تألیف. عربی زبان در فارسی های واژه فرهنگ \ پیشگفت. شوشتری امام محمدعلی 6
ص. 712 - 1347. ملی آثار انجمن

⁷ Ҳамин ҷо. -С.5-6

⁸ Ҳамин ҷо. -С.6

замони пеш аз пайдоиши ислом таъсири забони форсиро ба забони арабӣ дар ду давра назаррас арзёбӣ намудаанд: давраи аввал замони салтанати Ҳахоманишиҳо мебошад, вале ташхис намудан ва шинохтани калимаҳои форсӣ, ки дар ин давра ба забони арабӣ ворид гардидаанд, кори ниҳоят душвор мебошад. Сабаб дар он аст, ки аз аҳди Ҳахоманишиҳо то ба имрӯз забони форсӣ (форсии қадим ва форсии миёна) таҳаввулоти назаррасро аз сар гузаронида, шакл, қолаб ва ҳатто қиёфаи овозии бисёр калимаҳо тағйир ёфтаасту дар баробари ин забони арабӣ низ ба тағйироти зиёд дучор гардидааст. Аз тарафи дигар, забони арабӣ ба гурӯҳи забонҳои соми дохил мешаваду забони форсӣ ба гурӯҳи забонҳои эронӣ ва роҳу усулҳои аз реша сохтани калима дар ин ду забон фарқи зиёд дорад. Аз ин рӯ, барои ташхиси чунин калимаҳо кас бояд дар мавриди шинохтани решаи калимаҳо дониши амиқ дошта бошад. Давраи дуюм замони салтанати Сосониён мебошад, ки дар ин давра фарҳангу тамаддуни Эрон ба авҷи аъло расида буд ва дар соҳаҳои сиёсат, низомӣ, пизишкӣ, дорушиносӣ, гиёҳшиносӣ, таърих, афсонаву дostonҳои қаҳрамонӣ асарҳои зиёде навишта шуда, хунармандиву касибӣ хеле раванқ ёфта буд. Ин тамаддуни пуршукӯҳ ба қаблаҳои араб таъсири зиёд расонда буд ва арабҳо ба бисёр ашӯву мафҳумҳое, ки дар зиндагии мутамаддин ба кор меравад, маҳз тавассути забони форсӣ ошно гардиданд. Ба манзури он ки аксари вожаҳо, ки дар аҳди Сосониён аз забони форсӣ ба арабӣ ворид гардидаанд, бо калимаҳои форсии ин давра ва бо калимаҳои форсии имрӯза шабоҳати бисёр доранду бештари онҳо дар ашӯри шоирони аҳди ҷоҳилияи араб ва ҳадисҳои исломӣ, ҳамчунин дар забони адабиёти классикии тоҷику форс ба кор рафтаанд ва қисми зиёдашон дар забони имрӯза низ қобили истеъмол мебошанд, шинохтану ташхис кардан онҳо кори он қадар душвор нест.

Ба андешаи муҳаққиқ ва луғатнигори Эрон Муҳаммадлӣ Имом Шавистарӣ агар вожаҳои дар ин давра ба забони арабӣ воридгардида гурӯҳбандӣ намоем, ба чунин натиҷа хоҳем расид, ки қисми зиёди онҳо мафҳумҳоеро дар бар мегиранд, ки дар зиндагии мутамаддини инсонҳо зарур мебошанд.⁹

⁹ Ҳамин ҷо. –С.11-14

Муҳаққиқон аз ҷумла дар ашъори шоирони аҳди ҷоҳилияи араб, ҳамчунин дар умури иҷтимоиву фарҳангии он замон мушоҳида шудани калимаҳои форсиро таъкид доштаанд. Масалан, дар умури кишоварзӣ калимаҳои **бӯстон**, **молиқ** (*мола ё василаи тахту ҳамвор кардани замин*), **анбор**; дар соҳаи тичорат **қирвон** (*қорвон*), **донг** (*воҳиди тақсими замин ё мулк*); дар соҳаи фулузот ва фулузотгудозӣ **фӯлод**, **қӯра**, **сандон**; дар мавриди анвои либос ва матоъҳо **дебоҷ** (*дебо*), **катон**; дар соҳаи мусиқӣ **санҷ**, **барбат**, **сурной**, **ной** (*номи асбобҳои мусиқӣ*), **зер ва бам** барин вожаҳо ба қор бурда мешудаанд [8].

Вале таъсири забони форсӣ ба забони арабӣ бар соҳаҳои зикршуда маҳдуд нагардида, дар соҳаҳои фарҳангу иҷтимоӣ, низомӣ ва умури идораи давлат низ ба назар мерасад. Калимаҳои назари **шоҳанишоҳ**, **вазир**, **марзбон**, **девон**, **дафтар**, **барид**¹⁰, **тоҷ**, **даробна** (*дарбон ё ҳоҷиб*) дар соҳаи умури идораи давлат қорҳои иҷтимоӣ; **ханҷар**, **ҷавшан**, **хӯз**, **хадак**, **дусар**¹¹ дар соҳаи низомӣ ба қор бурда мешуданд. Вожаҳои **савлаҷон** (*ҷавгон*), **даст** (*як давр бозиши нард ва шатранҷ*), **қобус** (*қовус*), **Бастом** (*номи шаҳри Вистаҳм ё Густаҳам*), **дахтнус** (*духти нӯш*), **маҷӯс**, **зиндиқа** (*зиндон*) ҳанӯз қабл аз зуҳури ислом ба забони арабӣ ворид шудаанд. Донишмандон ҳамчунин вожаҳои **муск** (*мушк*), **анбар**, **нарҷис** (*нагрис*), **бунафш**, **самур**, **санҷоб**, **ҳаз** (*порчаи абрешимӣ*), **сундус** (*навъе аз дебо ё ҳарири бисёр нафис*)-ро форсӣ медонад.¹²

Яке аз хусусиятҳои забони арабӣ, ба қонунҳои худ мутобиқ кардани калимаҳои ғайриарабӣ мебошад, ки ин ҳодисаро таъриб, яъне арабӣ кардан меноманд. Мувофиқи ҳамин хусусияти забони арабӣ аз баъзе калимоти форсӣ дар забони арабӣ феъл низ сохта шудааст. Ба монанди: **تكوسج** (*такавсаҷа*) – *қӯса шуд* аз «қӯса»-и форсӣ ва **مك** (*макка*) – *макид* аз «макидан»-и форсӣ.¹³

Муҳаққиқи лексикологияи забони арабӣ В. М. Белкин нақши забони форсии миёнаро дар ғанӣ гардидани таркиби луғавии

¹⁰ Ҳамин ҷо. –С.13

¹¹ *فارسی زبانی زبان عربی زبان* – *захираи электронӣ* – *низми дастрасӣ*: <https://hawzah.net> – вақти ба даст овардан: 24.07.2018.

¹² Ҳамин ҷо.

¹³ Ҳамин ҷо.

забони арабии қабл аз ислом назаррас арзёбӣ менамояд. Ба ақидаи ӯ дар ин давра лексикаи маданӣ маҳз аз забони форсӣ ба арабӣ ворид гардидааст. Вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳаёти муқимӣ, номи асбобҳои рӯзгор, олоти меҳнат ва маснуоти косибӣ, номи сангҳои қиматбаҳову маъданҳо, номи доруву давоҳо аз он ҷумла мебошанд. Номи бисёр асбобу анҷоми хона, баъзе таому нӯшокиҳо, ба монанди **ибриқ**, **ҳовун** (*ҳован*), **тист** (*ташт*), **финҷон** (*коса*), **чуллаб** (*гулоб*, *нӯшокии ширин*), **шамъдон**, **лиҷом**, **ханҷар**, **зинҷир** (*занҷир*), **сандон**, **филаз** (*пӯлод*); номи баъзе маконҳои хона, ба монанди **диҳлиз** (*дахлез*), **ширбоб** (*таххона*), **хандақ**; номи матоъу газвор, мӯинаҳо ва ашёи либос, аз қабилӣ **дебоқ** (*дебо*), **сундус** (*матои маҳини зарбофт*), **саммур**, **синҷоб**, **қоқум**, **чуроб**, **тарбуш** (*сарпӯш*, *кулоҳ*); номи сангҳои қиматбаҳо ва маъданҳо, аз қабилӣ **ҷавҳар** (*гавҳар*), **фирузач**, **ёқут**, **каҳрабо**, **лозавард** (*лоҷувард*), **рассос** (*сурб*); номи баъзе асбобҳои мусиқӣ, ба мисли **каманча** (*камонча*, *ғижжак*), **шанҷ** (*чанг*), **даф**, **най**; номи растаниҳои зироатӣ, боғӣ ва сабзавотҳо аз зумраи **нарҷис** (*нарғис*), **бунафсаҷ** (*бунафша*), **ёсмин** (*ёсуман*), **бобунаҷ** (*бобуна*), **хиёр** (*бодиринг*) ва ғайра аз зумраи калимҳои форсӣ ҳисобида мешаванд, ки қабл аз пайдоиши ислом ба забони арабӣ ворид гардидаанд. Ҳамчунин дар забони арабӣ аз маънои асли андак ё хеле худ дур рафтани баъзе калимаҳои маъмули форсӣ аз қабилӣ **барномаҷ** (*барнома*), **устоз** (*устод*), **бӯстон**, **девои**, **дустур** (*дастур*), **тироз** (*тарз*), **аскар**, **намузаҷ** (*намуна*), **фиҳрис** (*феҳрист*), **маҳраҷон** (*меҳргон – дар арабӣ ба маънои ҷашн*), **майдон**, **вазир**, **бахииш** таъкид карда мешавад. Дар баробари ин нақши забони форсӣ ҳамчун забони миёнрав барои аз дигар забонҳо ба арабӣ ворид гардидани воҳидҳои лексикӣ назаррас арзёбӣ мегардад. Пас аз зухури ислом аз истеъмол баромадани бисёр калимаҳои форсӣ низ зикр мегардад.¹⁴

Айни замон низ дар қабатҳои гуногуни таркиби луғавии забони арабӣ калимаҳои зиёди форсӣ дар истеъмоланд, ки **البخت** (*албахт*) – *бахт*, **البازركان** (*албозаркон*) – *бозаргон*, **البقشيش** (*албақииш*) – *бахииш*, **الينوم**, **البوتق** (*албутақа*) – *бута*, **الشاكوش** (*ашишокуш*) – *чаккуш*, **الشاروف** (*ашишоруф*) – *ҷорӯб*, **العصرونيه**

¹⁴ Белкин, В. М. Арабская лексикология / В. М. Белкин. – М.: Издательство Московского университета, 1975. – 200 с.

(аласруния) – асрона, النيروز (аннирӯз) – наврӯз, البيمارستان (албемористон) – бемористон аз он чумла мебошанд.¹⁵

Дар бораи калимаҳои форсии ба забони арабӣ воридгардида дар маҷмӯаҳои мухталиф маълумот мавҷуд аст. Аз чумла дар луғатномаи «Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ», ки аз ҷониби Муҳаммадалӣ Имом Шуштарӣ тартиб дода шуда, соли 1347-и ҳиҷрии хуршедӣ дар Техрон ба таъъ расидааст, бештар аз се ҳазор вожаи форсии ба забони арабӣ воридгардида ҷой дода шудааст.¹⁶

Ворид гардидани калимаҳои иқтибосии арабӣ низ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ олимон ба давраҳои пеш аз ислом ва ба таърихи равоҷоти мардуми эронинаҷод бо арабҳо, ки ба қарри садсолаҳои пешазисломӣ мерасад, мансуб доништа мешавад¹⁷ вале азбаски бисёр осори хаттии ин давра аз байн рафтааст дар бораи калимаҳои арабие, ки дар замони қабл аз пайдоиши ислом ба забони форсӣ ворид гардидаанд, суҳан гуфтан душвор мешавад.

Умуман, ба андешаи муҳақиқон дар давоми робитаҳои тӯлонии фарҳангии байни мардуми Эрон ва арабҳо қабл аз зуҳури ислом таъсири забон ва фарҳанги эронӣ ба забону фарҳанги арабҳо зиёдтар будааст ва ин таъсир беш аз ҳама дар ворид гардидани алфози паҳлавӣ ба забони арабӣ зоҳир мегардад ва «ҳама муътақиданд, ки араб аз забони форсӣ бештар луғат гирифтааст то аз соири милал».¹⁸ Сабаби ин ҳамоно дар давраи қабл аз зуҳури ислом муддати ниҳоят тӯлонӣ дар зери «таъсири сиёсӣ ва иҷтимоии ҳукумати эронӣ қарор доштани марказҳои фарҳангии арабҳо» арзёбӣ мешавад.¹⁹ Аз ҳамин сабаб аст, ки дар байни донишмандони араб, ҳар гоҳ ки барои муайян намудани асл ё баромади ягон калима шубҳа ба миён ояд, асл ё баромади он калимаро ба забони форсӣ нисбат медиҳанд.²⁰ Ба

¹⁵ [захираи электронӣ] – низми дастрасӣ: <https://hawzah.net> – вақти ба даст овардан: 24.07.2018.

¹⁶ فرهنگ واژه های فارسی در زبان عربی – محمدعلی امام شوشتری – تهران: انجمن آثار ملی، 1347. – 712 ص.

¹⁷ Гафуров, Б. Исторические связи Средней Азии со странами арабского Востока / Б. Гафуров. – М., 1963. – 7 с.

¹⁸ ص 468 – اول جلد – 1337، تهران – فارسی نصر تطور تاریخ یا سبکشناسی (الشعراء ملک) محمدتقی بهار

¹⁹ Абдусаттор, А. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / А. Абдусаттор. – Душанбе, 2001. – 220 с.

²⁰ بهار محمدتقی (ملک الشعراء). سبکشناسی یا تاریخ تطور نصر فارسی. – تهران، 1337. – جلد اول. – 468 ص

ақидаи донишманди амрикоӣ Ричард Фрай ҳатто пас аз зуҳури ислом низ ҳуди арабҳо забони форсиро ҳамчун забони муошират бо сӯғдиҳо, ҳайтолиён ва дигар ҳокимони Осиёи Миёна ба кор мебурданд.²¹

Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки таъсири забонҳои форсӣ ба ҳамдигар таърихи ниҳоят тӯлонӣ дошта, ба умқи садсолаҳои пешазисломӣ мерасад. Ин ду забон аз давраи салтанати Ҳахоманишиҳо бад-ин ҷониб ҳамеша аз ҳамдигар баҳравар гардидаву ҳамдигарро мукамал намудаанд. Муносибатҳои сиёсӣ ва фарҳангии он замон барои таъсири байниҳамдигарии ин забонҳо замина фароҳам овардаанд, аммо, агар баъд аз зуҳури ислом таъсири забони арабӣ бар форсӣ зиёд бошад, қабл аз зуҳури ислом забони форсӣ бар забони арабӣ таъсири бештар доштааст, ки дар ин давра аз забони форсӣ ба таркиби луғавии забони арабӣ калимаҳои зиёде дохил шудаанд. Ба ибораи дигар, робитаи байни забонҳои эронӣ ба забони арабӣ таърихи ниҳоят тӯлонӣ дошта бошад ҳам, дар давраи пайдоиши ислом ва нашъунамои хилофати араб хусусияти нав пайдо мекунад, ки он ба ворид гардидани калимаву ибораҳои зиёди арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ вобаста мебошад. Бо боварӣ метавон гуфт, ки таъсири луғавии забони арабӣ ба забонҳои эронӣ марҳилаи тӯлониро сипарӣ намуда, нисбатан душвору мураккаб сурат гирифтааст, зеро, агар қабл аз зуҳури ислом унсурҳои зиёди луғавӣ аз забонҳои эронӣ ба забони арабӣ ворид гардида бошанд, пас аз зуҳури ислом таркиби луғавии забони форсии аз ҳисоби иқтибоси вожаву ибораҳои арабӣ бою ғанӣ гардид.

²¹ Фрай, Ричард. Наследие Ирана / Ричард Фрай. – М.: Наука, 1972. – 468 с.



Ёраҳматзода Ш.Р.
аспиранти
Институту забон
ва
адабиёти ба номи
Рӯдакии АИ ҶТ,

**ВОЖАИ «ОБ» ВА
БАЪЗЕ
ХУСУСИЯТҲОИ
ЗАБОНИИ ОН**



Раҷабалиев Х.Х.
ходими илми
Институту
омӯзиши
масъалаҳои
давлатҳои Осиё ва
Аврупуи АИ ҶТ

Яке аз забонҳои қудратманду тавоно ва таърихи ҳазорсола доштаи дунё ин забони ноби тоҷикӣ, ки таркиби ғанӣ ва устувор дошта, тӯли асрҳо тавонистааст асолати таърихиашро нигоҳ дорад. Ҳарчанд забони тоҷикӣ муддати 1300 сол зери таъсири фишори забонҳои аҷнабӣ (арабиву туркӣ) қарор доштан он на ин ки аз байн нарафт, балки худро чун забони пуриқтидору асил бештар муаррифӣ намуд. Ба он қудрату тавоноие, ки забони тоҷикӣ дошту дорад, садҳо асари илмиву бадеӣ ва таърихӣ эҷод шудаанд. Имрӯз мо шоҳиди он ҳастем, ки илм дар ҳама самт тараққӣ дорад ва риштаҳои мухталифи илм ба вучуд меоянд.

Мақолаи мо масъалаи хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии калимаи «об», ки як унсурҳои муҳим ҳам дар табиат ва ҳам дар чомеа маҳсуб мешавад, бахшида шудааст. Ҳадафи мақола бошад, баррасии лингвистии ин вожа дар забони тоҷикӣ мебошад.

Аз маъхазҳои таърихӣ ба мо маълум аст, ки тақрибан 200 млн. сол пеш аксарияти минтақаҳои сайёраи Замиро об зер карда буд, махсусан Осиёи Марказӣ (Тоҷикистон) низ дар ҳамин ҳолат қарор дошт. Дар ин сарзамин уқёнуси қадимаи Тетис мавҷуд буд ва баъдтар дар натиҷаи ҳаракати пораҳои литосферӣ, протсеси куҳпайдошавӣ ба вучуд омада, қисмати

чанубу шарқии Осиё (Тоҷикистон) ба минтақаҳои куҳӣ табдил ёфт. Ҳоло Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои оби нӯшокӣ дар ҷаҳон ҷойи махсусро ишғол кардааст. Он ҳамчун сарзамини куҳӣ дорои пирахҳои зиёд аст, ки шумораашонро то 13 ҳазору 500 ва масоҳати майдони яхбастаашон 11000 км² аст. Сарчашмаи ҳамаи обҳои нӯшокӣ ва кишоварзии минтақа аз ҳамин пирахҳо буда, масоҳати умумии он 8%-и ҳудуди мамлакатро ташкил медиҳад. Инчунин шумораи кӯлҳо ва дарёҳо дар ҷумҳурӣ ба 25000 ҳазор расида, дарозии умумиашон 90000 км аст. Мақсад аз овардани хусусиятҳои ҷуғрофиву омории он ба об хуб дарк намудани вожаи мазкур дар шуури хонанда мебошад.

Вожаи «об» дар китоби диниву ахлоқии Зардуштиён «Авасто» 500 маротиба истифода шудааст ва ҳамчун яке аз муқаддасоти башарӣ шинохта шудааст. Ин калима дар забонҳои умумиэронеӣ ба шаклҳои «ар-об», ҳиндии қадим «ар, ав, ав- «об», тоҷикӣ-форсии миёна ар, ав, тоҷикӣ-форсии классикӣ, тоҷикии нав «об» истеъмол гардидааст.¹

Дар забоншиносони тоҷик доир ба вожаи «об», корҳои тадқиқотиву рисолаҳои илмӣ ҳам анҷом додаанд, ки дар онҳо хусусияти калимасозиву луғатофарии вожаи «об» таҳқиқу баррасӣ гардидааст. Яке аз он рисолаҳои арзиши баланди илмӣ дошта таълифоти профессор Д. Т.Тоҷиев бо номи «Слово об «воде» в современном таджикском языке» мебошад, ки соли 1952 (дар фаслномаи «Труды Института языкознания АН СССР, том 1, Москва») нашр шудааст. Дар таҳқиқоти мазкур доир ба мавқеи вожаи об дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, нақши ин вожа дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, қобилияти фаъоли калимасозӣ доштани ин вожа сухан меравад. Инчунин забоншиноси дигари тоҷик Дилмурод Ҳомидов доир ба ин мавзӯ яқиндор таълифоти арзишманд барои хонандагон пешниҳод кардааст, ки арзиши баланди таҳлиливу таҳқиқиро соҳибанд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», ин калима ба тариқи зайл шарҳ шудааст: «Об калимаи тоҷикӣ буда, ба маънии моеи

¹Алимӣ Ҷ. Ташаккули ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб – Душанбе, 1995. -198 с.

машхур, ки аз омезиши обзо ва туршизо ба вучуд омадааст». ² Наздик ба 80 дарсади масоҳати сайёраи заминро об ишғол кардааст, аммо на он обе ки ба мо зарур аст, балки оби шӯри зараровар.

ВОЖАИ «ОБ» ДАР КАЛИМАСОЗИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Аз лиҳози фонетикӣ, «об» вожаи сода асту ҳамагӣ аз дуовоз сохта шудааст, дар луғату фарҳангҳо ҳамчун калимаи тоҷикӣ чунин шарҳ ёфтааст: «об-дарё, чизи моеи шаффоф ё ба маънои моеи маъруф, ки аз омезиши обзо ва туршизо иборат аст, мебошад. Инчунин ин вожаи серистеъмол ба маънии дарё, рӯд (Фақат дар таркибҳои изофӣ, ки номи дарё зикр мешавад) низ далолат мекунад.

Бояд ёдовар шуд, ки вожаи «об», яке аз вожаҳои маъруф ва сервазифаву серистеъмоли забони тоҷикӣ буда, онро дар тамоми навъи калимаҳо (сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ) дарёфт намудан осон аст. Аз ҷумла, об худаш аз лиҳози сохторӣ сода аст ва дар сохтани калимаҳои: *обзор, обила, обӣ, обчӣ, оббоз, обдон, обҳо, беоб* ва монанди инҳо фаъл мебошад. Калимаҳои *обкаш, обанбор, гирдоб, обдон, обдор, обгир, қурутуб, шакароб, сероб, обмон* аз лиҳози сохт мураккаб буда, реша вожаи об мебошад. Ҳамчунин вожаи «об» дар ибораву таркибҳо низ ба фаровон истифода мегардад: *оби Норақ, обҳои Тоҷикистон, обу гил, обҳои шиғобаҳи* ва монанди инҳо.

Вожаи «об» дар сохтани ибораҳои устувори забон ё фразеологизмҳо низ фаъл мебошад. Фразеологизмҳои зерин андешаи мо далел шуда метавонанд: *об шудан, оби ҳаёт нӯшидан, об бастан, об хӯрдан, об задан, об дар даҳон гирифтани, обрӯ рехтан, оби ҳасрат хӯрдан, обу адо шудан* ва монанди инҳо. Дар баробари ҳамаи ин вожаи «об» дар тӯли таърих ба ҳадде суфтаву равон гардидааст, ки дар сохтани бархе аз калимаҳои мансуб ба шахс низ корбаст шудааст: *Туроб, Сухроб, Судоба ва ғ.*

Дар қисмати баъдии мақола мавқеъ ва ҷойгоҳи вожаи «об» дар сохтани номҳои ҷуғрофӣ мавриди таҳлили баррасӣ қарор дода мешавад.

² Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.-М.С.Э., 1969.-808с.

ВОЖАИ «ОБ» ДАР ШАКЛГИРИИ НОМВОЖАҲОИ ЧУҒРОФӢ

Инсоният аз замонҳои қадим меқӯшад, то аз худ чизе боқӣ гузорад. Одамон барои шинохти худ ба ҳамдигар ном мондаанд ва ашӯхову масолахҳо ва ҷойҳои буду боши хешро ном гузоштаанд.

Тоҷикон, ки аз миллати қадима ва бумии Осиёи Миёна (Мовароуннаҳру Хуросон) мебошанд, дар ташаккули номҳои ҷуғрофӣ ин минтақа саҳми зиёд доранд. Чунонки дар боло зикр намудем дар ин қисмати мақола ба мавқеъ ва нақши калимаи «об» дар таркиби номвожаҳои таваҷҷуҳ мекунем. Вожаи «об», ки дар лугату фарҳангҳо ба маънои васеъ шарҳ ёфтааст ва маънои рӯд ва дарёро низ дорад. Ба ҳамин хотир дар шаклгирии бисёр номҳои ҷуғрофӣ калимаҳои дарё, рӯд, наҳр чун муродифи «об» қорбаст шудааст: *Мовароуннаҳр, Сирдарё, Сурхандарё, Амударё, Ҳафтрӯд, Кеирӯд, Ҷагонрӯд, Қашқадарё* ва монанд инҳо.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он номҳои зиёди ҷуғрофӣ мавҷуданд, ки бо ҷузъи «об» ташкил ёфтаанд. Дар сохтори ин номҳои ҷуғрофӣ вожаи «об» чун анҷомаи топонимсоз хизмат намудааст: *Варзоб, Кӯлоб, Лучоб, Панҷоб, Андароб, Хуталоб, Анзоб, Сайроб, Сиёҳоб, Сантоб, Лойоб, Кифти об*.

Ба ғайр аз инҳо боз номҳои ҷуғрофӣ, мавҷуданд ки дар таркибашон ҷузъи «об» дида мешавад. «Об» дар шакли «ов» чун анҷомаи топонимсоз қорбаст шудааст. Дар шакли «ов» ифода ёфтани ҷузъи «об» чун анҷомаи топонимсоз дар натиҷаи таъсири забони гуфтугӯии лаҳҷаи маҳалҳо ба вуқӯъ омадааст: *Шуғнов, Сурхов, Мурғоб, Камаров, Сафедов ва ғайра*.

Барои бештар инъикос намудани масъалаи мазкур таҳлили якчанд топоними ба вожаи «об» сохташуда зарур ва муҳим мебошад. Мисолҳое, ки мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд, аксаран усусияти умумиистеъмолӣ доранд:

Кӯлоб-номи шахр, минтақа ва пештар вилоят дар қисмати ҷануби Тоҷикистон аст, ки аз ду ҷузъ «Кул» ва «об»-и тоҷикӣ ба маънои мавзеи дар назди дарё ҷойгирифта мебошад. Ба ақидаи Ҷумъахон Алимӣ номи қадими дарё «Хуталоб» будааст ва

баъдан «Хулоб» ва «Кӯлоб» шуда, ба номи шаҳр гузаштааст. Яъне Хуталоб – Хулоб – Кӯлоб.³

Мурғоб- калонтарин ноҳия аз ҷиҳати масоҳат, ки 30 дар садаи сарзамини Тоҷикистонро ишғол кардааст. Ин топоним аз ҷузъҳои мурғ// марғ- чаман, сабза, алаф.⁴ ва об- рӯд, дарё таркиб ёфтааст ва ба маънои сабзозоре, ки дар соҳили дарё воқеъ гардидааст, далолат мекунад.

Қаратов- номи куҳ дар ноҳияи Фархор, байни ноҳияҳои Панҷу Фархор ва Ваҳш қарор дорад. Топоними мазкур сирф тоҷикӣ - форсӣ буда, аз калимаҳои умумиэронии (Gara, qara (гара, гара) – кӯҳ ва об (ов) ба вуҷуд омадааст. Баъдтар дар натиҷаи таъсири забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ он « г », «г», бо «қ» -и ўзбекӣ иваз шуда, вожаи «қара»-ро ташиқил дод.

Варзоб- номи дара, дарё, ноҳия дар қисмати шимолӣ- ғарбии шаҳри Душанбе. Ин топоними мураккаб буда, аз Варз - сугдӣба маънои замини баланд ва об- дарё таркиб ёфта, маънояш дарёе, ки аз боло ё баландӣ ҷорӣ мегардад, мебошад.

Анзоб- номи мавзеъ ва дарё дар ноҳияи Айнӣ. Ин топоним аз ҷузъҳои анзр – нзр –ба маънои сарду зулол, тоза ва ҷузъи об таркиб ёфтааст, ки маънояш дарёе, ки обаи тозаву сард аст, мебошад. Ҷузъи анзр – анз ба забони сугдӣ тааллуқ дошта, дар забони ягнобӣ (сугдӣи нав) ба маънои сард истифода мешавад.

Китоб- Ин топоним аз ҷузъҳои кит//кат// каш – деҳа, шаҳр, канор ва об – дарё таркиб ёфтааст ва маънояш дарёе, ки аз оғӯши кӯҳҷорӣ мегардад. Маънои дигараш деҳае, ки дар канори дарёст. Ин топоним мутааллиқи забони тоҷикӣ ва аз нигоҳи сохт мураккаб мебошад.⁵

Шугнов- номи мавзеъ дар минтақаи Кӯлоб дар сарҳади ноҳияҳои Ховалингу Дарвоз ҷойгир аст. Он аз ду ҷузъ: шугн ва об (ов) ташиқил шудааст. Шугн дар фарҳанг ба маънои фоли нек, муборакии чизе, чизеро аломати хушбахтӣ шумурданомандааст⁶. Пас, маънои калимаи Шугноб- дарёе, ки барои фоли нек ҷорист, мебошад.

³ Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб – Душанбе, 1995 -198 с.

⁴ Фарҳанги зафбони тоҷикӣ. Ҷ.1.-М.С.Э., 1969.-808с.

⁵ Забон - рукни тоат (маҷмӯи мақолаҳо., китоби 3-юм). Душанбе, 2007.-156с.

⁶ Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.-М.С.Э., 1969.-808с.

Сафедов- номи гидроним дар минтақаи Кӯлоб. Маънояш дарёе, ки обаи соф аст, мебошад. Ин калимаи мураккаби тоҷикӣ аст.

Шӯроб- номи мавзеъҳо дар Кӯлоб, Исфара ва ноҳияи деҳқонободи Ўзбекистон. Топоними мазкур аз ҷузъҳои шӯр: 1) ҳаяҷон, изтироб, гулгула, фарёд, фигон ва 2) намакин, намакдор, сернамак (б, б09) ва ҷузъи об – дарё таркиб ёфтааст.

Ягноб- номи мавзеъ, дара ва шохобаи дарёи Зарафшон дар н. Айни. Калимаи мазкур мураккаб буда, аз ҷузъҳои яғд- и сугдӣ васеъ ва нов- дарё таркиб ёфтааст, ки ба маънои дараи васеъ далелат мекунад.⁷

Аз таҳлилу баррасӣ ва мулоҳизаҳои боло метавонем хулоса намуд, ки вожаи «об» ҳамчун ифодагари як унсури пурқимат ва дорои арзиши бемисл дар калимасозӣ ва маъниофарии забони тоҷикӣ мақоми махсус дорад. Он ҳамчун калимаи сермаъно дар забон шинохта шуда, аксарияти калимаҳои дигарро ба худ тобеъ месозад ва дар ҳамаи қисматҳои забон ҷаҳолона иштирок мекунад. Калима «об» дар шакли топонимҳо ҷузъи об (ов) чун анҷомаи топонимсоз низ нақши калон гузоштааст ва ҳамчун номвожаи тоҷикӣ сохтори худро дар бисёр номҳои ҷуғрофӣ мустаҳкам нигоҳ доштааст, ки мисолҳои дар боло овардашуда, далели ин гуфтаҳоианд.

⁷ Забон - рукни тоат (маҷмӯи мақолаҳо., китоби 3-юм). Душанбе, 2007.-156 с.



Абдухолик ЗУХУРОВ
*ходими илмии Институти масъалаҳои
омӯзиши давлатҳои Осие ва Аврупо*

АЗ ИФРОТУ ХУРОФОТ БА СҶИИ ДОНИШУ НАЧОТ

(ёддоште бар мабнои таҷрибаи фардӣ)

Муҳим ин нест, ки шахс кӣ буд ва кӣ ҳаст, мақсад ин аст, ки шахс кӣ метавонад бошад. Фаъолияти рӯзмарраи афроди чомеа натиҷаи таҷрибаи даврони сипаринамудаи онҳост. Агар шахс дар айёми кӯдакӣ нисбат ба интихоби хеш мустақилона тасмим гирифтандро омӯхта бошад, пас, барои тасмимгирии огоҳона низ дар оянда ба мушкилот дучор намешавад ва беамониат метавонад тасмим бигирад. Вале ашхосе, ки баръакси ин рӯҳия тарбия ёфтаанд ва ҳамеша тобеи амру фармони дигарон буданд, ҳангоми интихоб ва тасмимгирӣ ба мушкилот дучор шуда, интизорӣ мекашанд, то касе баҳри онҳо тасмим бигирад.

Чунин ашхос асири таҷрибаҳои кӯдакии хешанд ва аз худ воқунише нишон дода наметавонанд. Аз нигоҳи илми равоншиносӣ низ ашхоси мазкур гирифтори носолимии равонӣ буда, маъмулан, бештари онҳо тарсу ва васвосӣ ҳастанд. Чунки латмаву чароҳатҳоеро, ки дар даврони кӯдакӣ аз сар гузаронидаанд, онҳоро ба як шахсияти носолим мубаддал сохтааст.

Дар зиндагӣ ҳар фард худро, ҳамон тавре ки ба ҳудаш хос аст, муаррифӣ мекунад. Ҳар як роҳу равише, ки аз инсонҳо ба вуқӯъ мепайвандад, натиҷаи таҷрибаи ба даст овардаи онҳо аз зиндагист. Як гурӯҳ бо диди танги худ қаноат карда, зиндагии худро идома медиҳад. Гурӯҳи дигар дар пайи ҷустуҷӯи илму дониш ва сайқал додани таҷрибаи касбнамудаи худ аст. Гурӯҳи савумӣ бошад, куллан аз ин ду гурӯҳ фарқ мекунад ва бо роҳи қаллобӣ ва авомфиребӣ меҳоҳад нобурда ранҷ ганҷ ба даст оварад. Аксари вақт муваффақ ҳам мешаванд. Чунки ҳастанд нафароне, ки ба доми макру фиреби онҳо меафтанд. Айни замон, қаллобон тавассути сомонаҳои ғайрирасмии шабакаи умумичаҳонии Интернет аксарияти ҷавонони содаву ғофилро

гумроҳ намуда, тобеи амру фармон ва ақидаҳои ғалати худ мекунанд.

Албатта, олимону адибон ва рӯшанфикрону зиёиёне, ки тӯли асрҳо зиндагӣ карданд ва ҷаҳонро бо осори гаронбаҳои офаридаи худ тасхир намуданд, ибтидо аз марҳилаи аввал гузаштанд ва дар пайи ҷустуҷӯи илму фарҳанг ва маданияти навестанд, ки инсонро, дар воқеъ, метавонист ба қуллаҳои мурад расонад. Онҳо дар натиҷаи ҷустуҷӯи пайдарҳами илмӣ аз як шахси оддӣ ба як шахсияти муътадил мубаддал гардиданд, ки имрӯз ҷаҳониён онҳоро ҳамчун инсони мукамал эътироф мекунанд.

Новобаста аз он ки имрӯз мо дар кадом сатҳи гурӯҳӣ қарор дорем, имкони васеи табдил ёфтани аз як шахси оддӣ ба як шахсияти мукамалу муътадилро дорем. Бинобар ин, барои ҳар шахс танҳо майлу хоҳиш ва кӯшишу рағбат лозим аст. Бигзор афроде, ки намехоҳанд худро такмил диҳанд, бо диди тангу ифротӣ ва хурофотии худ зиндагонӣ кунанд. Вале онҳо бояд фаромӯш накунад, ки дар чомеа гурӯҳи сеюм низ зиндагӣ мекунад, ки бо роҳи қаллобӣ қишри ноогоҳи чомеаро барои суду манфиати худ истифода бурда, аз онҳо ғуломони ҳалқабаргӯше омода месозад, ки мисли роботҳо мунтазири амру супориши хоҷагони худ ҳастанд ва интизор мешаванд, ки зудтар тугмачаи идории фаъолияти онҳоро пахш кунанд ва онҳо аз паси иҷроиши супориши гирифташуда камари ҳиммат барбанданд.

Банда низ мисли аксарияти дигарон гурӯҳи аввалро паси сар намудам. Албатта, давраи гузариш ба осонӣ ба даст наёмад. Лекин бо кӯшишу ғайрат ва ташвиқу тарғиби бародарони фарҳангӣ, ки имрӯз ҳар яке ҷеҳраҳои шинохта ва маъруф дар чомеаи тоҷик ба шумор рафта, барои миллату ватани худ самимона хизмат менамоянд, давраи гузариш бароям он қадар мушкилотро ба бор наовард. Онҳо пайваста маҳфилҳои илмӣ-фарҳангӣ доир карда, сари мавзӯе баҳс меоростанд. Бештари мавзӯоти баҳсии маҳфилу нишастҳои илмӣ-фарҳангӣ, ки бо ҳузури фаъоли онҳо сурат мегирифт, дар доираи хурофазудой ҷарх мезад. Маро низ дар баҳси худ шарик менамуданд. Азбаски бештар шахси хурофотӣ будам ва баҳсу мунозироти онҳо теша бар решаи хурофоту таассуб мезад, ҳамеша зидди онҳо баромад мекардам ва дар дил нисбати онҳо тухми нафрату адоватро кошта, ҷеҳраи онҳо дар назарам манфур менамуд, чаро ки

андешаҳои ин тоифа ба мафкура ва ақидаи мани хурофазада созгор набуд. Ин буд, ки ба онҳо танаффур меварзидам ва ба қавли мардумӣ, «чашми диданашон надоштам». Дигар ин ки чунон дар баҳри хурофоту таассуби динӣ-мазҳабӣ ва эҳсосоти худ ғуттавар гардида будам, ки мепиндоштам, онҳо вочибулқатланд. Онҳо дар навбати худ суханони маро бо сабру таҳаммул ғӯш мекарданд ва сипас дар пайи ислоҳи ман шуда, бо далелҳои маҳкаму устувори илмӣ исбот мекарданд, ки таҳлилҳову мисолҳои овардаи ман дар маҳдудаҳои илмӣ ва фаннӣ қобили қабул нестанд ва ҳеҷ як мисоли ироанамудаам асоси илмӣ надорад. Гарчи ман он қадар саводи казoi ҳам надоштам, бо вучуди ин аз баъзе амрҳои маъруф ва аҳодиси набавӣ хабар доштам ва зидди ақидаи онҳо баромад намуда, қонибдорӣ аз хурофоту хурофопарастӣ менамудам. Баъдан огоҳ гардидам, ки пас аз марги паёмғамбари ислом, ҳадисҳову суханони пайғамбар бо сабку услуби хоси ӯ он қадар зиёд интишор шудаанд, ки ҳатто ҳадиси ҳақро аз ботил фарқ кардан ба осонӣ муяссар намешавад. Аз олимони сарсупурда ва саршиноси динӣ, минҷумла Муҳаммад ал-Бухорӣ, ки дар пайи гирдоварии аҳодиси набавӣ умри азизи хешро масраф ва зиёда аз як миллион ҳадисро чамъ намуда, саҳеҳ ӯ ботил будани онҳоро ба исбот расонд, дар дил шакку тардид пайдо кардам. Шакку тардид ба ифшои воқеият ва ҳақиқат роҳ мекушояд ва донишмандон ва умуман, аҳли зиё маҳз бо силоҳи хираду мантиқ дар баробари мушкилоти рӯзафзуни зиндагӣ қад алам мекунад ва ба кулли масоил бархӯрд менамояд. Аз ин ҷост, ки бо шакку тардид нигаристан ба мушкилот ва масоил аз ҷумлаи талаботи меъёрӣ дар зиндагии инфиродии илмӣ ва фарҳангӣ шинохта мешавад. Бар ин асос метавон осори динӣ-мазҳабӣ, ирфонӣ, ахлоқӣ, илмӣ ва фанниро мавриди шакку тардид ва радду бадал қарор до два натиҷаи дилхоҳ ба даст овард. Ҳамин тавр, метавон дар масъалаи сиҳат доштан ӯ надоштани аҳодиси ироанамудаи ал-Бухорӣ низ баҳсу мунозираи тӯлонӣ кард ва саҳеҳ ӯ ботил будани силсилаи аҳодиси набавиро зерӣ суол бурд. Ин корро танҳо нафаре карда метавонад, ки тафаккури мантиқӣ ва таҳлилий дошта бошад ва ба масоил аз зовияи шакку тардид бинигарад.

Минбаъд эҳсосоти худро як тараф гузошта, бештар ба ақл ва илму дониш таъя намудам ва аз як шахси хурофотӣ ба шахси

муътадил табдил ёфтад ва аз олами мавҳумот, ки саробе беш набуда, эҳсосоти ман онро дар тахайюлам эҷод карда буд, наҷот ёфтад. Хушбахтона, имрӯз ба як шахсияти муътадиле табдил ёфтад, ки дигар аз ҳеч чиз ва ҳеч кас бим надорам. Яъне озодии нисбиро, ки меъёри зиндагии инсонист, ба даст овардам ва дигар тобеи эҳсосоти хурофотӣ нестам ва дар ҳама кор ба донишу ақлу хирад така мекунам. Бароям дигар фарқ надорад, ки дар дунё чанд дин, мазҳаб, Худо ё паёмбар вучуд дорад ё надорад ва ё кадоме аз онҳо сазовори парастии ҳастанд ва кадоме аз адёну мазоҳиб бартар аст?! Зеро дуруст дарк кардам, ки зоти бузурге, ки сазовори ситоишу парастии ҳаст, ин худи инсон аст, ки метавонад ояндаи худро дигар ба тақдире насиб ҳавола накунад, балки ояндаи худро аз имрӯз барои фардо бисозад ва дар кишвари худ барои халқу миллат ва ватани маҳбубаш содиқона хизмат намояд.

Воқеан, имрӯз, вақте ки бо баъзе аз афроди хурофотӣ ҳамсухбат мешавам, ҳамон қаҳру қазаб, ҳамон эҳсоси нафрату адоват ва кинаеро мушоҳида мекунам, ки оташи он як замон дар дили ман нисбати бародарони фарҳангиам шуъла мезад ва аз ин ҳолат ҳайрату таҷҷуб маро фаро мегирад. Бештар фикр мекардам, ки чӣ гуна ба онҳо кӯмак кунам, то онҳо низ аз шахси ифротӣ ба шахсияти муътадил табдил ёбанд. Чизе ба зеҳнам нарасид, ба ғайр аз навиштани мақолаи мухтасар ва дар он ба сифати пешниҳод овардани унвони баъзе китобҳову мақолоте, ки дар ташаккули ҷаҳонбинии ман нақши муассир гузоштаанд. Бошад, ки пас аз мутолиоти китобҳову мақолоти созанда ашхоси хурофотӣ ва ифротӣ аз назари ботинию дарунӣ тағйир биёбанд ва майл ба сӯйи муътадилӣ намоянд.

Ба ин тарз, барои ашхосе, ки меҳоянд аз хавфу хатар ва тарсе, ки аз айёми тифлӣ тавассути хурофот дар дили онҳо ҷой намудаанд, раҳой ёбанд, метавонам кумаки аввалиндараҷаро пешниҳод намоям. Дӯстон ва алоқамандон барои тамрини фикрӣ метавонанд аз китобҳои «Храбрость» (муаллиф Ошо Бҳагван Шри Рачниш), «Недовольство культурой» (китоби равоншинос ва психоаналитики аврупоӣ Зигмунд Фрейд), «Искусство любить» (асари Эрих Фром), «Тарс» (мақолаи Зигмунд Фрейд) ва осори донишмандони дигари ғарбӣ, мисли Бертран Рассел, Дел Корнегӣ, ки бештар ба омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои ахлоқӣ, равонӣ, фикрӣ ва фарҳангиву маданияи ҷомеаи инсонӣ таваҷҷуҳ

намудаанд, васеъ истифода намоянд. Китобҳои мазкурро тавассути шабакаи умумичаҳонии Интернет дастрас намудан мумкин аст.

Дар замони муосир, ки бархӯрди фарҳангу тамаддун, пешрафти илму техника ва табодули афкор тавассути сомонаҳои иҷтимоии шабакаи умумичаҳонии Интернет дар авҷ аст, чуноне ки мушоҳида мешавад, бештар ҷавонони содаву гумроҳ ба доми фиребу найранги интишордиҳандагони иттилооти муғризон ва пур аз хурофот меафтанд. Бештар он аст, ки ҷавонон ибтидо китобҳои дар боло зикргардидаро мутолиа намоянд, ҷаҳонбинии худро тавсеа дода, баъдан ба сомонаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар шабакаҳои интернетӣ ворид шуда, дар ин ҷо он масъала фикру мулоҳизоти худро иброз намоянд. Зеро маҳз тавассути ҷаҳонбинии васеъ доштан инсон метавонад фарқияти некиро аз бадӣ дарк кунад ва асири сайди душманони дӯстнамо нагардад.

Хулоса, ҷавонон бояд дар ҳар амал мустақилона ва озодона тасмим гирифтандро омӯзанд ва тобеи супоришу фармоиши дигарон набоянд. Худшиканӣ (манзур аз қайду банди хурофоту таассуб раҳонидани шахсияти худ аст) ва ба дунболи ин, худсозӣ раванди ҳадафманди фикрию равониест, ки дар миёни афроди чомеа шакл мегирад ва пасон ба муҳитҳои иҷтимоӣ ворид гардида, ба таври тадриҷӣ дар чомеа тасаллут пайдо менамояд ва боиси пешрафту тараққиӣ чомеа мегардад. Ба ҷараёни худсозӣ ва хувиятшиносӣ бештар насли наврасу ҷавон ниёз ва кайфияти раванди худшавӣ ба мадори фикрию эҷодии насли ҷавон бастагӣ дорад. Ин аст, ки ба илму дониши воқеӣ ва зинда рӯ бояд овард, то аз бандубасти фикрӣ, сардаргумии равонию иҷтимоӣ раҳо ёбем ва роҳро ба сӯи муваффақияту пирӯзӣ ҳамвор созем.

Илова бар ин, насли ҷавонро мебояд, ки дар партави фазои сулҳу ваҳдат ва истиклолияти сиёсӣ давлатӣ баҳри ватану миллати худ содиқона хизмат кунанд. Қобили зикр аст, ки кишвари мо барои ҷавонон шароити мусоид фароҳам овардааст. Ҷавонон метавонанд озодона ихтисосеро интихоб намуда, дар донишгоҳу донишкадаҳо таҳсил намоянд. Пас аз таҳсил мутахассиси хуби соҳаи худ гардида, ба чомеаи худ, ки ба кадрҳои баландихтисос эҳтиёҷ дорад, бояд самимона хизмат кунанд.

БОЗЁФТҲО ВА АНДЕШАҲО



Ахмедов Х.М.
академики АИ ҶТ

ТОПИНАМБУР - МАНБАИ ОЗЎҚАВОРӢ ВА СЎЗИШВОРӢ



Партоев Қурбоналӣ
*доктори илмҳои
Кишоварзӣ*

*Дар мақолаи мазкур доир ба растании нодиру серҳосил-топинамбур (ноки заминӣ- *Helianthus tuberosus L.*), ки нақши он дар таъмини озӯқаворӣ ва сӯзишворӣ дар Тоҷикистон ниҳоят калон хоҳад гашт маълумоти зарурӣ оварда шудаанд. Муаллифони мақола қушии ба харҷ додаанд, ки доир ба таркиби биохимиявии растании топинамбур, аҳамияти он барои ба даст овардани маводҳои озӯқаворӣ, сӯзишворӣ, хӯроки чорво, табобатӣ ва тозаии экологӣ тавсияҳои илмиро ба хонандагон пешкаш намоянд.*

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии хеш дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 60-солагии таъсисёбии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 ноябри соли 2011 чунин ибрози ақида намуданд: «Дар шароити имрӯза баландшавии нархи сӯзишворӣ дар бисёр кишварҳо мушкилоти зиёдеро ба вуҷуд овардааст. Олимон яке аз роҳҳои таъмин намудани аҳолиро бо сӯзишвории арзон ва хушсифат дар истеҳсоли биоэтанол мебинанд. Дар кишвари мо заминҳои лалмиву бекорхобида хеле зиёданд. Агар дар онҳо топинамбур, -яъне «ноки заминӣ» кошта, аз он биоэтанол истеҳсол кунем, як қисми эҳтиёҷотро бо сӯзишвории худӣ таъмин хоҳем намуд. Дар заминаи баъзе аз корхонаҳои саноатии кишвар бо андаке навсозӣ метавон истеҳсоли биоэтанолро ба роҳ монд. Ин амалан ҳам хело ғоидаовар мебошад. Бояд Академияи илмҳо якҷоя бо

Вазорати энергетика ва саноат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бобати дарёфти манбаъҳои алтернативии нерӯ ва истифодаи амалии онҳо дар истехсолот ва рӯзгори мардум тавсияҳои аз лиҳози илмиву амалӣ асоснокро пешниҳод намоянд ва барои татбиқи онҳо тадбирҳои мушаххас андешанд».¹

Доир ба аҳамияти энергетикӣ, озӯқаворӣ ва иқтисодии зироати серҳосили топинамбур ҳоло дар аксари мамлакатҳои ҷаҳони муосир тавачҷӯҳи хоса зоҳир карда мешавад. Аз ин ҷост, ки ин растанӣ ҳоло дар дунё дар майдони бештар аз 2,5 млн. га кишт гашта, ҳосили умумии лӯндаҳои он бештар аз 70 млн. тоннаро ташкил медиҳад.

Дар таркиби лӯндаҳои топинамбур аз 20 то 30% моддаҳои хушк мавҷуд аст, ки дар онҳо аз 15,3 то 22,7% карбогидратҳо мавҷуд буда, моддаҳои ҳалшаванда 75-80%-ро ташкил медиҳанд. Дар як сентнер лӯндаи топинамбур аз 25 то 30 воҳиди ҳӯроқӣ ва 1,5 кг протеини ҳазмшаванда мавҷуд аст, ки ин нисбат ба картошка 1,2-1,6 маротиба ва нисбат ба лаблабу 1,7-2,5 маротиба зиёд аст. Массай баргу пояи сабзи топинамбур маводи беҳтарин барои тайёр намудани орди алаф истифода бурда мешавад, ки ғизонокӣ 1 кг он 0.9 воҳиди ҳӯроқӣ дорад.²

Миқдори умумии элементҳои ҳокистарӣ дар лӯндаҳои топинамбур ба миқдори онҳо дар лӯндаҳои картошка наздикӣ дорад.³

Дар лӯндаҳои топинамбур миқдори зиёди кремний ва оҳан мавҷуд аст⁴. Инчунин дар лӯндаҳои он миқдори ҷунин элементҳои химиявӣ (бо мг/100 г), аз қабили: калий – 21.5; натрий - 21; магний -1.12; рӯҳ – 2.53; кремний – 4.2; алюминий –

¹ Аҳмедов Х.М., Эргашев А.Э., Партоев Қ. Топинамбур – манбаи алтернативии биосузишворӣ. Рӯзномаи «Минбари халқ», 2012, № 4,5 (827 ва 828) аз 26 январ ва 2 феввали соли 2012.

² Литвинов В.Н. Кормовые культуры Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1965.- 295 с.

³ Варламова К.А., Кошелев В.И., Серегин В.В. Химический состав и пищевая ценность некоторых сортов топинамбура. Проблемы возделывания и использования топинамбура и тописолнечника: IV Межд. Науч.- практ. конф. - Воронеж, 1992.- с. 18-19.

⁴ Микробиология пищевых производств. - М.: Агропромиздат, 1988, 256 с.

1.0,⁵ витаминҳо ва кислотҳо.⁶ Дар ҳамаи навъҳои топинамбур миқдори зиёди витамини В₇ (биотин) мавҷуд мебошад.⁷

Миқдори витаминҳо В₁ В₂ ва С дар лӯндаҳои топинамбур нисбати картошка, сабзӣ ва лаблабуи ошӣ хело зиёд мебошад.^{8 9}

Миқдори умумии фруктозанҳо, ё ин ки инулин ва дигар ангиштобаҳо, ки дар натиҷаи гидролиз ба фруктоза табдил меёбанд, дар лӯндаҳои топинамбур 65-80% - ро аз вазни моддаҳои хушк ташкил менамоянд^{10 11 12}, ки онҳо ба гузаштани процесҳои технологӣ таъсир мерасонанд. Дар пусти лӯндаҳои топинамбур инчунин миқдори зиёди селлюлоза ва пектин мавҷуд аст (80-82%).

Дар лӯндаҳои топинамбур миқдори моддаҳои азотӣ аз 4.3 то 11.0% -ро ташкил дода, миқдори нитрогени сафедагӣ 57-59% ва гайрисафедагӣ 41-43%-ро ташкил менамоянд.¹³

Дар таркиби лӯндаҳои топинамбур фруктозанҳо (полисахаридҳо) моддаҳои пектинӣ, селлюлоза, гемиселлюлоза, равғанҳо, сафеда ва дигар моддаҳои минералӣ мавҷуд аст, ки дар чадвали 1 миқдори миёнаи ин моддаҳои кимиёвӣ оварда шудаанд.

⁵ Ярошевич М.И., Веьер Н.Н. Топинамбур - перспективная культура многоцелевого использования. -Тр. БГУ, 2010, т. 4, вып. 2, с. 1-12.

⁶ Кочнев Н.К., Колинчева М.В. Топинамбур - биоэнергетическая культура XXI века. - М.: Типография «Арес», 2002.- 76 с.

⁷Исмоилова М.А. Юсупов А.А. Камилов Х.Ч. Топинамбур (ноки заминӣ). Биокимиё ва ҷамъаҳои истифодабарии он. Душанбе, 2015.-120 с.

⁸ Зеленков В.Н., Кочнев Н.К., Шелкова Т.В. Топинамбур (земляная груша) - перспективная культура многоцелевого назначения. - Новосибирск: НТФ «Арис», 1993, с. 18-30.

⁹Пасько Н.М. Топинамбур-перспективная кормовая культура. Майкоп, 1972.-28с.

¹⁰ Микробиология пищевых производств. - М.: Агропромиздат, 1988, 256 с.

¹¹Партоев К., Сайдалиев Н., Рахимов А. Топинамбур - возобновляемый биологический ресурс в условиях Таджикистана. -Сб. науч.тр. межд.науч.-практ.конф., посвящ. 85-летию со дня рождения Л.Г. Боброва (11-12 декабря 2013 г, КазНИИКО, Кайнар). – Алматы, 2013, с. 437-440.

¹³ Микробиология пищевых производств. - М.: Агропромиздат, 1988, 256 с.

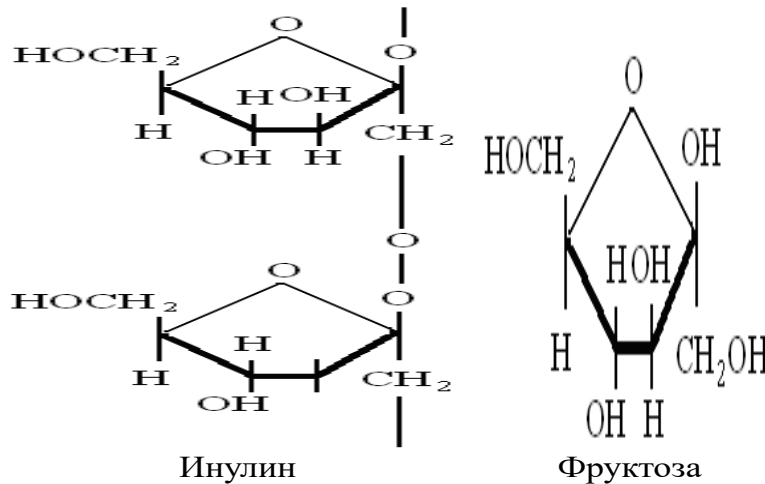
Тағирёбии таркиби кимиёвии лӯндаҳои топинамбур (аз вазни моддаҳои хушк,%)¹⁴

1	Миқдори моддаҳои хушк	15.5-29.2
2	Фруктозанҳои дар об ҳалшаванда	13.1- 42.6
3	Фруктозанҳои дар спирт ҳалшаванда	22.1- 60.1
4	Миқдори умумии моддаҳои пектинӣ	2.15- 6.20
5	Гемитселлюлоза	0.82-2.60
6	Селлюлоза	2.50-6.50
7	Равған	0.4-0.6
8	Сафеда	9.1-15.5
9	Ҳокистар	5.0-10.0

Миқдори асосии моддаҳои хушки беҳмеваи топинамбурро карбогидратҳо ташкил медиҳанд, ки қисми бештари онҳо фруктозанҳо мебошанд. Дар байни фруктозанҳо муҳимтаринаш инулин мебошад, ки он асосан дар лӯндаҳои топинамбур ҳосил мегардад. Ин полисахарид инчунин дар баъзе растаниҳо, аз қабили гули кавкаб (георгин), куксагиз, қоқу, росан (девясил), коснӣ (цикорий), бобуна (ромашка) низ мавҷуд аст. Тахминан дар солҳои 90-уми асри XVII кӯшиши олимон ба омӯзиши инулин ва фруктозанҳои топинамбур, аз ҷумла аз ҷудокунӣ, тақсим намудани онҳо, муайян намудани структура ва хусусиятҳои бандҳои асосӣ дар занҷираи молекулаҳои фруктозанҳои гуногун равона шуда буданд. Дар натиҷаи тадқиқотҳо маълум гардид, ки лӯндаҳо ва пояи топинамбур як қатор-В-Д-фруктофуранозидҳо доранд, ки қатори гомологиро ташкил медиҳанд. Ҳар як аз ин қатори гомологӣ бо формулаи Г-Ф- [Ф]_n ифода мегардад, ки дар он Г-А гуруҳи сахароза, [Ф] бошад, боқимондаи фруктофураноза мебошад.

¹⁴ Кочнев Н.К., Колинничева М.В. Топинамбур - биоэнергетическая культура XXI века. - М.: Типография «Арес», 2002.- 76 с.

Глюкоза-қисми таркибии молекулаи фруктозан-қисми охирини занҷирае мебошад, ки он бо гурӯҳи сахарозаи барқарорнашаванда тамоm мешавад.¹⁵



Нақшаи 1. Формулаҳои химиявии инулин ва фруктоза.

Боқимондаи Д-фруктоза дар занҷира бо бандҳои β -(2-1) пайваст мебошад.

Қатори гомологии фруктозанҳо аз сахароза сар мешавад. Сипас сесахарид (кестоза) ва тетрасахарид меояд¹⁴ ва ҳамин тавр, ҳар як олигофруктозид аз аъзои пешоянд ба як боқимондаи фруктоза фарқ мекунад.

Мувофиқи номенклатураи олигосахаридҳо онҳо мутаносибан (фруктозил) сахароза, (фруктозил)₂ саха-роза, (фруктозил)₃ сахароза ва ҳоказо номида мешаванд.

Гомологи олии ин қатор инулин мебошад, ки дар ин молекула n -35 аст. Дедондер соли 1952 бо усули хроматография дар руи қоғаз аз топинамбур 15 фруктозани аз ҳамдигар бо дараҷаи полимеризатсияи фруктоза фарқ намояндаро ҷудо намуда буд.¹⁶

Мувофиқи тадқиқоти олимон аз миқдори умумии моддаҳои хушк дар лӯндаи топинамбур инулин аз 13 то 20%-ро ташкил

¹⁵ Исмоилова М.А. Юсупов А.А. Камилов Х.Ҷ. Топинамбур (ноки заминӣ). Биокимиё ва ҷамъаҳои истифодабарии он. Душанбе, 2015.-120 с.

¹⁶ Ҷамин ҷо.

медихад. Умуман дар лӯндаи хушки топинамбур олимон тақрибан 50% полифруктозанҳои ба инулин монандро муайян кардаанд^{17 18 19}

Баргу поя ва лӯндаҳои топинамбур метавонанд, ки ба сифати хӯроки чорво, инчунин маводи зарурӣ дар кулинария, саноати хӯрока, дар бахши фармасевтӣ ва биоэнергетика истифода гарданд.²⁰

Чадвали 2

Самтҳои истеҳсол намуди маҳсулот ва бахшҳои истифодабарии биомассаи топинамбур²¹

Самтҳои истеҳсол	Намуди маҳсулот	Бахшҳои истифодабарӣ
Кишоварзӣ	Хӯрокаи чорво ва иловагиҳои хӯроки. Маводҳои бойторӣ	Чорводорӣ. Бойторӣ.
Саноати хӯроковорӣ ва кулинарӣ	Нону булочка, макаронӣ, маводи кондитерӣ, ширӣ ва гуштӣ, салат-ҳо, шаробаҳо, чова нушокиҳои кофегӣ. Квас, джем, мурабо, конфет-ҳо,	Хӯрокахои чамбиятӣ, Кулинарияи хонагӣ, диетотерапия, хӯрокаи парҳезӣ ва диетикӣ

¹⁷ Варламова К.А., Кошелев В.И., Серегин В.В. Химический состав и пищевая ценность некоторых сортов топинамбура. Проблемы возделывания и использования топинамбура и тописолнечника: IV Межд. Науч.- практ. конф. - Воронеж, 1992.- с. 18-19.

¹⁸ Кочнев Н.К., Колинчева М.В. Топинамбур - биоэнергетическая культура XXI века. - М.: Типография «Арес», 2002.- 76 с.

¹⁹ Ахмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Химический состав, биологическая и хозяйственная продуктивность топинамбура. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2015, № 4.- с. 131-138.

²⁰ Зеленков В.Н., Кочнев Н.К., Шелкова Т.В. Топинамбур (земляная груша) - перспективная культура многоцелевого назначения. - Новосибирск: НТФ «Арис», 1993, с. 18-30.

²¹ 11. Ахмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Топинамбур (*Helianthus tuberosus* L.) – перспективная культура для производства биоэтанола в Таджикистане. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2014, № 4.- с. 105-112.

	хамиртуруш.	
Саноати тиббӣ	Иммунопрепаратҳои нави тиббӣ, капсулаҳо, таблеткаҳо, ордакҳо, хамиртуришиҳо, био-корректорҳо, маводҳои бактериавӣ. Инулин: таблеткаҳо, капсулаҳо	Тибби халқӣ ва анъанавӣ доир ба пешгирӣ ва табобати касалиҳои гуногун. Маводҳои до-руворӣ ва табобатӣ. Табобати санаторӣ-курортӣ
Саноати косметикӣ	Маводҳои косметикӣ	Косметикаи табобатӣ ва профилактикӣ
Биоэнергетика	Спирти этилӣ (биоэтанол)	Сӯзишворӣ барои мухаррикони дарунсӯз

Истифодаи гуногунҷабҳаи биомассаи топинамбур дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Дар 10-15 соли охир дар як қатор давлатҳо, аз ҷумла ИМА, Бразилия, Корея, Канада, Франция, Италия, Россия, Узбекистон, Тоҷикистон ва ғайра ба топинамбур ҳамчун яке аз намудҳои захираи биоэнергетикӣ барои аз он ҳосил намудани спирти этилии арзон (этанол) таваҷҷӯҳи махсус дода мешавад (ба бензин ҳамроҳ кардани этанол сифати онро баланд бардошта, ба ҳолати экологӣ таъсири кам мерасонад).^{22 23}

Истеҳсоли биогаз аз биомассаи топинамбур низ аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок буда, сӯзиши он, тавре, ки таҷрибаҳои зиёд

²² Зеленков В.Н., Кочнев Н.К., Шелкова Т.В. Топинамбур (земляная груша) - перспективная культура многоцелевого назначения. - Новосибирск: НТФ «Арис», 1993, с. 18-30.

²³ Пасько Н.М. Топинамбур-перспективная кормовая культура. Майкоп, 1972.-28с.

дар хорича нишон доданд ба муҳити зист таъсири манфӣ камтар мерасонад.

Бояд қайд намуд, ки самаранокии коркарди ангиштобаҳо дар истеҳсоли спирт аз топинамбур 80-95%-ро ташкил медиҳад. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки дар сурати ҳосилнокии миёна аз як га топинамбур нисбат ба кишти ғалладонагиҳо ва картошка ба миқдори 1.5-3 маротиба бештар биоэтанол ба даст оварда шуда, арзиши аслии маҳсулот чандин маротиба кам мебошад.²⁴ Аз ин сабаб истеҳсолкунандагон дар натиҷаи истеҳсоли спирти этилӣ аз топинамбур метавонанд майдони киштро кам истифода намуда, нисбат ба ғалладонагиҳо 6-10 маротба бештар фоидаи иқтисодӣ ба даст оранд.

Истеҳсоли спирт аз топинамбур дар як қатор давлатҳои Ғарб дар айни замон ба таври васеъ ба роҳ монда шудааст. Аз ҷумла, дар Канада корхонаи истеҳсоли спирти этилӣ аз лӯнда ва танаи топинамбур бо иқтидори 100 млн. литр дар як сол сохта шудааст; чунин корхона бо иқтидори 190 млн. литр дар як сол дар ИМА 10 сол пештар сохта шуда буд. Спирти этилие, ки аз топинамбур ҳосил карда шудааст, нисбат ба истеҳсоли он аз ҳаргуна ашёи хоми кишоварзӣ (гандум, чуворимакка, ҷав, картошка, лаблабуи қанд ва ғайра) спирти арзон мебошад. Яке аз таъйиноти асосии ин навъи спирт истифодаи он ба сифати иловаҳо ба бензин мебошад, ки адади октании бензинро зиёд намуда, ихроҷи газҳои зарарнокро ба ҳаво коҳиш дода, ҳолати экологиро нисбат ба истифодаи дигар намуди сӯзишвориҳои маъданӣ тоза нигоҳ медорад.^{25 26}

Биогазе, ки аз биомассаи топинамбур ҳосил карда шудааст, хеле хуб сӯхта, газҳои заҳрнок ҷудо намекунад. Аз ҷама муҳимаш он аст, ки биогазро ҳам аз биомассаи тару тозаи топинамбур ва ҳам аз силоси он ҳосил кардан мумкин аст.^{27 28 29}

²⁴ Пасько Н.М. Топинамбур-перспективная кормовая культура. Майкоп, 1972.-28с.

²⁵ Ҳамин ҷо.

²⁶ Эргашев А. Интенсивность и динамика образования продуктов фотосинтеза у топинамбура. – Физиол. и биохим. культ. раст. -1976, вып.3, т. 8, - с. 299-303.

²⁷ Варламова К.А., Кошелев В.И., Серегин В.В. Химический состав и пищевая ценность некоторых сортов топинамбура. Проблемы возделывания и использования топинамбура и тописолнечника: IV Межд. Науч- практ. конф. - Воронеж, 1992.- с. 18

²⁸ Кочнев Н.К., Колиничева М.В. Топинамбур - биоэнергетическая культура XXI века. - М.: Типография «Арес», 2002.- 76 с.

Таҳлилҳои химиявӣ нишон медиҳанд, ки миқдори моддаҳои пектинӣ дар беҳмеваи топинамбур ба ҳисоби миёна 1,39-1,85%-ро дар массаи хом ва 9-11%-ро дар массаи моддаи хушк ташкил медиҳанд, дар меваҳои себи хушк моддаҳои пектинӣ ба ҳисоби миёна ҳамагӣ 0,5-1,49%-ро ташкил медиҳанд. Ҳамин тариқ, заминаҳои воқеӣ барои истеҳсоли саноатии аз лӯндаҳои топинамбур ҳосил кардани маҳсулоти пектинӣ мавҷуд буда, онҳо пеш аз ҳама таъйиноти профилактикӣ барои истеъмоли одамон тавсия дода мешаванд. Дар таркиби лӯндаҳои топинамбур аз 20 то 30% моддаҳои хушк мавҷуд аст, ки дар онҳо аз 15,3 то 22,7% карбогидратҳо мавҷуд буда, моддаи ҳалшавандаи онҳо 75-80%-ро ташкил медиҳад. Топинамбур аз ҳисоби дар таркиби баргу поя ва лӯндаи он мавҷуд будани моддаҳои ғизоии арзишнок баҳодихӣ карда мешавад. Дар 1 сентнер баргу пояи топинамбур 22,5 воҳиди хӯрока ва 1,9 кг протеини ҳазмшаванда мавҷуд аст, ки ин нисбат ба ҷуворимакка 1,5-1,6 маротиба ва аз ҳисоби ҳосили воҳиди хӯрока бошад 1,3 маротиба зиёд аст. Баргу пояи он барои силосхобонӣ хело қуллай буда, дар таркиби худ миқдори зиёди моддаҳои хушк ва қанди ҳалшаванда доранд (то 14%) ва он барои тайёр кардани силос ва бедаи баландсифат истифода бурда мешавад. Дар солҳои охир ҳосиятҳои нави баргу пояи топинамбур - ҳосил кардани ҳамираҳои хӯроқӣ дар гидролизати онҳо ошкор карда шудааст, ки ин барои истеҳсоли сафеда имконияти хуб дод. Ҳисоб карда шудааст, ки ҳатто ҳангоми 50-60 т/га ба даст овардани ҳосили баргу поя ва 20-25 т/га лӯнда, аз 1 га 19-20 т сафедаи ҳамирӣ ба даст овардан мумкин аст, ки ин аз миқдори сафедае, ки аз 1 га чав бо ҳосилнокии 2,5 т/га ё беҳмеваи картошка бо ҳосилнокии 15 т/га медиҳад, хеле зиёд аст. Аз он спирт, биогаз, каучук ҳосил намуда, пасмондаи онро ба сифати хӯроқи чорво ва нурии органикӣ истифода бурдан мумкин аст. Аз баргҳои топинамбур чойи табобатӣ, маводҳо барои ваннаҳои топинамбурӣ, шираҳои табобатии доир ба пешгирии бемориҳои гуногун тайёр карда мешавад. Аз пояҳои топинамбур нӯшокии фруктозӣ, спирт,

²⁹ Партоев К., Сайдалиев Н.Х., Аҳмедов Х.М. О продуктивности топинамбура (*Helianthus tuberosus* L.) в условиях Таджикистана. Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2015, № 3,- с. 8-11.

селлюлоза, барои сӯзишворӣ ва ғайра ҳосил кардан мумкин аст. Аз лӯндаҳои топинамбур бошад фруктоза дар намуди моеъ ва кристаллӣ, спирт, инулин, маҳсулоти зиёди витаминдор ҳосил кардан мумкин аст, ки онҳоро одамон ҳам дар намуди хом ва ҳам дар намуди чӯшонидашуда, пухташуда ва консервашуда истеъмол карда метавонанд. Лӯндаҳои топинамбурро инчунин мисли баргу пояҳо ба сифати хӯроки чорво ва паррандагон низ истифода бурдан мумкин аст.^{30 31}

Масалан, аз лӯндаҳои топинамбур дар 1 га замин вобаста ба ҳосилнокӣ ва навъ аз 4 то 12 тонна қанди фруктозӣ, аз 3 то 7 тонна спирти этилӣ, аз баргу поя бошад, аз 2 то 7 тонна қанд ва 3-4 тонна спирти этилӣ ба даст овардан мумкин аст.

Гарчанде, ҳоло технологияҳои гуногуни коркарди маҳсулоти топинамбур ба роҳ монда шуда бошад ҳам, вале афзоиши бемайлони истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар бозорҳои дохила ва беруна ба роҳ монда нашудааст, ки сабабҳои асосиашон ин омилҳомебошанд:

- набудани базаи устувори истеҳсоли ашё ва ҳаҷми ками маҳсулоти истеҳсолгашта аз топинамбур;
- набудани технологияҳои коркард ва санчидашудаи маҳсулоти топинамбур дар шароити истеҳсоли маҳалӣ ва регионалӣ;
- набудани технологияҳои параваришу коркарди маҳсулот ва воситаҳои техникии чамъоварӣ намудани ҳосили баргу поя ва лӯндаҳои топинамбур;
- омӯзиши номукаммали топинамбур, норасогии дониш ва маълумотҳо оид ба истифодабарӣ, усулҳои парвариши саноатӣ ва коркарди маҳсулот;
- консерватизм дар байни мутахассисони соҳаҳои кишоварзӣ, хӯрокӣ, фармасевтӣ ва комплекси сӯзишворию энергетикӣ чумхурӣ оид ба имкониятҳои гуногунҷабҳа истифодабарии топинамбур.

³⁰ Партоев К., Сайдалиев Н., Рахимов А. Топинамбур - возобновляемый биологический ресурс в условиях Таджикистана. -Сб. науч.тр. межд.науч.-практ.конф., посвящ. 85-летию со дня рождения Л.Г. Боброва (11-12 декабря 2013 г, КазНИИКО, Кайнар). – Алматы, 2013, с. 437-440.

³¹ Рамазони Ш.С., Халифаев Д.Р., Попов Д.М., Шарапов Ф.С. Содержание углеводов в клубнях топинамбура, заготовленных в Таджикистане и России. Ж. Фармация. Москва, №3, 2015.- с. 14-17.

Вале ба ин нигоҳ накарда, топинамбур ҳамчун зироати истифодабариаш гуногунҷабҳа дар оянда метавонад барои тақвият бахшидан ба иқтисодиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кишварамон кӯмаки калон расонида, дар таъмини озӯқаворӣ ва сӯзишвории Тоҷикистон аҳамияти муҳимро дошта бошад.

Дар Тоҷикистон мувофиқи маълумотҳои омории соли 2011 бештар аз 281 ҳаз. га заминҳои лалмӣ мавҷуд аст ва агар дар ин заминҳо топинамбур кишт карда шавад, имконияти 300 с/га баргу поя ва на камтар аз 120 с/га лӯндаҳои топинамбурро ба даст овардан мумкин аст. Ҳатто дар сурати дар майдони 100 ҳаз. га чунин заминҳо кишти топинамбур гузаронида шавад, дар муддати сол мумкин, ки аст то 9.6 млн. литр биоэтанол ба даст оварда шавад, ки ин дар таъмини сӯзишвории кишварамон кӯмаки калон расонида метавонад.³² Маълумоти аз адабиёт дастрас гардида исбот менамояд, ки топинамбур дорои хусусиятҳои нодири экологӣ ва афзалияти иқтисодӣ буда, дар тозакунии хок, ғанигардонии таркиби ҳаво бо оксиген, хушккунии хоки қитъаҳои намнок, нобудсозии алафҳои бегона, ҳифзи хок аз бодлесшавии обӣ ва бодӣ нақши муҳим мебозад. Маҳсули зироат барои истеҳсоли целлюлоза, хусусан ҳангоми парвариш дар минтақаҳои аз офатҳои техногенӣ осебдида истифодаи васеъ меёбад. Топинамбур барои кабудизоркунии қитъаҳои саноатӣ, ки бо партовҳои гуногун заҳролуд шудаанд ва ташкили хоҷагиҳои фермерии аз ҷиҳати экологӣ тоза тавсия мешавад. Нақши топинамбур дар таъмини ҳайвоноту паррандаҳои ваҳшӣ бо ғизо ва беҳдошти хок хеле назаррас аст. Топинамбур манбаи сӯзишвории биологӣ, спирти арзон ва биогази босифат мебошад, ки аз сӯзиши он, газҳои ба саломатии инсон зарарнок кам ҳосил мегарданд. Аз топинамбур моддаҳои пектинӣ ҳосил мешаванд, ки онҳо барои аз организми инсон хориҷ гардонидани моддаҳои заҳрнок, аз қабилҳои сурб, фулузоти

³² Аҳмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Топинамбур (*Helianthus tuberosus* L.) – перспективная культура для производства биоэтанола в Таджикистане. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2014, № 4.- с. 105-112.

вазнин ва ғайра ва баровардани радионуклидҳо истифода мешаванд.^{33 34 35 36}

Топинамбур ба хок ва шароити парвариш камталаб аст. Аз ин рӯ, агар ҳамасола дар заминҳои обӣ топинамбур дар майдони 10 ҳазор га кишт гардад, пас метавон бештар аз 300 ҳаз. тонна лӯндаҳои хушсифат ба даст оварда шавад. Ин лӯндаҳо ҳамчун маводи муфиди ғизоӣ баҳри таъмини озӯқавории мамлакат нақши назаррас хоҳад гузошт. Барои васеъ паҳн намудани кишти топинамбур ҳамкориҳои судманди Ҳукумат бо Ташкилотҳои байналмилалӣ, соҳибкорон ва Ассотиатсияҳои деҳқонии фермерӣ, олимону мутахассисон дар маҳалҳо зарур мебошанд. Чунки аҳоли аз чунин тавсифоти растании топинамбур – ҳамчун маводи ғизоӣ, хӯроки чорво, доруворӣ ва биоэнергетикӣ маълумоти заруриро надорад.^{37 38}

Бинобар ин месазад, ки Барномаи давлатии мақсадноки рушди парвариши топинамбур таҳия гашта, барои иҷрои он чораҳои мушаххас андешида шаванд. Барномаи давлатӣ на танҳо парвариши зироат, балки тадқиқоти он, ташкили тухмипарварӣ, технологияи коркарди муосир ва тарзҳои самараноки истифодаи маҳсулоти онро дар шароити Тоҷикистон бояд дарбар гирад. Дар ин кор Вазорати кишоварзӣ, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон,

³³ Зеленков В.Н., Кочнев Н.К., Шелкова Т.В. Топинамбур (земляная груша) - перспективная культура многоцелевого назначения. - Новосибирск: НТФ «Арис», 1993, с. 18-30.

³⁴ Пасько Н.М. Топинамбур-перспективная кормовая культура. Майкоп, 1972.-28с.

³⁵ Ахмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Химический состав, биологическая и хозяйственная продуктивность топинамбура. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2015, № 4.- с. 131-138.

³⁶ Рамазони Ш.С., Халифаев Д.Р., Попов Д.М., Шарапов Ф.С. Содержание углеводов в клубнях топинамбура, заготовленных в Таджикистане и России. Ж. Фармация. Москва, №3, 2015.- с. 14-17.

³⁷ Ахмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Топинамбур (*Helianthus tuberosus* L.) – перспективная культура для производства биоэтанола в Таджикистане. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2014, № 4.- с. 105-112.

³⁸ Партоев К., Сайдалиев Н.Х., Ахмедов Х.М. О продуктивности топинамбура (*Helianthus tuberosus* l.) в условиях Таджикистана. Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2015, № 3,- с. 8-11.

Илм ва Ҷомеа _____

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур ва дигар
муассисаҳои илмию соҳавӣ бояд ташаббускор бошанд.



Анвар БОБОЕВ

*номзади илми иқтисод,
мудири баҳши «Муҳочирати аҳолӣ»-и
Институди иқтисодиёт ва демографияи
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

**РОҲҲОИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ
МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР РУШДИ
УСТУВОРИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо дар баромаду вохӯриҳо оид ба устувории ваҳдати миллий дар Тоҷикистон ва беҳтар гардонидани некӯаҳволии шаҳрвандони мамлакат, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва инноватсионӣ бо роҳи фароҳам овардани шароити созанда барои ҷалби инвеститсияҳо ва технологияҳои замонавӣ, суҳанронӣ менамоянд. Чунин иқдомҳои Сарвари давлат бояд аз тарафи сохтору мақомотҳо ва ташкилоту корхонаҳо дастгирӣ пайдо карда, ҷиҳати амалӣ гардонидани онҳо пайваста тадбирҳои самаранок андешида шаванд.

Яке аз роҳҳои беҳтар намудани вазъи иқтисодиву иҷтимоии кишвари азизамон, ки солҳои охир ба бӯҳрони молиявӣ дучор гардидааст, ин дурусту самаранок истифода бурдани иқтидори соҳаи муҳочирати меҳнатӣ мебошад.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои қабулқунанда ва интиқолдиҳандаи муҳочирон, ки сиёсати самаранокӣ муҳочиратро роҳандозӣ кардаанд, тавонистанд онро дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлақати худ истифода баранд. Ба ин гуна давлатҳо мисол шуда метавонанд: ИМА, Австралия, Олмон, Россия, Туркия, Сингапур, Индонезия, Кореяи Ҷанубӣ, Ҳиндустон, Филиппин ва баъзе дигар давлатҳо. Дар асоси ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманди дутарафа, ба онҳо муяссар гардид, ки идоракунии давлатиро дар соҳаи муҳочират самаранок амалӣ карда, ин намуди фаъолиятро барои

рушди чомеа ва худи муҳочирон бо аъзои оилашон, равона созанд.

Дар ИМА зиёда аз 90%-и ихтирооти илмию инженерӣ ва татбиқи он дар истехсолот, ки рушди иқтисодию иҷтимоии кишварро таъмин менамояд, ба муҳочирон мансуб мебошад. Дар Федератсияи Россия бошад, саҳми арзандаи муҳочирони хоричӣ ба иқтидори молиявии соҳаи нафти мамлакат баробар карда шудааст, ки он дахҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад.

Давлати Туркия, ки дар нимаи дуоми асри гузашта зиёда аз 5-6 миллион нафар муҳочирони меҳнатиро ба Олмон ва дигар мамлакатҳои пешқадам интиқол медод, сиёсати дурандешу мақсаднокро дар самти муҳочират ба роҳ монда, минбаъд ба давлати пуриқтидор табдил ёфт ва айни замон ҳарсола 2 – 2,5 млн. нафар муҳочирони меҳнатиро аз хорича қабул менамояд.

Кишвари Ҳиндустон низ тавонист сиёсати шаффоф ва созандаро дар ин самт ҷорӣ карда, муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндуҳои бурунмарзиро барои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ҷалб намояд. Аз ин хотир, агар соли 2009 муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндуҳои бурунмарзӣ ба ватани худ маблағи 49 млрд. доллари амрикоиро интиқол дода бошанд, пас ин рақам соли 2015 зиёда аз 72 млрд. долларро ташкил кард ва Ҳиндустон аз ҳисоби самаранок истифода бурдани чунин маблағҳо барои рушди чомеа, дар ҷаҳон яке аз мавқеъҳои аввалинро ишғол менамояд.

Дигар давлат, ки дар ин самт дастоварди зиёд дорад, Филиппин ба ҳисоб меравад. Кишвари номбурда тавонист, ки тайи 10 соли охир бо истифодаи самараноки соҳаи муҳочират, ҳарсола сатҳи бекориро дар мамлакат 1%-ӣ кам намояд ва чунин натиҷа дар байни коршиносон хуб арзёбӣ шудааст.

Масъалаҳои муҳочират дар асри XXI хусусияти глобалӣ гирифтаанд ва он давлатҳои ҷаҳонро ба ташвиш овардааст. Солҳои 60-уми асри гузашта шумораи муҳочирон дар дунё 75,5 млн. нафарро ташкил медод. Соли 2000-ум шумораи онҳо то 176,6 млн. ва соли 2010 то ба 213,9 млн. нафар зиёд гардид. Коршиносони Созмони Милали Муттаҳид пешгӯӣ менамоянд, ки бо сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва экологӣ, шумораи муҳочирон дар ҷаҳон то соли 2050 қариб ду баробар афзоиш ёфта, ба 415 млн. нафар мерасад. Ҷаҳонишавии

масъалаҳои муҳоҷират Тоҷикистонро низ дар канор монда наметавонад ва аз ин лиҳоз ба мақоматҳои дахлдори давлатӣ лозим аст, ки дар ин самт сиёсати мақсадноку натиҷабахшро бо истифодаи он дар рушди мамлакат, қор қарда бароянд.

Тайи даҳсолаҳои охир саҳми муҳоҷирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ нисбати дастгирии молиявии оилаҳои худ ва паст қардани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат, беандоза мебошад. Дар давоми солҳои 2007-2017 маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ ба Тоҷикистон зиёда аз 27 млрд. доллари амрикоиро ташкил доданд ва чунин саҳми арзандаи онҳо вазъи муътадили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро дар чомеа нигоҳ дошт. Айни замон ягон соҳаи иқтисодиёти Тоҷикистон чунин иқтидорро надорад.

Бо мақсади ҳарчи бештар муҳайё намудани шароитҳо барои муҳоҷирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо дарназардошти он, ки зиёда аз 95%-и муҳоҷирони меҳнатии кишварамон ҳарсола ба Федератсияи Россия равона мегарданд, ҳанӯз соли 2013 аз ҷониби гурӯҳи коршиносони Тоҷикистону Россия панҷ номгӯй лоиҳаи Созишномаи байниҳукумати омода шуда буд, аз ҷумла:

- дар бораи ҷалби муташаккилонаи муҳоҷирони меҳнатӣ;
- дар бораи мақоми ҳуқуқи намояндагӣҳои ҳадамоти муҳоҷирати тарафҳо дар қаламрави якдигар;
- дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи муҳоҷират;
- дар бораи реадмиссия;
- дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ (суғуртаи нафақа).

Ҳарчанд ҳуҷҷатҳои мазкур дар ҷаласаҳои якҷояи Форуми байнипарлумонӣ ва Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Россия баррасӣ ва ба нақшаи ҷорабиниҳо дохил гардида буданд, лекин бо гузашти панҷ сол ягонтои он ба имзо расонида нашуд, ки чунин аҳвол вазъияти муҳоҷиронро дар Федератсияи Россия беҳ накард.

Инчунин, то соли 2013 бо супориши Ҳукумати мамлакат ду лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон – «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» ва «Дар бораи агентҳои шуғл» низ омода шуда буданд. Доир ба зарурати қабули Қонуни болозикр, супоришҳои махсуси Президенти мамлакат мавҷуд мебошанд. Яке аз он дар Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба ҳалли масъалаҳои муҳоҷирати

меҳнатӣ, ки 3 майи соли 2013 бо имзои Ҷаноби Олӣ тасдиқ карда шудааст ва дигаре аз Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2015) бармеояд. Лекин, соли панҷум аст, ки тақдири лоиҳаи Қонунҳои номбурда ҳам маълум нест.

Бояд қайд кард, ки сиёсати муҳоҷират дар давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандаи муҳоҷирон доимо иваз мегардад ва вобаста ба он қонунгузори давлатҳои ҳавасманд низ, бояд дар ин самт аз нигоҳи ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои муҳоҷирон ва аъзои оилаи онҳо, саривақт такмил дода шавад. Зеро, дар шароити ивазшавандаи сиёсати муҳоҷирати байналмилалӣ, хусусият ва ҷараёни рафтуромади муҳоҷирон, асоси омилҳои он ва аз ҳама муҳимтар, муносибати шаҳрвандони маҳаллӣ ба муҳоҷирон тағйир меёбад ва бо мақсади пешгирии ҳолатҳои ғайриҷашмдошт нисбати муҳоҷирони меҳнатӣ, тадбирҳои фавриву натиҷабахш андешидан лозим аст.

Мутаассифона, тайи солҳои охир баъзеҳо дорои чунин ақидаанд, ки масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ обрӯю эътибори Тоҷикистонро дар сатҳи байналмилалӣ паст мекунад ва доир ба он диққати ҷиддӣ додан лозим нест. Мумкин аст маҳз бо ин сабаб қабули ҳуҷҷатҳои болозикр аз мадди назар дур мондаанд. Гарчанде, Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамаи сафарҳои расмӣ хориҷашон бо муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва ҳамватанони бурунмарзӣ вохӯриҳо барпо карда, доир ба ҳалли мушкилоти онҳо ба мақомоти дахлдори давлатӣ дастуру супоришҳо медиҳанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли душвориҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, пай дар ҳам то соли 2015 Барномаҳо ва Стратегияҳои миёнамуҳлатро ҷиҳати пешгирии мушкилот дар ин самт қабул мекард. Мутаассифона аз соли 2015 инҷониб дар Тоҷикистон чунин Барномаю Стратегия вучуд надорад.

Мисолҳои овардашуда тасдиқи ҳолро нишон медиҳанд ва аз сабаби хусусияти глобалӣ гирифтани соҳаи муҳоҷират, фаъолият дар ин ҷода бо дарназардошти ба инобат гирифтани ҳулосаҳои илмӣ ва ояндабинии пешбурди соҳа, бояд куллан такмил дода шавад.

Бо ин мақсад ва дар асоси тадқиқотҳои илмӣ гузаронидашуда, ки аз таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ

бармеоянд, барои расидан ба натиҷаҳои дилхоҳ дар самти муҳоҷират, ба андешаи мо ҳалли се масъалаи зерини калидӣ зарур аст:

а) Интиҳоб ва такмили сиёсати мақсаднок дар соҳаи муҳоҷират.

б) Қабули қонунгузории муосир ва ҳамкориҳои натиҷабахши байнидавлатӣ ва байниидоравӣ.

в) Танзим ва идоракунии давлатии муҳоҷират.

Барои иҷрои масъалаҳои гузашташуда ва бо дарназардошти он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон боз якчанд даҳсолаҳо бо муҳоҷирати аҳоли ва алалхусус бо душвориҳои муҳоҷирати меҳнатӣ машғул мешавад, андешидани тадбирҳои зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Қабули қонунгузории муосир дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ.

2. Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ дар самти интиқоли қувваи корӣ ба хориҷа ва вазъи бозори меҳнати ҷаҳонӣ.

3. Ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд бо давлатҳои қабули муҳоҷирон.

4. Бо таҷҳизоти замонавӣ ва устодони истеҳсолии таҷрибадор таъмин намудани омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникии ҷумҳурӣ ва тайёр намудани мутахассисони бомаҳорат барои бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар.

5. Дар заминаи Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани Вазорат ва ё Кумитаи муҳоҷират ва диаспораҳо. Тайёр кардани мутахассисони ҷавону болаёқат дар ин соҳа бо роҳи кушодани шуъбаи муҳоҷират дар яке аз донишгоҳҳои мамлакат.

6. Таҳти раисии Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон созмон додани Шӯрои ҳамоҳангсозӣ оид ба муҳоҷират дар ҳайати роҳбарони аввали вазорату идораҳои ҷумҳуриявӣ.

7. Таъсис додани вазифаи Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати муҳоҷират.

8. Ба ҳайати Парлумони мамлакат интиҳоб намудани вакилони мардумӣ аз байни муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва ҳамватанони бурунмарзӣ. Ҷиҳати ҳалли масъалаи мазкур, ворид намудани тағйирот ба қонунгузории миллӣ.

Дар ҳолати иҷро гардидани масъалаҳои зикршуда, ба андешаи мо Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият пайдо мекунад, ки

идоракунии давлатиро дар соҳаи муҳочират татбиқ намуда, онро дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат самаранок истифода барад. Ҳамзамон, бо ба даст овардани натиҷаҳои назарраси фаъолият, Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои бомуваффақ дар соҳаи муҳочират пуриқтидор гардида, обрӯю эътибори худро дар саҳнаи байналмилалӣ таҳким мебахшад.

Идиев Манучеҳр ХАЙРИДИНОВИЧ

*Институти иқтисодиёт ва демография Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Д. ХОЛНАЗАРОВ

*унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатиносии ва ҳуқуқи ба номи
академик А.М.Баҳоваддинови
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

МЕСТО ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАСШИРЕНИЕ ПРОСТРАНСТВА СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МОЛОДЕЖИ СТРАН СНГ

Молодежь во всех обществах рассматривается сегодня как главный фактор перемен, как социальная ценность особого рода. Исходя из этого, без глубокого переосмысления ее роли в общественных процессах наших стран мы не можем обеспечить их развитие в современных условиях.

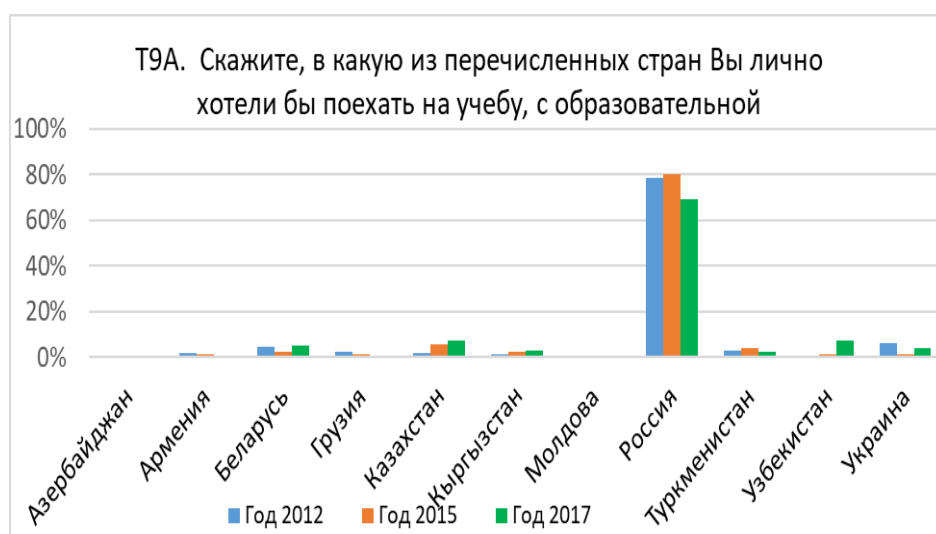
Республика Таджикистан сегодня по новому формирует свое отношение к молодежи и ее роли в обществе. Ее актуальность особенно осязательна перед лицом глобальных вызовов современности. Поэтому первоочередное внимание уделяется необходимости снижения уровня радикализации молодежного сознания, к сожалению имеющее место в РТ под влиянием различных фундаментальных течений, движений. Это выражается не только в осуществлении пропагандистских мероприятий, но также изучением причин появления этого явления и основ их предотвращения. Таковыми являются императивы молодежной политики в РТ в силу ее географического расположения. РТ для достижения этой цели много сил и средств вкладывает в обучение, воспитание, культуре, здоровье молодежи.

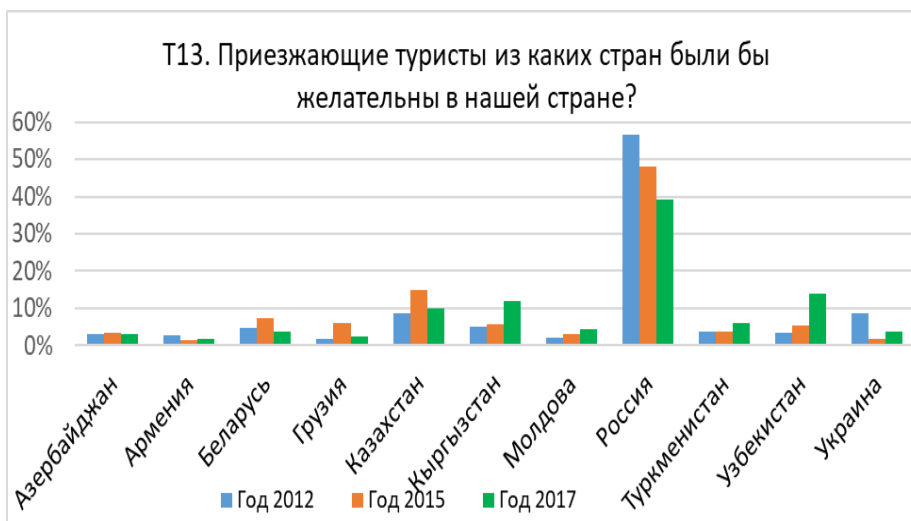
Сегодня РТ благодаря укрепившимся устоев мира и согласия активно интегрируется в культурное пространство СНГ, с опорой на реализации различных государственных и межгосударственных программ, проектов. В последние годы наиболее заметными из таких проектов стали программа поддержки обучения молодежи в вузах стран СНГ «Дурахшандагон», проведения дней культур и т.д. Благодаря этим программам активно осуществляется вовлечение молодежи страны в культурное и образовательное пространство стран СНГ.Произошедшие определенное осознание этих проблем нами фиксировались в течение нескольких лет по результатам опроса молодежи страны.

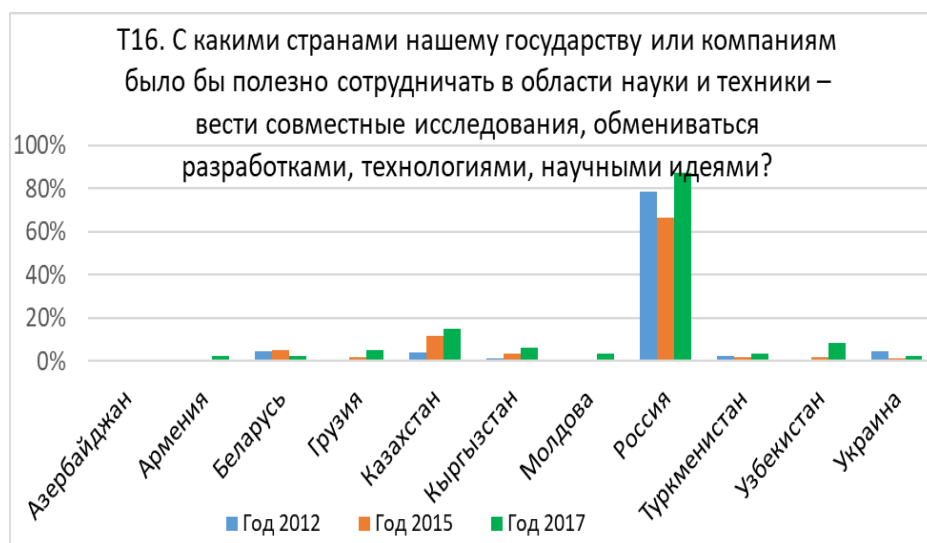
Результаты опроса по вопросам касающихся межкультурных взаимодействий можно представлять следующим образом:

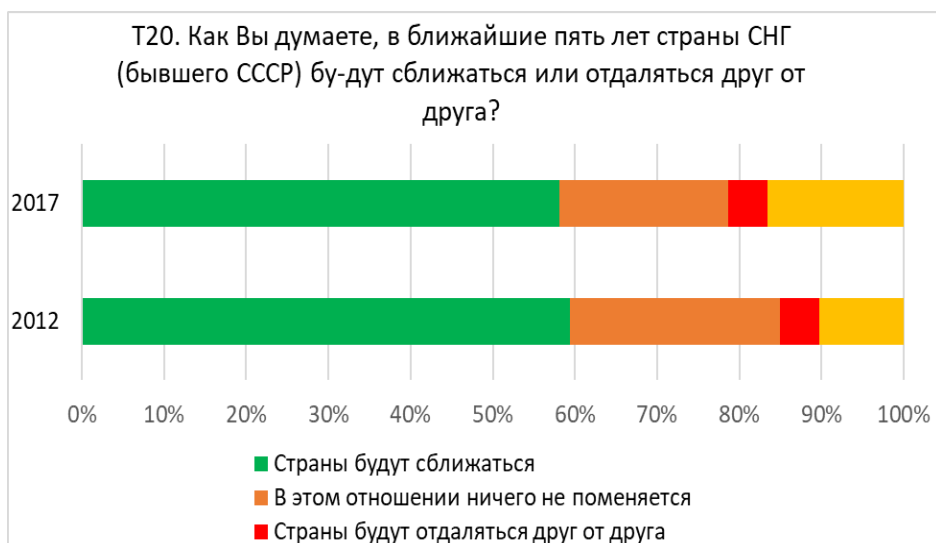
Результаты ЕМ, N=700 для каждого года, возраст 15-353











В современной молодежной политике таджикостанского общества особое внимание уделяется также и укреплению нитей взаимопонимания, сотрудничества между молодежи и другими поколениями. Особенно заложенные под эти цели законодательные акты РТ, многие из которых носят национальный характер, направлены на соединение опыта жизни старших поколений с инициативностью молодежи.

Сегодня благодаря активности молодежи в странах ЦА изменились не только темпы их развития, но активно происходят дебаты о формах налаживания взаимного сотрудничества. Сегодня предметом дискурса многих молодежных платформ в ЦА становится тема поиск новых форм налаживания диалогового характера сотрудничества с другими странами и между собой. Это показывает, что происходит переход от романтического взгляда на молодежь к более реалистическому взгляду, и оно имеет собственное мнение и видение о процессах происходящих в этих обществах.

В том числе, сегодня РТ рассматривает молодежь, как созидательную силу, которая будет определять, не только политическое, экономическое и социальное развитие общества, но и выступает в качестве основного фактора культурных преобразований. Его усилия по проектированию будущего, вселяют надежду у разным слоям населения. Социальные институты общества тоже активно интегрируются в пространство привлечение молодежи в межкультурные связи. В этом аспекте налаживание связей со странами СНГ является одним из важных направлений их деятельности.

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

Комил Бекзода
файласуф

РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР



Анис Мансур
(1924-2011)

Анис Мансур файласуфи муосири Миср аст. Соли таваллудаш 18 августи соли 1924. Зодгоҳаш шаҳри ал-Мансура дар вилояти Дақҳалияи Ҷумҳурияи Мисри Араб. Вафоташ 21 октябри 2011 дар шаҳри Қоҳира. Аз бемории варами шуш вафот кардааст. Бо хонум Риҷоъ Мансур издивоҷ кард. Ҳар ду ба ин

маслиҳат расиданд, ки бояд фарзанде надошта бошанд. Чаро ки барои фаъолияти эҷодии ҳар дуяшон ҳалал ворид мекунад. Ҳамин тавр, то охири умр бефарзанд боқӣ монданд. Солҳои 1950-2001 солҳои фаъолиятҳои эҷодии ӯ буд.

Ба кори нависандагӣ шуғл меварзид. Осори адабӣ ва фалсафӣ меофарид. Дар кори эҷодиаш пайрави ҷараёни секулярӣ-дунявӣ буд. Дар мадраса ва Донишгоҳ таҳсил карда буд. Аз рӯи ихтисос устои фалсафа дар Донишгоҳи Қоҳира, нависанда, журналист ва адиб ба ҳисоб меомад. Забони гуфтугӯӣ ва навиштироаш арабӣ буд. Дар Донишгоҳи Айнушшамси Қоҳира низ дарс дод. Машҳуртарин асараш “Сайёҳати дусадрузаи олам” ном дорад. Аз осори мутафаккири муосири Миср Аббос Маҳмуди Аққод таъсир пазируфтааст. 185 китоб навиштааст.

Сазовори ҷоизаи “Навоварии фикрӣ дар давлатҳои ҷаҳони сеюм” гардида буд.

Фаъолиятҳои равшанфикрӣ

Анис Муҳаммади Мансурро дар Миср ва ҷаҳони араб ба сифати нависандаи хабарнигор, файласуф ва адиб мешиносанд. Дорой сабки адабӣ ва фалсафии муосир аст. То ҳаштсолагӣ Қуръонро ҳифз кард. Доир ба ин мавзӯ китобе бо номи “Онҳое, ки дар ҳаёти ман таъсир гузоштанд”, ба таври возеҳ навиштааст. Баъди хатми мадраса ба Донишгоҳи Қоҳира дохил шуд. Дар риштаи фалсафа таҳсил намуд. Соли 1947 ба лисонси адабиёт ноил гардид. Муддате устои фалсафа дар Донишгоҳи адабиёти Қоҳира ва Донишгоҳи Айнушшамс буд. Баъд ба нависандагӣ машғул гардид. Баъдҳо ба муассисаи “Ахбори рӯз” ба кори хабарнигорӣ пардохт.

Чанде баъд дар худ эҳсоси истиқлоли шахсӣ намуд. Соҳиби чандин мансаб гардид. Аз ҷумла сармуҳаррири баъзе аз рӯнома ва маҷаллаҳо буд. Кори рӯноманигорӣ тавачҷуҳашро ба худ ҷалб кард. Мақолаҳои бо сабки одӣ, равон, вале диққатҷалбкунанда навишта мешуданд. То соли 1976 дар муассисаи “Ахбори рӯз” кор кард. Раиси Шӯрои ин муассиса ва идораи Дор-ул-маориф буд... Баъд маҷаллаи “ал-Кавокиб” -ро таъсис дод. Аз ин роҳ ба президенти Миср Анвари Содот дӯст ва

мушовир гардид. Соли 1977 ҳамроҳи Анвари Содот ба ал-Қудс сафар кард.

Дар омӯзиши забонҳо истеъдоди фавқулода нишон дод. Забонҳои англисӣ, олмонӣ, итолиёвӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, русӣ, ибрӣ ва ғайраро фаро гирифт. Бисёриҳо ба истеъдоди ӯ бовар накарданд. Як журналисти куҳансол ва варзидаеро бо номи Омус Ийлун аз Изроил барои имтиҳони ӯ ба Қоҳира фиристоданд. Баъди бозгашт ба Тел-Авив дар мақолаи муфассале аз маҳорати забондони ӯ барои хонандагони рӯзномаи худ навишт. Охири имтиҳонаш аз забони ибрӣ (яхудии қадим) буд. Дар вақти омӯзиши ин забон бо ду устои ибридон ҳамкорӣ дошт. Устои дуюмаш як яҳудии ҷавон буд, ки дар сафорати Изроил дар Қоҳира кор мекард. Баъди ду-се дарс он устод эътироф кард, ки “Шумо дигар ба дарсҳои ман эҳтиёҷ надоред!”. Ба ҳамаи ин забонҳо китоб мехонд ва аз баъзеи ин забонҳо китобҳо тарҷима мекард. Машғулияти дӯстдоштаи ӯ сафар кардан буд. Чандин китоб дар ин бора навиштааст. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки дар ҷаҳони араб аз қадим то имрӯз ҳеҷ сайёҳе ба андозаи Анис Мансур тулонӣ сафар накардааст. Китобҳои, ки доир ба сайру сафар ва сайёҳатҳои худ навиштааст, сазовори чандин ҷоизаҳои минтақавӣ ва байналмиллалӣ гардидаанд. Муҳаққиқон ба таври махсус чанд китоби сафари ӯро хотирнишон кардаанд: “Сайёҳати 200-рӯзаи олам”, “Яман--кишвари ношинохта”, “Ту дар Япония ва кишварҳои дигар”, “Беҳтарин паёмҳои ман аз Москва”, “Аҷоибтарин сайёҳатҳо дар таърих” мебошанд.

Аз одатҳои шахси дар қори нависандагӣ яке ин аст, ки рӯзона чизе наменависад. Қори эҷодии ӯ аз соати 4 субҳ оғоз шуда, то соати 10 рӯз давом мекунад. Пешқома ба тан мекунаду пойлуч ба курсӣ менишинад. Хеле кам хоб мекунад. Баъзан аз беҳобӣ ранҷ мекашад. Ҳамеша ташвиш аз он доштааст, ки ба зуком дучор мешавад. Ва воқеан ҳам, бештари вақт гирифтори зуком мешудааст...

Дар шаҳри Мансура барои ӯ ҳайкал гузоштаанд. Дар ҳақиқат, ҳамдиёронаш ӯро саҳт эҳтиром мекунанд. Дар борааш мегӯянд: “Як деҳотие, ки кулли ҷаҳонро тасхир кард”. Хонандагонаш мегӯянд, ки “Анис Мансур як энциклопедияи

зинда аст”, “ӯ 185 китоб таълиф кардааст ва баъзе аз ин китобҳо чандин муҷаллад мебошанд”.

Ҳамкоронаш ба ӯ саҳт ҳасад меварзиданд (Дар сурате ки Анис Мансур ҳамеша хайрхоҳи онҳо буд). Бо фитнаи ҳамкорон ва ҳамкасбон президенти пешинаи Миср -- Ҷамол Абдунносирро нисбат ба ӯ бадгумон карданд. Як сол бекор гашт. Ба хориҷ аз Миср даъваташ карданд. Қабул накард ва нарафт. Дорои шахсияте бисёр устувор буд. Якравии ҳиндӣ дошт. Аҷдодонаш аз Ҳинд ба Миср омада буданд. Аҷдодони Саид Қутб ва Муҳаммад Қутб ҳам ҳиндианд. Миср кишвари гуногунмиллат аст. Ҳар сайёҳе ба осонӣ метавонад чехраи арманиҳо, курдҳо, яҳудиҳо, ҳиндиҳо ва дигар миллатҳоро аз наздик бишносад...

Ба сари қудрат омадани президент Анвари Содот таъқиботи Абдунносир қатъ гардид. Кормандони давлатии давраи Абдунносир ба ӯ мегуфтанд, ки гӯё Анис Мансур президентро дар ҳикояҳо ва мақолаҳо масҳара мекунад... Дигарҳо мегӯянд, ки масъала чунин нест. Худи Анис Мансур мегӯяд, ки ман ба президент аз даҳолатҳои давлатҳои хориҷӣ дар сиёсати Миср хушдор медиҳам. Вале ҳамкасбонам аз рӯи ҳасад андешаҳои маро барои президент ғалат нақл мекунанд. Баъди марги Абдунносир ва марги Анис Мансур маълум шуд, ки ҳақ ба ҷониби Анис будааст... Анис дар ин мавзӯ китобе навишт бо номи: “Абдунносир: тухмате дар ҳаққи ӯ ва тухмате дар ҳаққи мо”, иборат аз 460 саҳифа. Ва ин китоб баъди марги ӯ ба нашр расид.

Марги Анис Мансур субҳи рӯзи ҷумъа, ки мувофиқ ба 21 октябри соли 2011 аст, дар синни 87-солагӣ дар бемористони “Сафо” дар шаҳри Қоҳира иттифоқ афтод. Бемории ӯро табибон варами шуш ташхис доданд. Ҷасади ӯро дар қабристони хонаводагӣ дар Мисри ҷадид ба хок супориданд.

Муҳаққиқон осори ӯро ба қисматҳои зерин тақсим кардаанд:

1. Китобҳои тарҷимаиҳолӣ -- 12 китоб
2. Таҳқиқоти сиёсӣ -- 15 китоб
3. Қисса ва ҳикояҳо -- 5 китоб
4. Намоишномаҳои тарҷимашуда -- 14 китоб
5. Таҳқиқотҳои равонӣ-психологӣ -- 17 китоб
6. Таҳқиқотҳои илмӣ -- 6 китоб

7. Нақди адабӣ -- 23 китоб
8. Сайёҳатномаҳо ва сафарномаҳо -- 9 китоб
9. Намоишномаҳои мазҳакавӣ-комедӣ -- 14 китоб
10. Силсилаҳои телевизионӣ -- 10 китоб
11. Маҷмӯаи мақолаҳо -- 37 китоб
12. Повест ва романҳои тарҷимашуда -- 6 китоб
13. Тарҷимаи китобҳои фалсафӣ -- 16 китоб.

Намоишномаҳои нависандагони урупоиро ба забони арабӣ тарҷима кардааст, ки барои намуна номи баъзе аз он муаллифони зикр мекунем:

Фридрих Дюрренматт аз Шветсария.

Макс Фриш аз Шветсария.

Жан Жироду аз Фаронса.

Артур Миллер аз Америка.

Тенси Вилямс аз Америка.

Эжен Унил аз Америка.

Эжен Ионеско аз Фаронса.

Артур Адамов аз Фаронса.

Аробел аз Испания.

Қисса ва романҳои урупой.:

Ирвинг Валас аз Америка.

Симон де Бовуар аз Фаронса.

Макс Фриш аз Шветсария.

Алберто Моравия аз Италия.

Кортисио Мелборта аз Италия.

Чинс Берг аз Америка.

Осори фалсафие, ки аз забонҳои урупой ба арабӣ тарҷима кардааст, аз ин қароранд:

“Фалсафаи вучудии олмонӣ” аз Эмил Тислер

“Фалсафаи экзистенсиалии фаронсавӣ” аз Жан Жак Руссо.

“Маънии нестӣ аз дидгоҳи Ҳайдеггер ва Сартр” аз Женит

Ардман.

“Театри абсурди Франсия” аз Этиен Марибо.

“Файласуфи рус Николай Бердяев” аз Виктор Лоренсев.

“Аз Киркегор то Марсел” аз Антон Бобиф.

“Симон де Бовуар -- шогирде намунавӣ” аз Франсувоз

Руслан.

“Рисолаҳои Симон де Бовуар ба Франсувон Руслан” аз Ф.Руслан.

“Нокомшудагон вале начибзодагон” аз Ҷон Мари Ревор.

“Метафизика чист?” аз Мартин Ҳайдеггер.

“Экзистенциализм -- фалсафаи инсонӣ аст” аз Ҷон Пол Сартр.

“Фалсафаи Ҳанна Арндт” аз Иробило Делоренс.

Ҳоло зиёда аз 7 сол мешавад, ки устод Анис Мансур аз хонандагони худ шахсан дур афтадааст. Вале осори мондагори ӯ рӯз ба рӯз, моҳ ба моҳ ва сол ба сол сели хонандаи араб ва ғайриарабро ба фазои фарҳангии андешаҳои солим ва созандаи ӯ равона мекунад. Истиқлоли фикрии ӯ дар зиндагии шахсӣ ва эҷоди асарҳои фарҳангӣ ва фалсафӣ барои насли ояндаи ҷавонони араб намунаи ибрат ва пайравӣ хоҳад буд. Агар чизе бо номи равшанфикрӣ вуҷуд дошта бошад, намунаи олий, воқеӣ ва барҷастаи он маҳз ҳамин фаъолиятҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва фалсафии Анис Мансур ҳастанд. Марде, ки барои ҷаҳониён 185 китоб навишт. Вале дар тӯли умри 87-солааш касе бо номи Маҳмуди Фавзӣ соли 1986 як китоби одӣ ва мухтасаре дар бораи ӯ навишт, ки то имрӯз ягона китоб мебошад.

Дар олами форсизабонон, баъди вафоташ 21 октябри соли 2011 дар Эрон як шогирди донишгоҳӣ як мақолаи тарҷимаиҳолӣ навиштааст. Бо сабаби муҳолифаташ бо режими Ҷамол Абдунносир дар Иттиҳоди Шӯравӣ ягон китоби ӯро ба забони русӣ ва забонҳои миллатҳои дигар тарҷима накарданд. Дар Тоҷикистон ҳамин навишта, аввалин мақолаест, ки доир ба Анис Мансур баҳс мекунад. Вале, чуноне ки мегӯянд: “Оқибат рӯзе фаро хоҳад расид!”.

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи “Илм ва Ҷомеа” арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяи маҷаллаи “Илм ва Ҷомеа” Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 98-558-47-10

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадорӣ марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 24.01.2018
Барои нашр имзо шуд 26.01.2018
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 21. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №02.*



*ҶСК «Ҷопхонаи Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 121, бинои 2*

www.ravshanfikr

Илм ва Чома _____